

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

**19. YÜZYIL OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA
KIRSAL BORÇLULUK BAĞLAMINDA
EMEK VE MÜLKİYET İLİŞKİLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ**

Yüksek Lisans Tezi

Umut GÜNDOĞDU

İktisat Ana Bilim Dalı

İZMİR

2019

T.C.
E G E Ü N İ V E R S İ T E S İ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

19. YÜZYIL OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA
KIRSAL BORÇLULUK BAĞLAMINDA
EMEK VE MÜLKİYET İLİŞKİLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Yüksek Lisans Tezi

Umut GÜNDOĞDU

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Alp Yücel KAYA

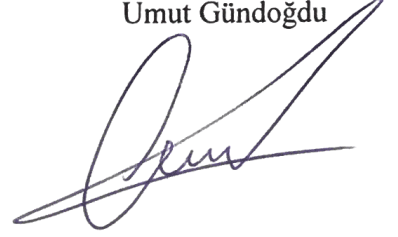
İktisat Anabilim Dalı

İktisat Yüksek Lisans Programı

ETİK KURALLARA UYGUNLUK BEYANI

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum *19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kırsal Borçluluk Bağlamında Emek ve Mülkiyet İlişkilerinin Dönüşümü* adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Umut Gündoğdu

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : Umut GÜNDOĞDU

Numarası : 92160000134

Anabilim Dalı : İKTİSAT

Tez Başlığı (Türkçe) : 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kırsal Borçluluk Bağlamında Emek ve Mülkiyet İlişkilerinin Dönüşümü

Tez Başlığı (İngilizce) : Transformation of Labour and Property Relations in the Context of Rural Indebtedness in ^{the} 19th Century Ottoman Empire

Tez Savunma Tarihi : 28/05/2019

Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık:

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Alp Yücel KAYA

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. R. Funda BARBAROS ÖZAY

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Dr. Öğr. Üyesi İrfan Kokdaş

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle

Oy çokluğuyla

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir. Tezli yüksek lisans programlarında düzeltme alan öğrencinin 3 (üç) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

ÖZET

Osmanlı iktisadi tarihi bağlamında küçük üreticilerin kırsal borçluluk ilişkileri mevcut üretim ilişkilerinin çözümlenmesinde önemli bir yere sahiptir. Uzun 19. yüzyılda dünyanın pek çok farklı bölgesine paralel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun da özellikle Batı Anadolu ve Rumeli coğrafyasında tarımsal üretim gitgide daha fazla pazara yönelik olarak yapılmaya başlanmış ve kırsal alandaki toplumsal ilişkiler de bu dönüşümün etrafında şekillenmiştir. Tarımdaki üretim ilişkileri pazara yönelik üretim lehine dönüştükçe tarımın tarihi kadar eski görünen kırsal borçluluk da bu tarihsel bağlam içinde farklı işlevler üstlenmiştir. Bu işlevlerin en önemlisi çiftçiler ve Osmanlı coğrafyasındaki hâkim sınıflar arasında mevcut olan emek ve mülkiyet ilişkilerinin şekillenmesinde oynadığı roldür. Borçlu köylüler ile alacaklı hâkim sınıfın girdikleri borç ilişkileri çoğu durumda bir taraftan köylülerin tasarruflarındaki toprakları kaybetmesiyle, diğer taraftan da köylülerin bağımsız üreticilik vasıflarını kaybederek ortakçı/yarıcı ya da ücretli tarım işçisine dönüşmeleriyle sonuçlanmaktadır. Bütün bunlar olurken Osmanlı merkezi hükümeti de kırsal alandaki yıkıcılığı çok açık olan borçluluk sorununa farklı biçimlerde müdahil olmaktadır. Bu tezde 19. yüzyıl ortasında cereyan eden bu kırsal borçluluk sorunu olgusal ve kuramsal yönleri bir arada sunularak incelenecektir. Bu çerçevede Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilen arşiv belgeleri meselenin olgusal boyutunun incelenmesinde kullanılacak, ilgili literatürdeki kuramsal tartışmalar da bütüncül biçimde tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, kırsal borçluluk, üretim ilişkileri, mülkiyet, emek, murabaha, selem, tefecilik.

ABSTRACT

In the context of Ottoman economic history indebtedness relations of rural small producers have an important place in the analysis of existing production relations. The agricultural production in especially in the Western Anatolia and Rumelia regions of the Ottoman Empire, correspondingly plenty of different regions of the world, had become more and more market-oriented and the social relations in the rural areas had been shaped around this transformation in the long 19th century. As the production relations in agriculture transformed for the benefit of market-oriented economy, the rural indebtedness, which seemed as old as the history of agriculture gained different functions in the context of this transformation. The most important one of these functions is the role that shaped the labour and property relations between peasants and the dominant classes of the Ottoman society. The debt relations between the borrower peasants and creditor dominant classes resulted in that on one hand peasants lost their lands in many circumstances and that on the other hand peasants transformed into sharecropper or waged agricultural labour by losing their independent producer qualification. While all these were happening, the Ottoman State took part in the indebtedness issue which was obviously destructive in rural area in different ways. In this thesis, this problem of rural indebtedness in the middle of 19th century will be examined by presenting the factual and theoretical aspects together. In this context, archival documents obtained from the Ottoman Archives of the Prime Ministry will be used to examine the factual dimension of the issue and the theoretical discussions in the related literature will be discussed in a holistic manner.

Keywords: Ottoman Empire, rural indebtedness, relations of production, property, labour, murabaha, selem, usury.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR.....	iv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BORÇLANMANIN ŞEKİLLERİ

1.1. Murabaha	6
1.2. Selem.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

ÜRETİM İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA BORÇLULUK

2.1. Kırsal Borçluluğun Mülkiyet İlişkileri Üzerindeki Etkisi	13
2.2. Kırsal Borçluluğun Emek İlişkileri Üzerindeki Etkisi.....	21

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRSAL BORÇLULUK İLİŞKİLERİ ve DEVLET

3.1. 19. Yüzyıl Kırsal Borçluluk Düzenlemeleri	31
3.1.1. Murabaha Nizamnameleri.....	31
3.1.2. Resmî Kredi Kurumu Oluşturma Girişimleri	35
3.2 Kırsal Borçluluk ve Devlet Müdahalelerinin Kuramsal Analizi.....	37
3.3 Son Bir Kapsamlı Örnek: Kütahya Olayı	44
SONUÇ	50
KAYNAKÇA	54
EKLER	61
TEŞEKKÜR	77
ÖZGEÇMİŞ	78

KISALTMALAR

A. AMD	: Bab-1 Asafî Amedi Kalemi
A. MKT. DV.	: Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Evrakı
A. MKT. MHM.	: Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı
A. MKT. MVL.	: Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı
A. MKT. UM.	: Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı
A. MKT.	: Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı
B	: Receb
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cemaziye'l-ahir
C. ADL.	: Cevdet Adliye
Ca	: Cemaziye'l-evvel
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
HAT.	: Hatt-ı Hümayun
İ. DH.	: İrade Dahiliye
İ. MVL.	: İrade Meclis-i Vâlâ
İ. TNF.	: İrade Ticaret ve Nafia
Ks.	: Kısaca
L	: Şevval
M	: Muharrem
ML. d.	: Maliye Kalemi Defterleri
ML. VRD. TMT. d.	: Maliye Varidat Muhasebesi Temettuat Defterleri
MVL.	: Meclis-i Vâlâ Evrakı
Ra	: Rabiü'l-evvel
S	: Safer
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
Ş	: Şa'ban
Z	: Zilhicce
Za	: Zilkade

GİRİŞ

Her ne kadar Osmanlı coğrafyasının sosyal ve iktisadî tarih incelemeleri bugün zengin diyebileceğimiz bir seviyeye ulaşmış görünse de ekonomik ilişkilerin özellikle kırsal ekonomideki başat unsurlarından biri olan kırsal borçlanma olgusu hak ettiği ilgiye kıyasla fakir kalan araştırma alanlarından birisidir.

Bu çalışma, Osmanlı ülkesi için bir değişim/dönüşüm devri olan Tanzimat döneminde kırsal borçluluk meselesinin anlaşılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Tanzimat devri, iktisadi, toplumsal, hukuki birçok alanda Osmanlı Devlet ve toplumunun “büyük dönüşüm”ünün şiddetlendiği bir devir olarak tanımlanabilir. Bu dönüşüm içerisinde hem devletin “iktisadi dünya”ya dahli hem de bizatihi toplumun kendi içerisindeki iktisadi/toplumsal ilişkilerinin dönüşümü günümüze kadar iktisat tarihçilerinin en önemli meselelerinden biri olmuştur. Bu meselelere eğilirken bütüncül açıklamaların inşa süreci, ancak doğru soyutlamalar yoluyla dönüşümü tespit edilen olguların tarih ve mekândan ayrı düşünülmeden analiz edilmesiyle olabilir. Buradan hareketle çalışmamız, Osmanlı kırsalında mevcut üretim ilişkilerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sunacağı düşüncesiyle kırsal borçluluk meselesini imparatorluğun özellikle Batı Anadolu ve Rumeli coğrafyalarından seçilen örneklerle önce olgusal olarak incelemeyi, daha sonra mevcut olguları kuramsal boyutta tartışmayı hedeflemektedir.

Erken modern dönem Avrupa’sına dair mevcut üretim ilişkileri bağlamında yürütülen tartışmalara kırsal borçluluk ilişkilerinin dâhil edilmesi ağırlıklı olarak 1990’larda başlamıştır.¹ Osmanlı dönemi kırsal borçluluk çalışmaları ise ayrı ve bağımsız bir araştırma alanı olarak ele alınmayı 21. yüzyıl başlarına kadar beklemiş görünmektedir. Erken dönem sosyal ve iktisadi tarih araştırmaları her ne kadar farklı bağlamlar içerisinde zaman zaman bu borçluluk ilişkilerine değinmiş olsa da konuyu özel olarak merkeze alan detaylı çalışmalar bugün hâlâ oldukça yetersiz bir seviyededir. Oysa bu borç ilişkileri Osmanlı sosyal hayatının yapısına dair sahip olduğumuz bilgi ve birikimi önemli ölçüde

---

¹ Julien-François Gerber, “The role of rural indebtedness in the evolution of capitalism”, *The Journal of Peasant Studies* 41, sayı 5 (03 Eylül 2014): 730, <https://doi.org/10.1080/03066150.2014.921618>.

artırabilecek bir potansiyele sahiptir.² Araştırma konusu olarak 19. yüzyıl kırsal borçluluğunu seçmemizin sebebini de alandaki bu yetersizlik ile alanın sahip olduğu büyük potansiyel oluşturmaktadır. Borcu alanlar ve verenler kimlerdir? Borçlar ne şartlarla, hangi faiz oranlarıyla ve ne kadar sürelik vadelerle alınmaktadır? 19. yüzyılda gerçekleşen borçlanmayı daha önceki yüzyıllardakinden ayıran temel özellikler nelerdir? Parasal ekonominin yaygınlaştığı ve ticari tarımın iyiden iyiye etkisinin büyüdüğü bilinen bir dönemde borçlanma ne gibi işlevlere sahip olmuştur? Borçluluk dönüşen iktisadi dünyada emek ilişkilerinde ne tür roller oynamıştır? Mülkiyet ilişkilerinin dönüşümüne katkısı olmuş mudur? Devlet bu tip ilişkilerde ne gibi roller üstlenmiştir? Çalışma boyunca konunun kendisine ve bağlı bulunduğu iktisadi ilişkilere olan bakış açımızı kimi zaman sorgulatacak kimi zaman genişletecek bu soruların cevapları aranmıştır.

Çalışmanın kaynağını büyük oranda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilen arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Birincil kaynaklardan elde edilen bu verilerin yanında ikincil kaynaklarda işlendiğini tespit edebildiğimiz örnekler de çalışmamıza dâhil edilmiştir. Ancak sözünü ettiğimiz eksiklik ikincil kaynakların çeşitliliğinin de sınırlı olmasına neden olmuştur. Gerçekten de çoğu durumda literatürden yararlanma biçimimiz ekseriyetle farklı bağlamlar içinde sunulan ve oldukça küçük yer kaplayan borçluluk incelemelerinin olabildiğince bağlamına dikkat edilerek çalışmamıza dâhil edilmesi biçiminde olmuştur. Birincil kaynaklardan sunduğumuz örneklerde de elbette arşiv belgelerinde aktarılan olaylar, belgenin eleştirel bir okuması yapıldıktan sonra belirli bir bağlam içerisinde sunulmuştur. Bunun da temel nedeni, hedefimizin hâlihazırda Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve tüm araştırmacılara açık olan bu belgelerin olduğu gibi aktarılması değil, sosyal yaşam ve üretim ilişkilerinin doğru çözümlenmesinde olgusal olarak kullanılacak olmasıdır. Yani çalışmamız ancak iktisat tarihinin temel kuramsal problemlerinin ayrıntılı incelenmesine katkı sağladığı ölçüde birincil ve ikincil kaynaklardan faydalanmıştır.

Kuramsal yaklaşımımız en yalın haliyle toplumsal hayatın temel belirleyicisinin sınıf çatışmaları olduğu görüşünden hareket etmektedir. Dolayısıyla çalışma boyunca bir

---

² Suraiya Faroqhi, "Indebtedness in the Bursa area, 1730-1740", içinde *Sociétés rurales ottomanes, Ottoman Rural Societies*, ed. Muhammed Afifi vd. (Cairo: Institut Français d'Archéologie Orientale, 2005), 198-99.

tarafından bu yaklaşımın geçerliliğini sınavacak örnek olaylar sunulurken diğer yandan mevcut farklı yaklaşımların tartışılması el ele gitmektedir. Ayrıca çatışmanın belirleyici olduğu bir kere ortaya konduktan sonra düşülebilecek tehlikeli hatalar olan bayağı bir belirlenimcilikten ve tarihsel sürecin doğrusal bir gelişim çizgisi izliyormuş gibi ele alınmasından mümkün olduğunca kaçınılmıştır. Şüphesiz kırsal borçluluğun kendisi de tıpkı her toplumsal ilişki gibi son derece karmaşık bir yapıdadır.

Çalışmamızın sınırlarının da sunulması yerinde olacaktır. Öncelikle incelediğimiz dönem Tanzimat Fermanı'nın ilanından 19. yüzyılın sonuna kadar geçen süreci kapsamaktadır. Dönemin böyle seçilmesinin iki temel nedeni vardır: birincisi Tanzimat Devri'nin Osmanlı coğrafyasında gerek maddi iktisadi koşullarda gerekse iktisadi zihniyette yaşanan dönüşümler bakımından en dikkat çekici dönemlerden birini temsil etmesidir. İmparatorluğun giderek uluslararası pazarlarla bütünleşmesinin ve klasik Osmanlı toprak rejiminin iyiden iyiye çözülerek özel mülkiyetin gelişmesinin, öncelikle tarımsal üretim tarzında değişimlere ve buna bağlı olarak da kırsal borçluluğun araçsal olarak farklı işlevlere bürünmesine neden olduğu söylenebilir. Dolayısıyla eğer kırsal borçluluk gibi tarımsal üretim unsurlarının tarihselleştirilmesi çabasına girişilecekse, Tanzimat döneminin özgül koşulları bu tarihselleştirmenin yerinde olacağına işaret etmektedir. İkinci sebep de Osmanlı merkezi hükümetinin değişen iktisadi zihniyetin de bir uzantısı olarak bu dönemde giriştiği önemli hukuki düzenlemelerdir. Bahsedilen dönemde sadece *murabaha* biçimindeki borçlanmaları düzenlemek için bir *ferman-ı hümayun*, iki de *murabaha nizamnamesi* yayımlanmış, bu üçünden önce pilot bir bölge seçilip ziraî borçluluğu imparatorluk genelinde düzenleyecek bir dizi uygulama üzerinde çalışılmıştır. Bu düzenlemeler, hukuki nitelikleri bir yana bırakılırsa, bizlere öncelikle düzenleme yapılmasını gerektirecek toplumsal koşulların varlığını işaret etmektedir. Öte yandan 1858 Arazi Kanunnamesi ve devamında bu kanunnameyi düzenleyici yasalar ile özellikle borca karşılık küçük üreticinin tasarrufundaki toprağına el koyulup koyulamayacağına dair yapılan düzenlemelerin varlığı da yine bu dönemdeki mülksüzleştirme meselesinin kırsal borçlar üzerinden nasıl şekillendiğini göstermektedir.

İkinci sınır, köylülere kırsal alanda kredi sağlayan kişi ve kurumların seçilmesinde çekilmiştir. Bu doğrultuda incelediğimiz örnekler yalnızca kişilerden sağlanan kredileri içermektedir. Bunun sebebi köylülerin doğrudan kendi aralarındaki ilişkilerin yahut

köylü ile toprak sahibi/tüccar/tefeci arasındaki ilişkilerin üretim ilişkileri bağlamında ele alınmaya daha yatkın örnekler oluşturmasıdır. Bilindiği gibi erken dönemlerden itibaren köylüye kredi sağlayan kurumlar arasında para vakıfları da vardır.³ Yahut 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulan *Memleket Sandıkları*'ndan Ziraat Bankası'na uzanan süreçte kredi işinde uzmanlaşmış kurumlar da üreticilere tarımsal kredi sağlamıştır. Ancak hem böylesi bir çalışmada tüm örneklerin ayrıntılı incelenmesi mümkün olmadığından, hem de üretim sahasına kişilerin sağladığı borçların çok daha ağır biçimde etki etmesinden dolayı bu kurumlarla köylüler arasında mevcut borçlanma ilişkileri inceleme alanımızın dışında tutulmuştur.

Son olarak kırsal borçlanmadaki faiz uygulamasının şer'i hukukta caiz olup olmadığı tamamen çalışma kapsamımızın dışındadır. Bir iktisadi tarih araştırması yapılırken olgusal olarak ortada olan ilişkilerin fıkıhta nasıl ele alındığı ve faiz uygulamasının ne gibi biçimlerle şer'i hukuka kabul ettirildiği konusunun tartışılması yersiz olacaktır. Dolayısıyla bu çalışmada bu türden İslam hukuku tartışmalarına girilmemiştir.

Çalışmamız toplam 3 ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde söz konusu kırsal borçlanmanın farklı biçimleri tanımlayıcı biçimlerde sunulmuş ve tanımların somutlaştırılması amacıyla da arşiv belgelerinden derlediğimiz olaylara değinilmiştir. İlk olarak *murabahanın* ve devamında *selem* uygulamasının içerikleri, ayrıştıkları noktalar vurgulanacak biçimde anlatılmıştır. Merkezi hükümete yansıyan ve bizim takip edebildiğimiz borç ilişkilerinde bu iki borçlanma biçiminin hâkim olması detaylı açıklama yapılacak biçimler olarak seçilmelerinde etkili olmuştur. İkinci bölümde, anlatılan bu borçlanma biçimlerinin mevcut üretim ilişkileri bağlamında nasıl şekillendikleri incelenmiştir. Bunun için ilk olarak kırsal borçluluğun mülkiyet ilişkileri üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Özellikle büyük çiftlik sahiplerinin ve bölge ileri gelenlerinin borçlandırma yoluyla küçük üreticilerin tarla, bağ, bahçe gibi üzerinde üretim yaptıkları taşınmazlarıyla üretim sürecinde kullandıkları örneğin çift hayvanlarına

---

³ Jon E Mandaville, "Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire", *International Journal of Middle East Studies* 10, sayı 3 (1979): 289–308; Gürer Karagedikli ve Ali Coşkun Tunçer, "Microcredit in the Ottoman Empire: A Review of Cash Waqfs in Transition to Modern Banking", içinde *Financing in Europe* (Cham: Springer International Publishing, 2018), 239–68, https://doi.org/10.1007/978-3-319-58493-5_10.

bu yolla nasıl el koydukları ve kendi topraklarını genişlettikleri sunulmuştur. Devam eden alt bölümde, özellikle mülklerini kaybeden çiftçilerin tarımsal üretimdeki emek süreçlerinde nasıl yer aldıkları incelenmiştir. Buna göre gerek topraksız kalan köylülerin büyük toprak sahiplerinin tarlalarında ortakçı/kiracı/tarım işçisi olarak yer almaları, gerekse *selem* yoluyla tüccar tarafından nasıl kendilerine bağlandıkları araştırılmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise kırsal borçluluk meselesi ve devletin bu borçluluk ilişkilerindeki rolü konu edilmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak devlet eliyle kurulmaya çalışılan kredi kurumları anlatılmış ve devamında kırsal borçluluğu düzenlemeye yönelik olarak yayımlanan hukuki metinlere değinilmiştir. Daha sonra devletin borçluluk ilişkilerine müdahalesinin kuramsal bir analizi yapılmıştır. Burada literatürdeki hâkim “korumacı devlet” anlayışı, kendi kuramsal yaklaşımımızla bir arada tartışılmış ve devletin meseleye dâhil oluşundaki temel motivasyonlar saptanmaya çalışılmıştır. Son alt bölümde de, 19. yüzyılın ortasında Kütahya’da meydana gelen ve çalışma boyunca değindiğimiz birçok unsuru aynı anda barındıran tekil bir örnek ayrıntılı olarak sunulmuş ve bu yolla tartışılan kavramların somutlaştırılmasına çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BORÇLANMANIN ŞEKİLLERİ

1.1.Murabaha

İncelediğimiz dönemde arşiv kaynaklarında en sık karşımıza çıkan borçlanma biçimi *murabahadır*. *Murabahanın* Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tanımı ve 19. yüzyıl sonunda toplumsal yaşamdaki algılanış biçimi Şemseddin Sami tarafından en yalın şekilde özetlenmiştir: “Hadd-i nizâmîden fazla ve insaftan hariç alınan faiz.”⁴

Murabaha, Arapça ticari kazanç, kâr anlamına gelen *rihb* kökünden türeyen ve aslen bir malın maliyetinin üzerine bir miktar kâr eklenerek satılması anlamına gelen bir kelime olsa da Osmanlı İmparatorluğu'nda faizle borç para vermek anlamında kullanılmıştır ve kelimenin toplumsal algılanış biçimi de tarihsel koşullardaki dönüşümlere paralel olarak değişmiştir. 16. yüzyılda nötr ve temiz bir kazanç olarak kullanılırken 19. yüzyıla kadar gelen süreçte doğrudan üreticilerin gittikçe daha sık ve daha ağır koşullar altında ezilmelerine neden olması itibariyle kelime de gittikçe olumsuz koşul ve durumlara işaret edecek şekilde bir anlam kazanmıştır.⁵ Öyle ki bu durum Cumhuriyet döneminde de şiddetlenerek devam etmiş, 1931'de toplanan Birinci Türkiye Ziraat Kongresi'nde köylünün mahvına yol açan en önemli etmenlerden biri olarak *murabaha* gösterilmiş ve tarımda köklü bir değişim isteniyorsa mutlaka *murabaha* sorununun çözülmesi gerektiği belirtilmiştir.⁶ Ancak bu kongreden de 15 yıl sonra tarım sektöründeki kredi politikalarını inceleyen Atasağın *murabahanın* halen köylerde

---

⁴ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 7. baskı (İstanbul: Kapı Yayınları, 2013), 1318.

⁵ Mehmet Akif Berber, “From Interest to Usury: The Transformation of Murabaha in the Late Ottoman Empire” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, 2014), 38–39.

⁶ Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, “İhtisas Raporları 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi” (Ankara, 1931). Kongrede yer alan pek çok katılımcı arasından en köklü çözüm önerisi dönemin Ankara Ticaret Mektebi Müdürü Şevket Süreyya'dan (Aydemir) gelmiştir: “Murabaha borçları tanınmasın! Borçlu köylü ve alacaklı murabahacı arasına Devlet girsin, kanunen memnu ve şer'an haram olan murabaha işini yapanları her tarafta Devlet derhal takip altına alsın. Elde bulunan ve her biri binbir hile ile yapılan senetler, sepetler murabahacılıkla mücadele komisyonları tarafından tetkik edilsin...” Şevket Süreyya Aydemir, “Ziraî Vergilerimiz”, içinde *İhtisas Raporları 1931 Birinci Ziraat Kongresi* (Ankara: Ahmet İhsan Matbaası, 1931), 1927.

mevcut olduğunu ve borcun ödenmediği durumlarda köylünün toprağına ve üretim araçlarına el konulduğunu tespit etmiştir.⁷

Yukarıda kısaca değindiğimiz kelimenin anlam ve algılanış biçimindeki değişimlerin bizi ilgilendiren tarafı, incelediğimiz borçlanma ilişkilerinin tarihselliğinin bir yansıması olmasıdır. *Murabaha*, Osmanlı toplumunda, her şeyden önce görüldüğü üzere yüzyıllarca tarım sektöründe üreticilerin kredi ihtiyacına cevap veren biçimlerden biri olmuştur. Ancak söz konusu borçlanma biçiminin kendisinin, ilk bakışta uyandırdığı değişmezlik algısının gerçekte olanı açıklamakta yetersiz olduğu ortadadır. Tarımla geçinen doğrudan üreticilerin kredi ihtiyacı her ne kadar tarımsal üretimin yapısından dolayı sürekli olsa da üreticinin alacaklıyla arasındaki borç ilişkisi ancak mevcut üretim ilişkilerinin doğru çözümlenmesiyle anlaşılabilir. Konu böyle incelenmediği takdirde örneğin 15. ve 16. yüzyıllarda da şeklen benzer biçimlerde var olan *murabahanın*⁸ 17. ve 18. yüzyıllarda ortaya çıkan büyük çiftliklerin oluşumunda çiftçinin mülksüzleştirilip toprağına el konmasında oynadığı rolden⁹ işlevsel olarak farkını yahut devleti 19. yüzyıl ortasında bir dizi *murabaha nizamnamesi* yayımlamaya ve oluşan sosyal tepkiyi dikkate almaya¹⁰ iten süreci anlamak mümkün olmayacaktır.

Murabaha işleminde krediyi veren taraf arşiv kaynaklarında *murabahacı*, *tefeci*, *muameleci* gibi farklı isimlerle anılmakta, faizin ve anlaşmanın koşullarının çok ağır olduğu durumlarda da kendilerinden ekseriyetle *muhtekir* ve *tamahkâr* olarak bahsedilmektedir.¹¹ Bu krediyi sağlayan grubun, yaygın önyargıların aksine gayrimüslim

⁷ Yusuf Saim Atasağun, *Türkiye’de Ziraî Borçlanma ve Ziraî Kredi Politikası* (İstanbul: Kenan Matbaası, 1943), 73-74.

⁸ Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi 2 (1453-1559)* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), 174-80.

⁹ Halil İnalçık, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, içinde *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Tarım*, çev. Zeynep Altok (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 23; Faroqhi, “Indebtedness in the Bursa area, 1730-1740”, 198.

¹⁰ Sosyal tepkinin boyutları hakkında ipucu vermesi için 1863 yılında Hüdavendigâr Sancağı’nda mevcut borçların *murabaha nizamnamesine* göre yeniden hesaplanması amacıyla kurulan komisyona Bursa, İnegöl ve Yenişehir’den toplam 4130 dilekçe verilmesi örnek gösterilebilir. Tevfik Güran, *19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi üzerine araştırmalar*, 1. baskı. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 161.

¹¹ Örneğin 1845 yılında Van’da %30-40 ve bazen daha yüksek faizle borç veren *murabahacıları* içeren bir olay şöyle aktarılmıştır: “Murabahacıardan bazı tamahkâr olanlar devr-i şer’iyyeye riayet ve onu on bir buçuktan kanaat etmeyerek bila-devr-i şer’i onu on üç ve on dört ve daha ziyade hesap ile akçe vermek ve bazen dahi akçelerine on guruşluk eşyalı on beş guruş baha ile vererek ashab-ı ihtiyaca gadr etmek misillü hâlâta cesaret etmekte oldukları cihetle...” BOA. MVL. 2/19, 18 C 1261.

tebaadan ya da Avrupalı tüccarlardan ibaret olmadığı; müslüman tebaanın da söz konusu kredi işlemlerinin öznelerinden olduğu henüz erken dönem çalışmalarda ortaya konmuştur.¹² Bir diğer mesele de alacaklıların sınıfsal konumlarıdır. Bu konuda da yapılan çalışmalar bir diğer önyargı olan alacaklıların küçük bir zengin elit tabakadan oluştuğu tezini yanlışlamaktadır. Borcu verenler; yerel ileri gelenler, askeri sınıf, ulema, tüccarlar, Avrupalı tüccarlar, sıradan köylüler, sarraflar, mültezimler ve yerel devlet görevlileri gibi son derece geniş kesimleri kapsamaktadır.¹³ Bu durum üretimdeki borç ilişkilerinin son derece karmaşık bir yapıda olduğunun da bir göstergesidir. Dolayısıyla ortaya çıkan ve arşiv belgelerinden takip edebildiğimiz çatışmalı vakalarda borcu alanın ve verenin kim olduğu sorusu, çatışmanın doğasının, temel dinamiklerinin ve doğurduğu sonuçların anlaşılmasında son derece önemli bir belirleyici durumundadır. Tek tip bir zengin alacaklı grup varsayarak meseleyi bütüncül olarak çözümlenmek mümkün görünmemektedir. Örneğin üreticinin sıradan bir köylüyle küçük miktarlarda girdiği borçlanma ilişkisi ile alacaklının bir yerel âyân, mültezim ya da bir yerel devlet görevlisi (örn. muhassıl) olduğu durumları aynı kefedede değerlendirmek anlamsız olacaktır. Ancak borç verenlerin bu kadar farklı kesimlerden olabilmesi elbette verilen borcun miktarıyla da ilgilidir. Köylülerin kendi aralarında girdikleri borç ilişkileri çoğu durumda tahmin edileceği üzere küçük miktarlarda gerçekleşmekte, dolayısıyla bizim çalışmamızın bağlamını oluşturan emek ve mülkiyet ilişkilerinin dönüşümüne de çok sınırlı etki etmektedir. Bu sebepten dolayı böyle bir çalışmada borcu verenlerin seçilmesinde özellikle tüccarlar, yerel zenginler, toprak sahipleri, devlet görevlileri ve askeri ve ulema sınıf mensuplarına odaklanmak daha anlamlı olacaktır.¹⁴ Hâlihazırda yararlandığımız

---

¹² Ronald C. Jennings, “Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 16, sayı 2/3 (Aralık 1973): 169, <https://doi.org/10.2307/3596214>; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi 2 (1453-1559)*, 174.

¹³ İrfan Kokdas, “Land ownership, tax farming and the social structure of local credit markets in the Ottoman Balkans, 1685–1855”, *Financial History Review* 24, sayı 01 (09 Nisan 2017): 64, <https://doi.org/10.1017/S0968565017000099>; Güran, *19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi üzerine araştırmalar*, 160.

¹⁴ Henüz 17. yüzyıl başlarında askeri ve ulema sınıfı mensuplarının borçlanma ilişkilerindeki önemli rollerini gösteren bir çalışma için bkz. Eleni Gara, “Moneylenders and Landowners: In Search of Urban Muslim Elites in the Early Modern Balkans”, içinde *Provincial Elites in the Ottoman Empire*, ed. Antonis Anastasopoulos (Rethymno: Crete University Press, 2005), 145.

arşiv kaynaklarına yansıyan olaylarda da köylü ile bu saydığımız grupların karşı karşıya geldiği durumlar ezici bir çoğunluğa sahiptir.

İncelediğimiz dönemde borcu alanlara dair de ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Çalışmamızın konusu itibarıyla burada yalnızca toprak üzerinde doğrudan üretici konumunda bulunan çiftçilerin borçlu olduğu durumlar incelenecektir. Osmanlı'da borçlanma konusu gündeme geldiğinde elbette kent ve kasabalarda tarımla uğraşmayanlar da doğal olarak bu tip ilişkiler içerisinde bulunmakta, iltizam sisteminin yapısı gereği mültezimler görece gelişmiş kredi işlemlerinin içerisinde yer almakta yahut merkezi devlet yetkilileri özellikle büyük sarraflarla bu tip kredi ilişkilerinde karşımıza çıkmaktadır.¹⁵ Ancak bu tip ilişkiler hem ancak çok daha geniş ve bütüncül bir çalışmanın konusu olabileceğinden, hem de daha önemli olarak temelde üretilen artığı bölüştürülen kesimlerin kendi aralarındaki çatışmaların konusu olduğundan burada konu edilmeyecektir. Çalışmamızın öncelikli hedefi üretim alanında artığı üreten kesimlerle bu artığa doğrudan el koyan kesimler arasındaki geniş ilişkiler bütünüünün bir parçası olarak borçlanma/borçlandırma yöntemlerinin söz konusu artığa el koyma biçimlerinde gördüğü işlevin incelenmesidir.

Üreticilerin *murabahacı*lardan borçlanma biçimi bireysel olabildiği kadar kolektif borçlanma biçiminde de olabilmektedir.¹⁶ Bireysel borçlanma tekil üreticinin bir *murabahacı*dan belirli bir vade ve faiz oranıyla borç alması şeklindeyken kolektif borçlanma bir köy ahalisinin topluca bir *murabahacıya* borçlanması şeklinde meydana gelmektedir. Ahaliyi topluca borçlanmaya iten en önemli sebep de nakdi vergi borçlarının ödenmesidir.¹⁷ Bunda vergi zamanının hasat zamanıyla denkleşmemesi ve

---

¹⁵ Bu konu ile ilgili yetkin bir çalışma için bkz. Onnik Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğunda Sarraflık: Rumlar, Museviler, Frenkler, Ermeniler (1650-1850)* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017).

¹⁶ E. Attila Aytekin, "Cultivators, Creditors and the State: Rural Indebtedness in the Nineteenth Century Ottoman Empire", *The Journal of Peasant Studies* 35, sayı 2 (2008): 292–313, <https://doi.org/10.1080/03066150802151041>; E. Attila Aytekin, "XIX. Yüzyılda İki Batı Anadolu Kazasında Kırsal Borçluluk", *Kebikeç* 23 (2007): 141–56.

¹⁷ "Arden Sancağında kâin Kapudağı ve Bandırma kazaları ahalisi namına olarak takdim olunan arzuhalde ahali-i merkumenin gayr-i az virgü ve aşar ve rüsumat-ı saireden dolayı murabahacı taifesine derkâr olan yirmi yük guruş deynlerinin güzesteşini tezeyyüd etmekte olduklarından ve defaten tediyeye kudretleri olmadığından..." BOA. A. MKT. DV. 213/42, 19 C 1278; "Her bir kura müste'men ve saireye külliyetli düyuna giriftar olup yirmi bin guruş virgü-i miriyesi bulunan bir karyenin düyun-ı atika nemâsı ve mesarifat-ı sairesi namıyla bir ol kadar akçe ilavesiyle tevz'i ve taksim olunageldiği ve bu hal ile bırakıldığı

köylünün elinde para yokken vergisini ödemek zorunda kalması önemli rol oynamaktadır.¹⁸

1.2. Selem

Çiftçilerin borçlanma yöntemlerinden biri de *selem* uygulamasıdır. Borcun parasal olarak alınıp verildiği tipik *murabaha* işlemlerinden farklı olarak *selemde* anlaşma ürün üzerinden yapılmaktadır. Borca ihtiyaç duyan üretici, krediyi sağlayan kişiye ürününü henüz tarladayken hasat zamanı teslim edilmek üzere satar ve karşılığında belirli bir meblağ alır.¹⁹ Ancak hemen her durumda alınan karşılık ürünün hasat sonrası piyasa fiyatının çok altında olmaktadır ki alacaklının kârını oluşturan da bu aradaki farktır.

Arşiv belgeleri incelendiğinde *selem* yönteminin bir çeşit tüccar kredisi olarak işlev kazandığı görülmektedir.²⁰ Tüccarlar bir taraftan hasadın ardından piyasa fiyatının yüksek olacağını bilinciyle satın aldıkları ürünlerin fiyatlarını bu yolu kullanarak olabildiğince düşürmekte, diğer taraftan da kendi kazançlarını garantiye almaktadır. *Selem* uygulamasında parayı alan köylü, belirlenen teslim zamanında, belirlenen miktarda ürünü vermekle yükümlüdür ve anlaşma şartlarını yerine getiremediği takdirde tüccara borçlu kalmaktadır. İncelediğimiz dönemde tarımsal üretimin oldukça dalgalı seyrettiği düşünülürse *selem* uygulamasının üretici açısından yıkıcılığı anlaşılacaktır. Kötü geçen bir hasat dönemi ya da ürünün türlü sebeplerle hasat öncesi tarlada mahvolması durumunda üretici taahhüt ettiği miktarı tüccara teslim edemediğinde, teslim edilen ile arada kalan farka da tüccar tarafından bir de *murabaha* faizi işletilmektedir.²¹

---

halde her bir karyenin tesviye kabul edecek mertebeden ziyade düyuna giriftar olacağı derkâr olduğundan...” BOA. MVL. 254/42, 15 R 1269.

¹⁸ Güran, *19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi üzerine araştırmalar*, 158–59.

¹⁹ Mehtap Özdeğer ve Emine Zeytinli, “Ottoman Credit System and Usurers in Agriculture in the Nineteenth Century: Practices of Usury Contracts (Selem)”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 17 Ağustos 2018, 5, <https://doi.org/10.1080/19448953.2018.1507012>; Andreas Lyberatos, “The Usury Cases of the Black Sea Region: State Legitimation and Bourgeois Rule of Law in 19th century Dobrudzha”, *Études Balkaniques* XLIX, sayı 3–4 (2013): 66–67; Güran, *19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi üzerine araştırmalar*, 162; Muhammed Ceylan, “Selem ve Murabaha Uygulamalarının Osmanlı Mülkiyet Hukuku Açısından Doğurduğu Sonuçların Tahlili”, içinde *XVII. Türk Tarih Kongresi, 15-17 Eylül 2014, Ankara (IV. Cilt-II. Kısım)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018).

²⁰ BOA. A. MKT. MVL. 33/90, 17 Z 1266; BOA. MVL. 729/76, 6 N 1283.

²¹ Güran, *19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi üzerine araştırmalar*, 163.

Selem yoluyla borçlanmalarda anlaşma fiyatı ile ürünün hasat sonrası fiyatı arasındaki fark da normal koşullarda dahi anlaşmanın ağırlığı hakkında fikir vermektedir. Örneğin 1856 tarihli bir belgede *selem* yoluyla ürünün Osmanlı tüccarı ve yabancı tüccarlar tarafından üreticiden hasattan önce piyasa fiyatının yarısından aşağıya alındığı ifade edilmektedir.²² Yine aynı yıllarda farklı bölgelerde örneğin piyasa fiyatı 100 *guruş* olan ürünün *selem* yoluyla 60-70 ve hatta daha azına alındığı belirtilmektedir.²³ Üstelik bu örnekler istisnai olmaktan uzaktır. Güran'ın belirttiği üzere *selem* uygulamalarında ürünün piyasa fiyatının üçte birine alındığı durumlar mevcuttur ki bu durumlarda kredinin hasat zamanından altı ay önce verildiği varsayılırsa bu süre içinde faiz %200'leri bulmaktadır.²⁴ Bu uygulamaya da Cumhuriyet'in ilk yıllarına dek rastlanılmaktadır. 1930'lu yıllarda Türkiye'nin köy iktisadına dair yazan İsmail Husrev (Tökin) bu durumu şöyle tespit etmiştir:

*“Aydın'da tüccar, mahsulün idrakinden evvel köyliye avans ta verir. Sureti zahirede bu ikraz muamelesi faize tâbi değildir. Hakikatte ise köylü bu muameleden mutazzır olur. Çünkü, müstahsil mutlaka mahsulünü avans veren tüccara getirmeye mecburdur. Faizsiz kendisine para ikraz eden mutavassıtın bu iyiliğine (!) karşı fiat hususunda itimadı kadirşinaslık telâkki ettiğinden bu alış verişte paranın faizi yüzde yüz tekiye edilmiş olur. Bundan başka mutavassıt her muameleyi kendisi yaptığı halde vize, simsariye, komisyon, hamaliye, ardiye ve saire gibi masrafları da fiattan tevkif ederek müstahsile yükler.”*²⁵

Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı üzere *selem* ile borçlanma yolu doğrudan üreticiler için en ağır koşullarda borçlanma yollarının başında gelmektedir. Dahası borçlu ile alacaklı arasındaki sınıfsal ilişki, bir tarafın ekseriyetle tüccar ve diğer tarafın da küçük üretici olması bakımından *selem* uygulamalarında daha açık izlenebilmektedir. Tüccarın,

²² “Devlet-i Aliyye ve düvel-i mütehabbe tüccarı ahali-i kuraya mahsulatının idrakinden mukaddem *selem* tarihiyle akçe itasıyla mahsulatı nisfindan aşağı baha ile ellerinden almakda ve envai mukavelat-ı fâsideyi hâvi senedat tanzim eylemekde buldukları sahihen anlaşıldığı ve bu *selem* ve güzeşte maddeleri ahalinin malını yok bahasına gaspdan ibaret...” BOA. A. MKT. UM. 266/38, 13 Ca 1273.

²³ “Ve bazen verdikleri akçeye güzeşte almayıp ona bedel mahsulatı idrâkından evvel dün fiyat ile mukavele ederek bila-karz hîn-i idrakında ol mahsulün yüz *guruş* rayici var ise hasbe'l-mukâvele altmış yetmiş *guruş*a ve belki daha noksana ahalinin ellerinden almakda ve güzeşteli asıl mala zamm veyahud *selem* tarikliyle zahireye ve zahireli muahharan akçeyi tebdil ile ahaliye tahmil eylemekde olduklarından...” BOA. A. MKT. UM. 211/45, 27 M 1272.

²⁴ Güran, *19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi üzerine araştırmalar*, 162.

²⁵ İsmail Husrev Tökin, *Türkiye köy iktisadiyatı*, 2. baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 1990), 148-49.

ürünü henüz tarladayken piyasa fiyatının çok altına alması, ürün teslim edilmediği takdirde köylünün ekstra borçlu duruma düşmesi ve bir borç sarmalının içine girmesi çoğu durumda ya toprağını kaybetmesiyle ya da bu tüccara bağımlı hale gelmesiyle sonuçlanmaktadır. Uygulamanın bu biçimdeki mülkiyet ve emek ilişkilerinde yarattığı dönüşümler bir sonraki bölümde daha ayrıntılı incelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

ÜRETİM İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA BORÇLULUK

2.1. Kırsal Borçluluğun Mülkiyet İlişkileri Üzerindeki Etkisi

Kırsal borçlanmanın en önemli yönlerinden biri de mülkiyet ilişkilerinin dönüşümü üzerinde başat bir rol oynamasıdır. Daha önceki bölümde gösterildiği üzere Osmanlı küçük üreticisi, tarımsal üretimin yapısı itibarıyla her zaman krediye muhtaçtır. Onun bu ihtiyacı, kendisini bir borç sarmalı içerisinde bulması için gerekli koşulları da çoğu durumda sağlıyor görünmektedir.

Üreticilerin girdikleri borç ilişkileri vasıtasıyla mülklerini kaybetmelerine literatürde özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda ortaya çıkan büyük çiftliklerin oluşum süreçlerinin açıklanmasında dikkat çekilmiştir.²⁶ Örneğin McGowan'ın aktardığına göre 17. yüzyıl ortalarında Manastır'da özellikle vergi toplayıcıların ağır talepleri nedeniyle birçok köy kolektif borçlanmaya gitmek durumunda kalmıştır. Bunu yanında kötü geçen hasat dönemleri de yine köylerin borçlanma sebepleri arasındadır. Köylülerin tasarruflarındaki toprakları kaybetmeleri yalnızca mülke borcu karşılığında el konması ve alacaklıya geçmesi biçiminde değil, aynı zamanda zamanla borcunu ödemesi imkânsız hale gelen köylülerin topraklarını terk ederek köylerinden kaçmaları şeklinde de olabilmektedir.²⁷ 18. yüzyılda Selanik'te de durum farklı değildir. Burada da köylüler savaş hazırlıkları, savaş döneminde talep edilen yüksek vergiler ve bu vergileri ödemekte güçlük çekmeleri nedeniyle genellikle komşu çiftlik sahibi veya tefecilerden yüksek faizli borçlar almak durumunda kalmışlardır. Alınan bu borçların ödenmesi mümkün olmadığında da alacaklı olan âyan ve toprak ağaları borçlunun toprağına el koymakta

²⁶ İnalçık, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, 23; Güran, *19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi üzerine araştırmalar*, 169; Bruce. McGowan, *Economic life in Ottoman Europe : taxation, trade, and the struggle for land, 1600-1800* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), 136–40; Faroqhi, “Indebtedness in the Bursa area, 1730-1740”, 198; Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)”, *TTK Belgeler* 3, sayı 5–6 (1966): 48–49; H. Veli Aydın, “18. Yüzyılda Selanik Kazasında Tefecilerle Köylüler Arasındaki Borç İlişkileri”, içinde *XVI. Türk Tarih Kongresi, 20-24 Eylül, Ankara, Kongreye Sunulan Bildiriler: Osmanlı Tarihi*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 439–57.

²⁷ McGowan, *Economic life in Ottoman Europe : taxation, trade, and the struggle for land, 1600-1800*, 139–40.

yahut borcunu ödeyemeyecek durumdaki çiftçi köyünü terk ettiğinde yine onun toprağını ele geçirmekte²⁸ ve bu yolla çiftlik arazilerini genişletmektedir:

“Bölgedeki toprak ağaları ile askeri ve mülki idarecilerin bu yolla köyleri ele geçirerek, çiftliklere dönüştürüyorlar, köylüler de yarıcı veya ücretli işçiler olarak çalışıyorlardı. Örneğin, Pazargah nahiyesine tabi kömürkeşan Tumba köyü sakinleri köyde bulunan 90 ev, 40 samanlık, yeterli sayıda dut ağacı ve harman yeri gibi mülkleriyle, sahib-i arzın izniyle köy sınırlarında bulunan tarla, kışlak ve yaylaklarını Siderkapsi madeni nazırı Ahmet Reşit efendiye 6.000 kuruşa satmışlardır. Bu satış, büyük olasılıkla tefecilerden aldıkları borçlarını ödemek üzere ya da maden nazırında alınan bir borca karşılık yapılmış bir işlemdir.”²⁹

Benzer örneklere daha erken dönemlerde de rastlanabileceği Barkan tarafından ortaya konmuştur. Özellikle 16. yüzyıl ortalarında, her ne kadar borç nedeniyle köylünün tasarrufundaki toprağa el konması kanunnamelerle açık biçimde yasaklanmış olsa da “memlekette hâkim olan içtimaî ve iktisadî düzenin bozulması, iç-isyanlar ve asayişsizlik, kontrolünü kaybetmiş olan fiyat hareketleri.. gibi tesirlerle” bu yasaklar çok sık olarak çiğnenmiş ve büyük çiftlikler askerî zümre mensuplarının elinde büyük hızla gelişmeye devam etmiştir.³⁰

Yukarıda anlatılan örneklere inceleme dönemimiz olan 19. yüzyılda da rastlamak mümkündür. Örneğin 1846 yılında Kayseriye bölgesinde ahalinin bölge ileri gelenlerinden ve tüccarlarından aldıkları borçlar ödenemez hale gelince alacaklılar borçluların tarla ve emlakini kendi üzerlerine geçirmişler ve el koydukları tarlalarda mülksüzleştirdikleri köylüleri çalıştırmışlardır. Böylece borçlu köylüler bu yolla önceden kendi tasarruflarında olan topraklarda borçlarını ödemek için çalışan ortakçı/ücretli tarım işçisi konumuna düşmüşlerdir.³¹

²⁸ Aydın, “18. Yüzyılda Selanik Kazasında Tefecilerle Köylüler Arasındaki Borç İlişkileri”, 443-44.

²⁹ Selanik Şer’iyye Sicilleri 146/33 sene 1776, aktaran Aydın, 450-51.

³⁰ Barkan, “Edirne Askerî Kassamı’na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)”, 48.

³¹ “Nıfs-ı Kayseriye’nin mütehayyızanı ve ekser tüccarı onu on iki hesabı üzere ve bazan daha ziyade faizle akçe vermesini kâr ittihaz etmiş ve bu cihetle ahali-i fukaranın bazıları giriftar-ı düyün olmuş ve hatta ..? karyesi ahalisinin (...) Hacı Ömer Efendi’ye otuz beş bin gurus ve mahdumu Muharrem Ağa’ya üç bin beş yüz ve Hanefi Efendi’ye dört bin beş yüz gurus ve Kara Halil Ağa’ya altı bin iki yüz gurus karyecek müddet-i vakde ..? ve deynleri olup devirli devirsiz faiz beher sene vermekteler iken merkumlar alacakları olan mebaliğ-i mezburu birkaç sene mukaddem beytül’-ahali taksim ettirip herkesin deyni ne mikdar olduğu tebyyün ettikten sonra bedellerinde bulunan emlak ve tarlalarını istihsal edilmesi için merkumlar üzerlerine ettirip ahali mallarında ariyyet gibi kalmış...” BOA. C. ADL. 81/4895, 3 Ra 1262.

1866 yılında Burdur'da yaşanan olay ise görece daha çarpıcıdır. *Selem* yoluyla ahaliyi borçlandıran tüccar, hasat zamanı geldiğinde anlaşılan miktarı teslim edemeyen köylüye, aradaki farka günlük faiz işletilecek şekilde bileşik faiz uygulamaktadır. İyice borca batan köylüler artık borçlarını ödeyemez duruma geldiklerinde ise tüccarlar hükümete başvurarak anlaşma şartlarının sağlanmasını ve borcun tahsil edilmesini talep etmiştir. Belgede aktarıldığına göre hükümet de birden fazla kez olduğu anlaşılan bu başvurularda tüccarın “oyununa kanmış” ve onun tarafında yer almıştır. Bunun üzerine borcun ödenmesi için köylünün mal ve eşyaları, çift hayvanlarına varıncaya dek sattırılmış ve ahali iyice perişan hale gelmiştir. Son noktada ise erken dönemlerde de varlığını gösterdiğimiz firar olayları başlamıştır. Çiftçiler ödenemeyen borçlar nedeniyle köylerini, tarlalarını ve hatta ailelerini terk ederek kaçmaya başlamıştır. Ancak bunun üzerine ve hazine gelirlerinin azalma ihtimali ortaya çıktığında hükümet durumun engellenmesi yönünde bir adım atmıştır.³²

1851'de Midilli'de yaşanan süreç de borç anlaşmasının hükümleri yerine getirilemediğinde küçük üreticiyi bekleyen mülksüzleşme tehdidini gösterir niteliktedir. Burada müslüman ve gayrimüslim tebaadan bazı çiftçiler mülklerini rehin göstererek yabancılardan borçlanmak durumunda kalmışlardır. Borç ödenemez duruma geldiğinde,

---

³² “Burdur sancağında kâin nıfs-ı Burdur Kasabası'nda mütemekkin tüccârânın ekserisi liva-i mezkurun havî olduğu kazalarda ahali-i fukaraya selem tarikiyle dún baha eylediği beher mutu yetmiş seksen guruşa olarak akçeler vererek mevsim-i hasadda fukaranın ellerinde buldukları zahireleri mukaddemleri kat' etmiş oldukları baha ile alarak bu yüzden hilaf-ı irade-i seniyye ahaliye gadr ve taaddi ederek zahiresi vefa etmez ise gün vadesiyle gali baha kat' ederek üzerlerine bir bırakıp aradan bir müddet mürurunda yine tekrar kök buğday parası namına tahvil ile kendüleri veyahud taraflarından göndermiş oldukları adamları kazalara giderek bi-çare fukaranın bir senede çoluk çocuk çalışıp çabalayarak kaldırmış oldukları mahsulatlarını zikr olunan bahalar ile ellerinden almakta buldukları ve eğerçi fukaranın yedinde zahire kalmamış ise geri kalmış olan buğdaylarını yüz seksen guruşa ve daha ziyadeye bahasını kat' etmiş olduğundan bunun üzerine faiz güzeşte dahi zamm ve ilave ederek defterlerine kayd ile tekrar bu akçelerinin tahsilini canib-i hükümete istida ve tüccarlar ..? bulunan ahaliyi kendülerine esir etmiş olduklarından ve canib-i hüühümetden dahi bu yolda vukuu bulan davaların nizamına tedkik-i muhasebeleri rü'yet olmaksızın menafi-i zatiyye mebni kaziyeye riâyet olunmayarak ve bu muhtekirler daima hükümete hulûl ederek ve hükümet dahi bunların desiselerine kapılarak derakab mübaşir tabiye ..? icra olunduğundan ve mübaşir merkurmlar dahi kazalara vardıklarında karye-be-karye gezerek fukaranın havayic-i asliyesinden bulunan mal ve eşyalarını ta ki çift civanlarına varınca dún baha ile sattırıp hukuk-ı ibadî hukuk-ı hazineye tekaddüm ettirerek resm alınmak efkârıyla gadr ve taaddi vukua gelmekte olduğundan liva-i mezkur ahalisi gün-be-gün perişan ve kuvvet lâyemut kalarak bazıları çoluk çocuklarını terk ile firara yüz tutup bu hal kendince bütün bütün ahalinin perişan ve dağılmalarını netice vereceği ve bilahare matlubât-ı hazinenin tahsiline dahi sekte îras edeceği aşikar olmağla...” BOA. MVL. 729/76, 6 N 1283.

rehin edilen mülke el konarak borcun kapatılması sıkça başvurulmuş bir yoldur ancak yabancılara emlak verilmesi kanunen mümkün değildir³³. Bu durumu çözmek için seçilen yol da böylece borçluların mallarının Osmanlı tebaasından kişilere sattırılması ve elde edilen gelir ile borçlarının kapatılması olmuştur.³⁴

Yine Midilli’de 1844’te zeytinyağı üretenlerin *selem* ile girdikleri borç sarmalı ve ardından topraklarını kaybetmeleri söz konusudur. Bölgedeki çeşitli sebeplerle hasat kötü olabilmekte ve beklenenden az ürün elde edilebilmektedir. Ayrıca ağaçların bakımının yapılmaması da alınacak ürünün miktarını belirleyen koşullardandır. Böyle olunca, kötü geçen bir üretim döneminin ardından üretici borçlanmak zorunda kalmakta, bunu da söz konusu bölgede ancak zeytinyağı tüccarından *selem* yoluyla elde edebilmektedir. Ancak burada da köylüyü ilk borcunu almaya iten somut koşullarla borç alındıktan sonra bu borcun ödenmesini imkânsız hale getirenler aynıdır. Bir kez borçlanan köylü, kötü bir hasat nedeniyle anlaşılan miktarda ürünü tüccara teslim edemediğinde kendini bir borç sarmalının içinde bulmaktadır. Tüccar, anlaşılan miktarla eline geçen arasındaki farka ürünü hasattan önce satın aldığı fiyattan değil; teslim aldığı sıradaki piyasa rayici üzerinden hesaplayarak üreticiye ekstra borç yüklemekte ve üreticinin biriken borçlarını ödemesini imkânsız hale getirmektedir. Son noktada da köylü, borçlarını kapatabilmek için emlakini düşük bir fiyattan tüccara ya da bir başkasına satarak mülksüzleşmektedir.³⁵

³³ Bu durum daha sonra, 1867 yılında çıkarılan bir kanunla mümkün hale gelecektir. Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye Cilt 2* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1974), 726–28.

³⁴ “İslam ve reayanın bazıları müste'men taifesinden emlakini rehn ederek istida etmiş oldukları akçeyi hitâm müddette tediyeye muktedir olamadığı halde dâini bulunan ecnebi vekâlet-i devriye ile mübâyaasını iddia ettikde olduğundan bu babda tevcihle muamele olunmak istizanımı havi cezire-i mezkure meclisinde merdud mazbatası takdim kılındığı beyanıyla icra-yı icabı taraf-ı vâlâlarından ba-tahrirat inha olunmadıktan naşi keyfiyet Meclis-i Vâlâ'ya lade'l-havale rehn-i merkumenin istidane eyledikleri akçenin tediyesi lazım geleceği gibi düvel-i ecnebiyye tebaasına emlak verilmesi dahi uyamayacağı cihetle hüccet-i şer'iyye ile rehn olunan emlak ve sairenin tesviyesi zımında fûruhatı icabında nizamına tevfiikan islam ve reaya-yı Devlet-i Aliyye'ye sattırılması...” BOA. A. MKT. UM. 51/42, 10 Ca 1267.

³⁵ “Midilli cezaresine husule gelen hububat ve zeytin ve palamut mahsulatı beher sene vefret üzere olmayıp bazı sene killet ve bazı sene dahi kesret üzere hasıl olageldiği derkâr ve işbu eşcar-ı mezkureler layikiyla imar ve timar olunamaz ise rabitalı ve temiz mahsul vermeyip uygunsuz olacağı bedidar ise de bu timar ve ve imar hususu müsadifle vücuda gelir mevaddan idüğünden bu cihetle ehl-i islam ve reaya kullarından behemahal akçe idane ve istidasına muhtaç olanlar hurur revgan-ı zeyt selemine teşebbüs ederek reaya tüccarlarından selem tarikiyle akçe ahz ve mukabelesinde husule gelen revgan-ı zeyt mahsulunu ita eylemekte iseler de mesela bir adamın yirmi beş testi revgan-ı zeyti olduğu halde ol miktar yağının selem

1851 yılında 30 kişilik bir imza ile sunulan arzuhal tefeciler karşısında borçlu köylülerin uğradıkları zulmün ne dereceye varabildiğini gösterir niteliktedir. Buna göre Kütahya’da bir tefeci, ahaliye borcunu verdikten sonra 3-4 ayda faizin faizini işletmeye başlayarak borçlularını borçlarını ödeyemeyecekleri bir duruma sokmuştur. Hükümetin söz konusu borçların yeniden düzenlenerek kanunen uygun olan %8 faiz haddinden tekrar hesaplanması yolundaki emrini de reddederek faizin faizini yine %12 oranıyla işletmeye devam etmiştir. Daha sonra ise borçluları hapsedirerek üretim için gerek duyulan tüm mülklerini zorla kendi zimmetine geçirmiştir.³⁶

İncelediğimiz döneme ait yukarıdaki örneklere benzer hadiseler, 1863 yılında imparatorluğun Anadolu ve Rumeli bölgelerini teftiş için gönderilen yüksek yetkilerle donatılmış 4 Meclis-i Vâlâ üyesinden biri olan Ahmet Vefik Efendi’nin raporunda da bulunabilir.³⁷ Anadolu’ya müfettiş olarak atanan Ahmet Vefik’in teftiş raporu, özellikle yüksek faizli, kanuna aykırı ve köylülerin mülksüzleşmeleriyle sonuçlanan kırsal

---

tarikiyle beher testisini on beşer guruş fiyat ile tüccara fûruht birle akçe ahz ve istidane eyledikte senesi hitamında revgan-ı zeyt-i mezkuru medyunu bulunan tüccara vermeye muktedir olamayıp bila-hurur revgan-ı malumenin beher testisini ol senenin fiyatına nazaran otuz beşer guruştan ba-hesap tekrar ol sene hasılatını tüccara deyn ederek sene-i atıyyede yine ol adam kendi mahsulünün beher testisini on beşer guruş hesabı üzere daha bir misline vererek bu usul ile mezkur revganın tüccara beher testisini yedi-sekiz guruşa gelmekte olduğundan el-hasıl bu hususu fukarayı düyun ve fireye müstağrak edip çar-u naçar ashab-ı alaka emlakini tüccara ve sair kesana dûn baha ile fûruht edip düyununu edaya mecbur ve muhtaç olageldiğinden...” BOA. HAT. 1641/31, 29 Z 1260.

³⁶ “Kütahya’da tefeci taifesinden Hayrabat oğlu Karabat zımminin 3 mahda 4 mahda güzeştinin güzeştelerini zamm ve tecdiden temessük ederek ahali-i fukara ve cümlemiz haklarında vukua gelen envai zulm ve hasarı görülmüş ve işitilmiş şey olmayıp güzeşte hakkında ba-irede-i seniyye müesses olan nizam-ı adliyyeye tevfikân mersumun bîçare medyunlar ile muhasebe-i icabiyeleri rü’yet ve tesviye olunması emrde mukaddem ve muahhar canib-i cenab-ı sadaretpenahiden ekîd ve şedid birbirini müteakip emrname-i samiler vürud etmiş ise de berveche mugayir olunmayarak deynleri çürük ve asılsız ve tefecilik vechile güzeştinin güzeşteleri olan alacaklarını mukaddemce zecr ve ta’nif ve mahbesde çend mah tevkif ile cebri ve kerhi ..? maksud namına tahvile rabt ettirilmiş olmasıyla çok ahali ve fukaranın hapishanelerde çürüterek emlak ve esyâb ve dükkan ve bahçe vesair sebab-i taayyüş ve idarelerini zimmetine geçirerek harab ve perişan etmiş (...) Hayrabat Oğlu Karabat işbu nizam-ı adliyyeye razı ve kani olmayıp şimdiye kadar bir medyunu ile yüzde sekizden görmeyip sâlifü’l-zikr alacakları üzerine onu on iki hesabıyla güzeşte zamm ve ilave ederek şer’en ve nizamen müdafaa ve rü’yet-i muhasebe olmaksızın birer ikişer hisse her birerlerimizi perişan ve çoluk ve çocuğumuzu talan ve giryan etmekte olduğundan...” BOA. A. MKT. DV 58/17, 29 B 1268.

³⁷ M. Murat Öntüğ, *Ahmet Vefik Paşa’nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği* (Konya: Palet Yayınları, 2009), 22-23.

borçlulukla ilgili oldukça zengin bir içeriğe sahiptir.³⁸ Örneğin Gevye Kazası'nda yaptığı teftişte, halkın verdiği 500 kadar arzuhali de inceleyerek bölgede kasaba meclis azaları ve tefeciler tarafından halkın borç batağına saplandığını tespit etmiştir. Söz konusu borçluların ellerindeki bağ, bahçe, dükkân ve tarlalar da bu borçlar nedeniyle meclis kâtibi ve 4 tefecinin eline geçmiştir.³⁹ Benzer biçimde Bilecik Kazası'nda da ekserisi ipek üretimiyle uğraşan ahali, rapora göre kaza müdürü ve meclis azalarının “hamiyetsizliği” nedeniyle perişan olmuştur. Yüksek faizle borç veren tüccarlar olan Hekimoğlu, Eşraoğlu, Afacanoğlu ve Papazoğlu gibi tefeciler 15.000 *guruş* sermaye ile ahaliyi borçlandırıp bu borçların karşılığında ahalinin elindeki tarla ve bahçelere el koymuşlar ve bu yolla zenginleşmişlerdir. Öyle ki bu durum kasabanın sosyal-fiziki yapısında değişimlere dahi yol açarak zenginleşen kesimlerin önceden yerleştikleri bölgeyi vakıf ve miri araziden 1.500 dönüm gasp ederek genişletmesine neden olmuştur.⁴⁰ Gölpazarı Kazası'nda kaza müdürünün halkı borçlandırarak mülklerine el koyduğu; fabrika sahibi iki kardeş koza tüccarının da halkı yüksek faizle borçlandığı tespit edilmiştir.⁴¹

Yukarıda sıraladığımız örneklere benzer sayısız vakıa sıralanabilir. Bahsettiğimiz hadiselerin hiçbirisi sıra dışı ve istisnai denebilecek bir nitelik taşımayan, adeta 19. yüzyılda kırsal hayatta günlük rutinin bir parçası olmuş hadiselerdir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nde tarımsal üretimi ve kırsal yaşamı doğru resmedebilmek için kredi ilişkilerini doğru biçimde analiz etmek zorunludur. Bu yapılırken de ancak incelediğimiz dönem ve coğrafyada üretim tarzında meydana gelen dönüşümler hesaba katılarak isabetli sonuçlar elde edilebilir ve kırsal kredi ilişkilerinin bu dönüşümlerdeki rolü saptanabilir:

“Hem zengin toprak sahiplerinin tefecilik yoluyla yıkıma uğratılması hem de küçük üreticilerin yoksullaştırılması büyük para-sermayelerin oluşumuna ve yoğunlaşmasına yol açar. Ama bu sürecin eski üretim tarzını hangi ölçüde oradan kaldıracığı (modern Avrupa'da gerçekleşen şey buydu) ve onun

³⁸ Alp Yücel Kaya, “Searching for economic and administrative reforms: the enquiry of 1863 in the Ottoman Empire”, içinde *The Golden Age of State Enquiries* (Turnhout: Brepols Publishers, 2014), 81, <https://doi.org/10.1484/M.RURHE-EB.4.00020>.

³⁹ Öntuğ, *Ahmet Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, 86–86; Kaya, “Searching for economic and administrative reforms: the enquiry of 1863 in the Ottoman Empire”, 81.

⁴⁰ Öntuğ, *Ahmet Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, 92; Kaya, “Searching for economic and administrative reforms: the enquiry of 1863 in the Ottoman Empire”, 81.

⁴¹ Öntuğ, *Ahmet Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, 102–3; Kaya, “Searching for economic and administrative reforms: the enquiry of 1863 in the Ottoman Empire”, 81.

*yerine kapitalist üretim tarzını koyup koymayacağı, tümüyle, tarihsel gelişme düzeyine ve ona dayalı olan koşullara bağlıdır.*⁴²

İncelediğimiz dönemin tarihsel koşullarına baktığımızda kırsal borçluluk bağlamında bizi ilgilendiren iki büyük dönüşüm karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi parasal ekonominin gitgide genişlemesi, diğeri de onunla el ele giden pazar için üretimin gelişmesidir. Tarımdaki küçük üreticiden talep edilen vergilerin aynî olarak değil nakdî olarak talep edilmesinin en önemli sonuçlarından biri tefeciliğin Osmanlı coğrafyasında önünü açmak olmuştur.⁴³ Bunun sebebi, vergi toplayıcısı geldiği zaman elindeki ürünü pazarda nakde çevirememiş olan köylünün gereken meblağı ancak borçlanma yoluyla temin edebileceği gerçeğidir.⁴⁴ Bu yolla ellerinde küçük miktarlarda da olsa para-sermaye bulunan tefeciler, hâlihazırda gelişkin bir kredi sisteminin kurumsallaşmaktan çok uzak olduğu yerlerde, köylünün karşısına neredeyse tek alternatif olarak çıkmakta ve örneklerde de sunduğumuz gibi bu sermayelerini büyüterek bir taraftan zenginleşmekte ve sosyal farklılaşmayı derinleştirmekte; diğer taraftan bağımsız küçük üreticiliğin çözülmesine katkı sağlamaktadırlar. İşte 19. yüzyılda tefeci sermayesini daha erken dönem örneklerinden tarihsel olarak farklılaştıran özelliği de budur. Daha önceki dönem örneklerinde tefecilik ve tüccar kredisi yalnızca küçük üreticinin kendine ayırdığı ve devletin el koyduğu kısımdan artan artık-ürüne el koymaktan ibaretken, parasal ekonominin piyasa ekonomisiyle el ele geliştiği bir dönemde, kapitalizm öncesi üretim biçiminin altını oyarak devrimci bir işleve sahip olmuştur.

Piyasaya dönük üretimin yaygınlaştığı bölgelerde, salt tefecilik ile uğraşan kesimlerle bizzat büyük toprağı elinde tutan ağalar ve büyük çiftlik sahiplerinin bu dönemde küçük üreticiyle girdikleri borç ilişkisi belirli açılardan birbirinden ayrılır. Öncelikle bu kesim, sadece para-sermayeye sahip olanların aksine üretim aşamasının mülk sahibi bir aktörüdür. Küçük üreticiyle girdikleri borç ilişkilerindeki iktisadî rasyonel de 19. yüzyıl Osmanlı tarımındaki sermaye ve emek kıtlığı sorunları etrafında

---

⁴² Karl Marx, *Kapital Cilt 3*, çev. Mehmet Selik ve Erkin Özalp (İstanbul: Yordam Kitap, 2015), 593.

⁴³ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, 8. baskı (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012), 107.

⁴⁴ Faroqhi, "Indebtedness in the Bursa area, 1730-1740", 197-98; Oğuz Oyan, *Feodalizmden Kapitalizme, Osmanlı'dan Türkiye'ye* (İstanbul: Yordam Kitap, 2016), 295-96.

şekillenir.⁴⁵ Bunlardan birincisi, parasal ekonominin görece daha gelişkin olduğu koşullar altında borca muhtaç çiftçinin ihtiyaç duyduğu borcu temin edebilecek nadir kaynaklardan biri olarak karşısına çıkabilmesini sağlamaktadır. Bu yolla elindeki sermayeyi çok yüksek faiz oranlarıyla ve yukarıda gösterildiği üzere çoğu durumda bileşik faiz uygulayarak çiftçiye borç verebilmektedir. Emek kıtlığı olgusu ise, küçük çiftçinin mülksüzleştirilmesindeki ekonomik mantığın anlaşılmasında daha etkilidir. Söz konusu olgunun doğal sonucu, tarımda ücretli işçiliğin maliyetinin görece yüksek olması ve bu sebepten dolayı örneğin klasik İngiliz örneğinden farklı olarak Osmanlı coğrafyasında kapitalist üretim gelişirken baskın emek türünün ortakçılık lehine gelişmesi olmuştur.⁴⁶ Bu koşullar altında tercih edilen seçenek de, yine yukarıda örneklerini sunduğumuz biçimde üreticinin kendi toprağında ortakçı kategorisine geriletilmesidir. Toprak sahipleri, çoğu durumda bir yandan üretimlerini artırmak, diğer yandan da emeği kendilerine bağlamak amacıyla tıpkı tefecilikte olduğu gibi üreticiyi asla ödeyemeyeceği bir borcun içine sokmuş, sonrasında da küçük üreticinin toprağına ve üretim araçlarına bu borçlara mahsuben el koyarak onu kendi toprağında ortakçısı haline getirmiştir.⁴⁷ Piyasa ekonomisinin geliştiği bölgelerde büyük toprak sahipleri ile küçük çiftçinin girdiği bu çatışmalı ilişki de geçmiş dönemlerden farklı olarak üretim tarzındaki dönüşümlere ve kapitalist üretim biçiminin gelişimine destek olmuştur.

Bu noktada özellikle parasal ekonomi ve piyasaya dönük üretimin etkileri bağlamında bazı noktalara açıklık getirmek gerekmektedir. Parasal ekonominin gelişmesinin küçük üreticilerin piyasaya bağlanmasının önünü açtığı doğrudur. Fakat bu durumun getirileri, ancak Kula'nın "ticarileşme mecburiyeti" olarak ortaya koyduğu ve kapitalizm öncesi ilişkilerin hâkim olduğu yerlerde işleyen kavramla açıklanabilir. Buna göre vergilerin genel olarak yükümlülüklerin nakdi olarak alınmaya başlanmasıyla beraber çiftçiler ürünlerini piyasada satmak *zorunda* kalmaktadırlar.⁴⁸ Buradaki mecburiyetin önemi, piyasadaki etkinliği artan üreticilerin, piyasanın "fırsatlarından" faydalanarak üretimlerini tamamen piyasaya göre şekillendirdikleri ve bu yolla

---

⁴⁵ Oyan, *Feodalizmden Kapitalizme, Osmanlı'dan Türkiye'ye*, 317–25.

⁴⁶ Oyan, 314–15.

⁴⁷ Oyan, 320.

⁴⁸ Witold Kula, *Feodalizmin Ekonomik Teorisi*, çev. Oğuz Esen (Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985), 39; AYTEKİN, "XIX. Yüzyılda İki Batı Anadolu Kazasında Kırsal Borçluluk", 143.

kapitalizmin bu coğrafyalarda geliştiği tezini reddetmesinden kaynaklanmaktadır. “[E]konomik hesapları kapitalist normlara göre yapmak kapitalizm öncesi toplumlarla ilgili tarih-dışı bir yöntemdir.”⁴⁹ Çünkü bu tip toplumlarda üreticilerin piyasadaki davranışları, kapitalizmin yerleşmiş olduğu toplumlardan beklenebilecek “rasyonel” davranışların tam tersi olabilmektedir. Örneğin piyasa fiyatlarının yükseldiği bir ortamda, parasal yükümlülüklerini yerine getirme amacındaki bir çiftçi, satacağı ürünün miktarını azaltma yolunu seçebilir zira mevcut koşullarda daha az ürün satarak ihtiyacı olan nakde sahip olabilecektir, ya da tersi.⁵⁰ Bütün bunlar, parasallaşma ve ticarileşmenin kapitalizmin gelişmesindeki rolünün doğru biçimde kavranması için önemlidir. Bu ikisi, piyasa vasıtasıyla geçimlik üretim yapanların kendiliğinden kapitalist üretim biçimine geçmelerini sağlaması şöyle dursun, ancak bu üreticilerin çift hayvanlarından tasarruflarındaki topraklara kadar üretim araçlarına el konmasının (mülksüzleştirilmelerininin) önünü açtığı ölçüde kapitalizme geçişte işlevsellik kazanmaktadır. Bunun da dolaysız araçlarından biri, bu iki gelişmenin önünü açtığı yüksek faizli borçluluk ilişkileridir.

2.2. Kırsal Borçluluğun Emek İlişkileri Üzerindeki Etkisi

Kırsal borçluluk ilişkilerinde borcu verenin amacı, her zaman çiftçinin toprağına yahut üretim araçlarına el koyup onu mülksüzleştirmek ve bu yolla kendi topraklarını genişletmek olarak karşımıza çıkmamaktadır.⁵¹ Tarihsel örnekler, büyük toprak sahipleri, tefeciler ve tüccarların, birçok durumda köylüyü ödenmesi mümkün olmayan borç sarmalına sokup uzun yıllar boyunca bu borcun karşılığında bir yandan faiz ödemeleri yoluyla artık ürüne süreklilik arz edecek biçimde el koyduğu⁵², diğer yandan üretim için gerekli emek-gücünü kendine bağladığı örneklerle doludur.

⁴⁹ Kula, *Feodalizmin Ekonomik Teorisi*, 40.

⁵⁰ Aytakin, “XIX. Yüzyılda İki Batı Anadolu Kazasında Kırsal Borçluluk”, 143.

⁵¹ Gerber, “The role of rural indebtedness in the evolution of capitalism”, 733.

⁵² Lyberatos, “The Usury Cases of the Black Sea Region: State Legitimation and Bourgeois Rule of Law in 19th century Dobrudzha”, 64–65.

1839 yılında, Hüdavendigâr Sancağına bağlı Mihaliç ve Kirmastı kazalarında bulunan köylerin borçlarının kaydedildiği defterler⁵³, bizlere hem köylerdeki kolektif borçluluğun boyutlarını, hem de çok uzun süreli borçların varlığını göstermesi açısından önemlidir.⁵⁴ Söz konusu defterler, Hüdavendigâr Sancağı'nda kredi piyasasının düzenlenerek borçlardaki faiz oranının %12 olarak yeniden hesaplanması ve toplam beş taksitle ödenmesini öngören bir ferman kapsamında düzenlenmiştir. İşin başındaki kişi de Mehmed İsmet Paşa'dır.⁵⁵

Defterlerde Mihaliç'te 35, Kirmastı'da 29 köyün topluca aldıkları borçlar, ödenebilme durumu (defaten mi taksitle mi ödenebileceği), alacaklının kim olduğu, anapara (*asl-ı mal*), faiz oranı, borcun alındığı yıl ve toplam borç miktarları kayda geçirilmiştir. Ayrıca Mihaliç'te kayıtlı 5 mahalle de aynı biçimde kaydedilmiştir, Kirmastı'da kayıtlı mahalle yoktur. Buna göre Kirmastı'daki borçlu 29 köyden 6'sının, Mihaliç'te ise 35 köyden 22'sinin borçlarını defaten ödeme imkânı yoktur. Bu borçlar taksitle ödenebilecektir. Kirmastı'da 8 köy borcunu tek bir kişiden almışken Mihaliç'te bu sayı 7'dir, geriye kalan köylüler birden fazla alacaklıdan borçlanmışlardır. Ayrıca alacaklıların da birden fazla köye borç vermesi söz konusudur.

Verilen borçların alındığı süreler de çeşitlilik göstermekle birlikte Kirmastı'da 10 yıldan uzun süre önce alınan herhangi bir borç kaydına rastlanamamıştır. Mihaliç'te ise durum farklıdır. Köylerin aldıkları borçlar içerisinde 10 ilâ 20 yıl önce alınıp ödemesi kayıt esnasında devam edenlerin sayısı 23'tür. 30 yıldır süre gelen iki borç vardır ve kayıtlı süreler içerisindeki en uzun olan 35 yıl yine Mihaliç'tedir. Bunların yanında 3 borç kaydında ise köylüler alınan borcun zamanını dahi hatırlamamaktadır.

Kayıtlı faiz oranları da bir anlamda neden bir düzenleme ihtiyacının ortaya çıktığını gösterir niteliktedir. Mihaliç'te alınan borçların büyük bölümü %20 faiz ile alınmıştır. Bunun yanında %30 ve %40 faizli borçlar da mevcuttur ve kaydedilen en

⁵³ Bkz. Ek 1 ve 2; BOA. ML. d. 78; BOA. ML. d. 80.

⁵⁴ Defterleri merkeze alan iki çalışma için bkz. AYTEKİN, "XIX. Yüzyılda İki Batı Anadolu Kazasında Kırsal Borçluluk"; AYTEKİN, "Cultivators, Creditors and the State: Rural Indebtedness in the Nineteenth Century Ottoman Empire".

⁵⁵ Alp Yücel Kaya, "On the Çiftlik Regulation in Tırhala in the Mid-Nineteenth Century: Economists, Pashas, Governors, Çiftlik-holders, Subaşıs, and Sharecroppers", içinde *Ottoman Rural Societies and Economies, Halcyon Days in Crete VIIIth*, ed. Elias Kolovos (Rethymnon: Crete University Press, 2015), 353.

düşük faiz oranı %15'tir. Kirmastı'da da durum benzerdir. Borçların ekserisi %20 faizle alınmış, aynî olarak alınan bir borçta fiyatlar üzerinden yapılan hesaplamalara denk gelen faiz ise %40 olmuştur. Uzun süreli olarak alınan borçların bu faiz oranıyla işletildiği düşünülürse, köylerden, vergi ödemelerini yapabilmek için aldıkları muhtemel olan bu borçları veren alacaklılara, kırsal borçluluk üzerinden yapılan artık-ürün transferinin boyutları anlaşılabilir.

Görüldüğü üzere Mihaliç köylerinin borçluluk durumu Kirmastı'ya göre daha ağır durumdadır. Bu sebeple Mihaliç'in en fazla borç yükümlülüğü bulunan köylerinin özellikle geçim kaynaklarına bakmak faydalı olabilir. Bunun için söz konusu defterlerin tutulmasından yaklaşık 6 yıl sonra, 1845'te tutulan Emlâk, Arazi, Hayvanat ve Temettüat defterleri (ks. Temettüat defterleri), köylerin sosyo-ekonomik koşulları hakkında fikir verecektir.⁵⁶ Kayıtlara göre Mihaliç'teki en borçlu köy İkizce köyüdür. İkizce, 1845 verilerine göre 54 haneden oluşan ve tamamı gayrimüslimlerden oluşan bir köydür⁵⁷. Temettüat kayıtlarına göre hakkında bilgi olmayan tek hane reisi hariç geri kalanların mesleği *erbab-ı ziraat* olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla tahmin edileceği üzere köyün temel geçim kaynağı tarımdır. Bağ, ipek bahçesi ve ekili tarlaların ekilip işlenmesinden elde edilen o senelik toplam gelirinin %82'si *mezru tarla* olarak kaydedilen bölümden kaynaklanmaktadır ancak defterde söz konusu tarlalarda ne üretildiği bilgisi kayıtlı değildir. 1845 yılında köyün bir senelik toplam geliri 131.264 *guruş* iken, 1839 borç defterindeki toplam borcu 69.811 *guruştur*.

İkinci sıradaki en borçlu köy Germeger Köyü'dür. Buna göre köyün toplam borcu 50.107 *guruş* iken 6 sene sonraki toplam yıllık geliri 191.098 *guruş* olarak kaydedilmiştir.⁵⁸ Bu köyde de kayıtlı mesleklere baktığımızda, toplam 77 hane içerisinde 60'ının *erbab-ı ziraat* olarak kaydedildiği görülmektedir. Bunun yanında 7

---

⁵⁶ Tanzimat'ın ilanıyla beraber değişen ve kişilerden gelirlerine göre vergi alınmasını öngören yeni vergi sisteminin uygulanabilmesi amacıyla gelir ve varlıkların kaydedildiği bu defterler hakkında detaylı bilgi için bkz. Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten* LIX, sayı 225 (1995): 395–412; Tefik Güran, "19. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri", içinde *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, ed. Halil Inalcik ve Şevket Pamuk (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2000), 73–94; Nuri Adıyeko, "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri", *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, sayı 11 (2000): 769–823, https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000461.

⁵⁷ BOA. ML. VRD. TMT. d. 08908.

⁵⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d. 08881.

adet *ticaret erbabı* kaydedilmiştir. Hizmetkâr, çoban, sığırtmaç gibi farklı mesleklere sahip kişiler de sınırlı sayıda (1-3 arası) mevcuttur. Germeger Köyü'nün de en büyük gelir kaynağı ekili tarlalarda yapılan ürettimdir. Ürettimin ezici çoğunluğu buğday ürettimi olarak kaydedilmiştir. Köyde ticaret erbabı olarak kaydedilen kişilerin ticaretten elde ettikleri gelir ise gösterilmemiştir. Fakat Germeger Köyü, borç defterlerine göre Mihaliç ve Kirmastı köylerine borç verenlerin ikamet ettikleri yerler arasında en fazla alacaklıyı barındıran köydür. Durum böyleyken buradaki tüccarların verdikleri borçlar yoluyla elde ettikleri kazançları Temettüat defterlerini tutan memurlardan gizlemiş olabileceği ihtimali akla gelmektedir. Zira bu tür örneklere rastlamak mümkündür: “Aksakal İmamı Mustafa Efendi ise dört köye toplam 11.675 kuruş kredi vermişti. Üstelik aynı Mustafa Efendi kredi faaliyetlerinden elde ettiği faiz gelirini saklamayı ve bir kaç sene sonra düzenlenen temettuat defterine kaydettirmemeyi başarmıştı.”⁵⁹

Karye-i Baş, Mihaliç'in en borçlu üçüncü köyüdür. Toplam 67 hanelik bu köyde de 58 kişi ile en kalabalık meslek grubu *erbab-ı ziraatler* olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁰ Diğer iki köyle paralellik kuracak şekilde bu köy de topraktan elde ettiği gelirin %85'ini mezru tarlalardan elde etmekte, bu tarlalar üzerinde yapılan ürettimden de açık ara en çok buğday ürettimi gelir getirmektedir. 1845 yılında köyün toplam geliri 195.472 *guruş* olarak kaydedilmiştir. 6 yıl önceki toplam borç miktarı ise 47.130 *guruştur*.

Son ayrıntılı örnek olarak da Siran Köyü'nü verebiliriz.⁶¹ Mihaliç'in en borçlu dördüncü köyü olan Siran'da da benzer bir ürettim yapısı ve sosyo-ekonomik dağılım vardır. Gelirin en büyük bölümü topraktan elde edilmekte ve bunun da %81'lik pay ile en fazla gelir üreten kısmı *mezru tarlalardan* oluşmaktadır. Kayıtlı 37 haneden 34'ü çiftçilikle uğraşmakta, ikisi tüccarken bir kişi hakkında ise bilgi bulunmamaktadır.

En fazla borcu olan köyler içerisinde temettüat defterlerini inceleyebildiğimiz Kemerbend⁶², Subaşıoğlu⁶³ ve Danişmend⁶⁴ köylerinde de sosyo-ekonomik yapı birbirine çok benzer olduğundan dolayı bunlar hakkında ayrıntılı bilgi sunmaya gerek yoktur.

⁵⁹ Aytekin, “XIX. Yüzyılda İki Batı Anadolu Kazasında Kırsal Borçluluk”, 151.

⁶⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d. 08960.

⁶¹ BOA. ML. VRD. TMT. d. 08895.

⁶² BOA. ML. VRD. TMT. d. 08906.

⁶³ BOA. ML. VRD. TMT. d. 08880.

⁶⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d. 08966.

Özetlenecek olursa en fazla borçlanmış olan köylerin meslek dağılımı %90'lar seviyesinde *erbab-ı ziraat*lerden oluşmakta, topraktan elde edilen gelir toplam gelirden en büyük paya sahip olmakta ve bu gelirin ortalama %80-85'i *mezru tarlalardan* elde edilmekte, *mezru tarlalar* içerisinde de gelirin en büyük kısmı buğday ekiminden elde edilmektedir. Yine bu köylerin 1839 yılı kolektif borçlarının toplamı, 1845'teki bir yıllık toplam gelirlerinin ¼'ü seviyelerindedir. Borç defterinin tutulduğu yıl ile temettüat kayıtlarının tutulduğu yıl arasındaki 6 senede de köylerin sosyo-ekonomik koşullarını kökten değiştirecek bir gelişme olduğunu düşünmek için bir sebep yoktur.

Bütün bu kayıtlardan anlaşılacağı üzere köylerin çok büyük bölümünün borçlarının defaten ödenemeyeceğini ifade etmiş olmaları sürpriz değildir. Üstelik borç defterine kaydedilmiş olan borçların yalnızca köyün kolektif olarak aldığı borçlar olduğu, tek tek çiftçilerin *murabahacı* ve tefecilere olan borçlarının bu defterde yer almadığı hatırlanmalıdır. Borç defterinden bireysel borçların boyutlarını öğrenmemiz mümkün olmasa da, çalışma boyunca gösterdiğimiz dönemdeki kırsal borçluluk trendi, buradaki köylerin kolektif borçluluğun yanında bireysel borçluluk ilişkilerine de girmiş olduklarını varsaymak için yeterli görünmektedir. Nihayet, ellerindeki para-sermaye vasıtasıyla, tefecilerin (tek uğraşları tefecilik olsun olmasın) tarımsal üretimden elde edilen artık ürüne nasıl el koyduklarını anlatması açısından, Mihaliç ve Kirmastı örnekleri son derece açık birer örnek olarak kabul edilebilir.

Selanik'teki *deruhdecilik* uygulaması toprak sahibinin üretimde gerekli emeği kendine bağlamasına bir örnektir. *Deruhdecilik*, şekil itibariyle küçük çaplı bir iltizam çeşididir. Bu uygulamada, büyük toprak sahipleri, köyün ödemesi gereken maktu vergi tutarını hasat zamanından önce kendisi ödemekte ve hasat zamanı geldiğinde de bu yolla borçlandırdığı köylüden bu miktarı üzerine bir de faiz ekleyerek tahsil etmektedir.⁶⁵ Daha önce de varlığına işaret ettiğimiz şekilde ortaya çıkan köyün kolektif borçluluğu, bu borcun anlaşma şartlarına göre nakdi ya da aynî olarak toprak sahibine verilmesiyle sonuçlanır. Selanik'teki büyük toprak sahipleri işte bu yolla köylülerin maktu vergilerini ödeyerek köylüyü kendine bağlamaktadır. Daha önce de ifade ettiğimiz biçimde, emek-

---

⁶⁵ Aydın, "18. Yüzyılda Selanik Kazasında Tefecilerle Köylüler Arasındaki Borç İlişkileri", 442.

gücünün ekili topraklara oranının düşük olduğu bölgelerde mevcut olan bu tip uygulamalar tipik bir bağı-emek yaratma sürecine işaret etmektedir.⁶⁶

Emek üzerinde borçluluğun etkisi yalnızca üretim alanıyla sınırlı da kalmamıştır. Yukarıda bir örneğini gösterdiğimiz borç nedeniyle köyünden firar eden çiftçilerin varlığı, bizlere kırsal borçluluğun emek kesimi üzerinde yarattığı baskı ve yıkımı anlatmaktadır ve bu örnekler de istisna olmaktan uzaktır. Örneğin, yine 19. Yüzyıl ortalarında Van'da buna benzer bir olay yaşanmıştır. Burada da ahali yüksek faiz oranlarıyla *murabahacı*lara borçlanmışlar, bu borçlar ödenemez duruma gelince de bir köylerinden firar etmeye başlamışlardır.⁶⁷ Benzer örnekler Rumeli'de de daha ağır koşullar altında mevcuttur. Burada toprak sahipleri köylüye %40-50 faizle borç vermektedir. Borçlar ödenemediğinde, topraklarını satmaya zorlanmakta ve toprak sahipleri bu yollar topraklarını genişletmektedir. Ortaya çıkan bu durum köylülerin firar eylemlerini başlatmıştır. Firar etmeyip köylerinde kalanlar da borçlarına karşılık toprak sahibine hizmet etmeye zorlanmıştır. Hatta köylülerden firar etmeyenler arasında borçlarına karşılık topraklarının haczedilmesini reddedenler, ömür boyu hapsedilme tehdidiyle karşı karşıya kalmaktadır.⁶⁸ Bu tip örnekler hem mülksüzleştirmeyi, hem bağı emek yaratım sürecini hem de emek kesimi üzerinde borçluluğun gündelik hayattaki yıkıcı yanlarını göstermesi açısından önemlidir.

Borçluluğun mülkiyet ilişkilerindeki dönüşümler bağlamındaki işlevini incelediğimiz bölümde, mülksüzleşen köylülerin kiracı ya da ortakçı konumuna düştüklerine değinmiştik. Gerçekten de borçlarını ödeyemeyen küçük üreticilerin yüz yüze geldiği en büyük tehlike yüksek veya bazen bileşik faiz işleyen borçlarının ödenemediği durumlarda bağımsız üretici vasfını yitirip ortakçı, yarıcı, tarım işçisi ya da kiracı konumuna düşmeleridir.⁶⁹ Örneğin Ahmet Vefik'in teftişte bulunduğu İnegöl

---

⁶⁶ Kokdas, "Land ownership, tax farming and the social structure of local credit markets in the Ottoman Balkans, 1685–1855", 65–66.

⁶⁷ Kurtuluş Demirkol, "Toplumsal Trajedi: Osmanlı İmparatorluğunda Tefecilik (1848-1864)", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16, sayı 1 (31 Mart 2018): 629, <https://doi.org/10.18026/CBAYARSOS.411534>.

⁶⁸ Özdeğer ve Zeytinli, "Ottoman Credit System and Usurers in Agriculture in the Nineteenth Century: Practices of Usury Contracts (Selem)", 9.

⁶⁹ Güran, *19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi üzerine araştırmalar*, 167; Aysel Yıldız ve İrfan Kokdaş, "Peasantry in a Well-protected Domain: Wallachian Peasantry and Muslim Çiftlik/Kışlaks under the

Kazası'nda bir meclis azası "köylüye buğday, koyun ve tarla icarı karşılığında yüksek faizle" borç vermiştir. Bu azanın, o sıradaki kaza müdürü ile olan yakın ilişkisi de bu tip ilişkileri görece rahat koşullarda kurup yürütmesine destek olmuştur. Nihayet, Kocalar Köyü arazisinin tamamını zapt ederek, köylüyü daha önce tasarruf ettikleri toprakta kiracı konumuna düşürmüştür.⁷⁰ Üstelik köylülerin ortakçı konumuna düşmeleri, bir son da değildir. Örneğin 19. yüzyılda Makedonya'da hâkim emek biçimi hâlihazırda ortakçılık olarak görünmektedir. Tipik ortakçılık anlaşmaları, toprak sahibinin tarlayı sağladığı ve çoğu durumda köylünün çift hayvanı ve kendi emeğini ortaya koyduğu, hasat sonunda da elde edilen ürünün toprak sahibi ile toprağı işleyen tarım emekçileri arasında önceden anlaşılan orana göre 1/2, 1/3 gibi oranlarda paylaşılmasından oluşmaktadır. Ortakçılar, normal koşullarda örneğin bir üretim dönemi için yapılan anlaşma sona erdiğinde farklı bir toprak sahibiyle yeni bir ortakçılık anlaşması yapmakta serbesttir. Ancak "toprak sahibine borçlu iseler, yarı-serf durumuna düşerler."⁷¹ Yani toprak sahibine borcu olan bir köylünün ortakçılık olsun farklı anlaşma çeşitleri olsun, kendi emek-gücünü farklı toprak sahiplerine satması mümkün değildir. Üstelik bu borçlar miras yoluyla çocuklara da aktarılmakta ve gerekli emek-gücü iyiden iyiye bağlı-emek olarak sağlamlaştırılmaktadır. Hatta toprak sahipleri, farklı bir toprak sahibine borçla bağlı olan bir emekçiyi, söz konusu borcu kendi ödeyerek kendi çiftliğine alabilmekte, bu kez yeni toprak sahibine borçlu olan tarım emekçisi de onun toprağında çalışabilmektedir.⁷²

Bu noktada, bağlı-emek (bonded labour) biçimlerinin piyasaya dönük, kârlılık amacı güden üretim alanlarında varlığı ve kullanılabilirliği hususunu, Brass'ın kuramsal boyuttaki açıklamalarıyla ele almak yerinde olacaktır. Brass, iktisat teorisinde 18. yüzyıla kadar takip edilebilen⁷³ kapitalizm ile özgür olmayan emek (unfree labour) uyumluluğu/uyumsuzluğu tartışmasını 1990'larda tekrar gündeme getirmiştir. Ona göre kapitalist üretim biçiminin ancak emekçilerin kendi emek-güçlerini kendileri

---

Ottoman Rule", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 19 Ağustos 2018, 10, <https://doi.org/10.1080/19448953.2018.1506303>.

⁷⁰ Öntuğ, *Ahmet Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, 106.

⁷¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı ekonomisinde bağımlılık ve büyüme, 1820-1913* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2018), 169–70.

⁷² Pamuk, 170.

⁷³ Tom Brass, "Capitalism, Primitive Accumulation And Unfree Labour", içinde *Imperialism, Crisis and Class Struggle* (Boston: Brill, 2010), 68–69, <https://doi.org/10.1163/ej.9789004184145.i-320.22>.

metalaştırabilirse gelişip var olabileceği ve kapitalist üretim koşulları altında özgür olmayan emek biçimlerine rastlanamayacağı tezi gerçeği yansıtmamaktadır.⁷⁴ Tarihsel sürecin gelişimi içerisinde “[d]oğrusal bir özgür olmayan→özgür süreci yerine, bu iki ilişkiel form arasında bir diyalektik ilişki vardır”.⁷⁵ Bu yaklaşımın bizim çalışmamıza sağlayacağı katkı, özellikle piyasaya dönük üretim yapan büyük çiftliklerdeki toprak sahibi/yönetici ve tarım emekçisi arasındaki çatışmalı sınıfsal ilişki içerisinde, kırsal borçluluk yoluyla kurulan bağlı-emek biçimlerinin anlaşılmasını sağlamasıdır.⁷⁶

Daha önce Makedonya’da toprak sahibine borçlu olan ortakçıların, borçlarını kapatmadıkları sürece kendi emeklerini metalaştırma haklarını yitirerek anlaşma yaptıkları toprak sahibinden ayrılıp farklı bir toprak sahibiyle sözleşme yapmalarının mümkün olmadığı bir örneği sunmuştuk. Benzer ilişki biçimlerine, daha erken, özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda tarımın ticarileştiği dönemlerde rastlamak mümkündür. Özellikle farklı ortakçılık türlerinden biri olan *murâba*’a sözleşmeleri, ortakçılar ile toprak sahiplerinin borçlanma yoluyla üretimde nasıl yer aldıklarını göstermesi açısından iyi bir örnektir.⁷⁷ *Murâba*’a, tanım olarak, aldığı borca karşılık tasarrufundaki toprağını alacaklısına devretmek zorunda kalan çiftçinin, yine aynı toprak üzerinde, bir üretim dönemi boyunca, ortakçı olarak çalışması anlamına gelmektedir.⁷⁸ Bahsettiğimiz dönemde köylü ile *murâba*’a anlaşmasına girenlerin ekseriyetle beyler yahut askeri sınıf mensupları olduğu görülmektedir. Bu durum da bizlere ticarileşen tarım koşulları altında ellerinde sermaye bulunan sınıf/tabakaların, bu sermayelerini topraktan elde edilecek gelire yatırdığı, bunu yaparken de gerek duydukları emek gücünü bir tür borç-bağı kurarak çiftçilerden sağladıklarını göstermektedir.⁷⁹

⁷⁴ Tom Brass, *Labour Regime Change in the Twenty-First Century* (Boston: Brill, 2011), 69–70, <https://doi.org/10.1163/ej.9789004202474.i-314>.

⁷⁵ Brass, 1 (dipnot 2).

⁷⁶ Bahsettiğimiz yaklaşımı benimseyerek Türkiye’deki güncel özgür olmayan emek biçimlerini inceleyen bir çalışma için bkz. Sidar Çınar, *Öteki Proletarya: De-Proletarizasyon ve Mevsimlik Tarım İşçileri* (Ankara: NotaBene Yayınları, 2014). Aynı şekilde Amerika Birleşik Devletleri’ndeki biçimleri inceleyen başka bir çalışma için bkz. Genevieve LeBaron, “Reconceptualizing Debt Bondage: Debt as a Class-Based Form of Labor Discipline”, *Critical Sociology* 40, sayı 5 (Eylül 2014): 763–80, <https://doi.org/10.1177/0896920513512695>.

⁷⁷ Özer Ergenç, “XVIII.Yüzyılda Osmanlı Anadolu’sunda Tarım Üretiminde Yeni Boyutlar: Muzâra’a ve Murâba’a Sözleşmeleri”, *Kebikeç* 23 (2007): 129–39.

⁷⁸ Ergenç, 135.

⁷⁹ Ergenç, 137.

Bu noktada, meseleyi daha da somutlaştırmak amacıyla kapitalist tarım üretimi koşulları altında özgür olmayan emeğin var olabileceğine neredeyse kusursuz bir örnek olan 19. yüzyıl ortası Tırhala çiftliklerine değinmek yerinde olacaktır.⁸⁰ Bu bölgede, temel olarak iki tip üretim birimi vardır: birincisi, bireysel çiftçilerin tarım ile uğraştığı küçük toprak sahipliği; ikincisi ise büyük toprak sahiplerinin ortakçılık ile işlettikleri büyük çiftliklerdir. Büyük çiftlikler ise kendi aralarında ikiye ayrılmaktadır: yerel güç sahibi *ağa* ve *bey*lerin sahip olduğu çiftlikler ile Tırhala’da ikamet etmeyen, *Emlâk-ı Hümayun* sözleşmeleriyle paşalar tarafından işletilen çiftlikler. Öyle ki, Tanzimat’ın en önemli figürü denilebilecek Mustafa Reşit Paşa, bu çiftlik sahiplerine örnek verilebilir.⁸¹ İki çiftlik türünde de hâkim emek biçimi ortakçılıktır ve toprağı işleyen ortakçıların ne kendi toprakları ne de çiftlikte barınabilecekleri kendi evleri vardır. Tüm bu ihtiyaçlar, toprak sahipleri tarafından sağlanmaktadır. “[T]oprak sahipleri ayrıca, sabit sermaye olarak toprağı, otlak alanı, bağ ve bostan işlemek için birkaç parsel toprağı; işletme sermayesi olarak da tohumluk ve yakacak odunu sağlamaktadır.” Çift hayvanının alınması ve beslenmesi, gündelik işçilerin ücretlerinin ödenmesi, hane halkı ihtiyaçlarının karşılanması gibi işletme sermayesi kalemleri ise ortakçılara avans olarak verilmekte, daha sonra da ortakçılar bu avans ve buradan kaynaklanan faizi emekleriyle ödemektedir.⁸² Yerel *ağa* ve *bey*ler, çiftliklerinde üretim sürecinde yalnızca toprağı sağlayıp başka giderlere karışmadığına üretimin 1/3’ini, toprağında yanında tohumluk ve hasat zamanı emek giderlerini karşıladığına ise üretimin yarısını almaktadır. Paşaların çiftliklerindeyse toprak sahipleri tohumluğu ve hasat zamanı giderlerinin yarısını karşılamakta ve yine bunun karşılığında öşür ve gelecek yılın tohumluğu düşüldükten sonra kalan ürünün yarısını almaktadır.⁸³ İşte bu çiftliklerde, konumuz olan kırsal borçluluğun merkezinde yer alan bir aktör bulunmaktadır: *subaşılar*. Çiftliğin sahibi paşalar, çiftliği yerinden yönetmediklerinden dolayı, *subaşılar* bu çiftliklerde yönetici olarak bulunmaktadır. Toprak sahipleriyle belirli bir para karşılığı 2-3 yıllık anlaşmalar yaparak çiftliğin idaresini ve konumuz bağlamında ortakçıların kreditorü

---

⁸⁰ Kaya, “On the Çiftlik Regulation in Tırhala in the Mid-Nineteenth Century: Economists, Pashas, Governors, Çiftlik-holders, Subaşı, and Sharecroppers”.

⁸¹ Kaya, 335–37.

⁸² Kaya, 338.

⁸³ Kaya, 342–44.

olma yetkisini bu *subaşı*lar üstlenmektedir.⁸⁴ Bu noktada ortakçıların durumlarına kısaca değinmek gerekmektedir. Bahsettiğimiz bölgede, bir çiftlik satın alındığı zaman yalnızca içindeki ekilebilir arazilerle değil, ormanlar, ona bağlı meralar, evler, *çiftler* ama daha da önemlisi, *o çiftlikte yaşayanlar* da toprak sahibine geçmektedir.⁸⁵ Yani zaten kendileri herhangi bir mülke sahip olmayan çiftçiler, toprak sahibine bağlı olarak değil, toprağa bağlı biçimde yaşamaktadır. İşte böyle bir ortamda, anlaşma karşılığı çiftçilere kredi verme hakkını elinde tutan *subaşı*lar, kötü geçen bir hasat döneminin sonunda %20 faizle -ki bu faizin yanına farklı kalemlerde ek giderleri de çiftçilere yüklemektedir, çiftçilerin vergilerini, cizyelerini ödemekte, geçimlik için gerekli olan buğdayı da yine çiftçilere vermektedir. Böylece zaten topraklarını terk etme hakları olmayan çiftçiler, borçlarını ödeyemedikleri durumlarda bu borçlara mahsuben zorla subaşı namına angarya hizmetinde bulunmak durumunda kalmaktadır. İşte tüm bu öykünün içerisindeki en önemli nokta bahsini ettiğimiz çiftliklerde, çiftlik sahiplerinin idaredeki temel motivasyonlarının üretimi ve kârlılığı arttırmak olmasıdır.⁸⁶ Brass'ın yaklaşımından hareketle, kârlılık hedefleyen bir üretim alanında çiftlik sahibi, toprağa bağlı emeği dışlamak bir yana, özellikle sosyal ve ekonomik kriz dönemlerinde bu bağlılığı pekiştirici yöntemlere başvurarak emek girdisini garantiye almaya girişmiştir.⁸⁷ *Subaşılık* sistemi de, hâlihazırda toprağa bağlı durumda olan tarımsal emeğin bir de borç-bağı (debt-bondage) yoluyla angaryaya zorlanarak üretim sürecinde yer almasını sağlamıştır.

---

⁸⁴ Aytakin, “XIX. Yüzyılda İki Batı Anadolu Kazasında Kırsal Borçluluk”, 152.

⁸⁵ Kaya, “On the Çiftlik Regulation in Tırhala in the Mid-Nineteenth Century: Economists, Pashas, Governors, Çiftlik-holders, Subaşıs, and Sharecroppers”, 344–45.

⁸⁶ Kaya, 334, 371–72.

⁸⁷ Kaya, 377.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRSAL BORÇLULUK İLİŞKİLERİ ve DEVLET

3.1. 19. Yüzyıl Kırsal Borçluluk Düzenlemeleri

3.1.1. Murabaha Nizamnameleri

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl ortalarında giderek büyüyen bir sorun halini alan tarımsal kredi meselesini düzenleyebilmek ve hukuki bir çerçeve içine alabilmek için bu dönemde bir dizi önlem almaya girişmiştir. 1848 yılında, ziraî borçluluk ilişkilerinin yıkıcı sonuçlarının git gide arttığı ve ahaliden gelen şikâyetlerin çok büyük miktarlara ulaştığı Kütahya bölgesi, tarımsal krediye dair düzenlemelerin uygulanmasında pilot bölge olarak seçilmiştir.⁸⁸ Buna göre bu tarihten itibaren Kütahya’da ilk olarak tarımsal kredilerdeki faiz haddi %8’le sınırlandırılmıştır. Var olan krediler de bu sınıra göre tekrar hesaplanacak, %8’lik faizin aşıldığı durumlar tespit edilirse, fazlalık olan miktar ödemedен düşülecektir. Ödemeler 1 ilâ 5 yıl arasında değişen taksitlerle yapılacaktır. Birçok vakada görülen ve yukarıdaki örneklerde bizim de varlığına işaret ettiğimiz bileşik faiz uygulaması yasaklanmıştır. Ayrıca eğer krediler aynî olarak veriliyorsa, verilen malın piyasa fiyatının üzerinde bir fiyattan hesaplanarak verilmesi de yasaklanmıştır. Hasat zamanı ürünü teslim almak üzere verilen kredilerde (*selem*) de teslim alınacak olan malın teslim zamanı piyasa rayicinin altında bir fiyat belirlenemeyecektir ki pratikte bu durum *selem* uygulamalarının yasaklandığı anlamına gelmektedir. Bu arada belirlenen faiz haddi, yetim sandıkları ve vakıf kredilerinde geçerli olmayacak, orada %15’lik had devam ettirilecektir. Bu uygulamaların benzerlerine aynı yıl Yanya’da, 2 yıl sonra da Sivas’ta girişilmiştir. Nihayet sözünü ettiğimiz kurallar 1851’de, tüm imparatorlukta geçerli hale getirilmiş ve bu tarihten sonra söz konusu faiz oranı esnaf ve yabancı tüccarlar için de aynen uygulanacağı belirtilmiştir.⁸⁹

Bütün bu gelişmeler, tarımsal üretimin en büyük iktisadi kaynak olduğu Osmanlı İmparatorluğu’nda, özellikle küçük üreticiliğin çözülmesinde en büyük araçlardan biri

⁸⁸ Güran, *19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi üzerine araştırmalar*, 59; Berber, “From Interest to Usury: The Transformation of Murabaha in the Late Ottoman Empire”, 59.

⁸⁹ Güran, *19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi üzerine araştırmalar*, 174–75.

olan kırsal borçluluğun yarattığı sorunlara devletin kayıtsız kalamadığını göstermektedir. Ancak alınan önlemlerin uygulanabilirliği kuşkuludur. Öncelikle belirlenen faiz oranı, birçok vakıda gördüğümüz üzere piyasa faizinin en düşük %15'ten uygulandığı bir coğrafyada çok düşük kalmaktadır. Hal böyleyken, 1852'de, yani bu uygulamaların tüm imparatorluğa yayılmasından sadece bir yıl sonra, yeni bir *fermân-ı hümayûn* yayımlanmıştır. Buna göre:

“...bu defa istihbâr ve tahkik olduğuna göre nizâm-ı mezkûrun [1851'deki düzenlemenin –UG] icrâsında bazı mürettebe-i suubet ve müşkilât görüldüğünden bunun tadîli icâb ederek keyfiyet muahharan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'mde bi'letrâf tezekkür ve mütâlaa olunub şöyle ki mâl-ı eytâm ve evkâfın idânesi usûl-ı meşrûa tahtında olduğu gibi Dersa'âdet'im sarrâflarının dahî nizâm-ı mahsûsu olduğundan bunlar kemâgân usûl ve nizâm-ı mukarreri vechle rü'yet ve icrâ olunmak üzere bundan böyle ehl-i kurâ ve harâsetden ve ahâli-i sâireden her kim olur ise olsun murabahacılardan idâne ve istidâne etdikleri akçelerin güzeşesi kesesi beş yani senevî yüzde on iki gurûş üzerine hesâb olunması ve beratlı hayriye ve Avrupa tüccârıyla düvel-i ecnebiyye tebaasından bulunanlar ekseri bazı mukâvele üzerine akçe ikrâz etmiş olacaklarından bunların nizâmından evvel olan mukavele ve senedlerine itibâr ile ona tatbîkân hesâbları görüleb bundan sonra olacak mukâvelelerine bakılmayarak ale'l-'umûm cümlesinin güzeşeleri yüzde on iki gurûş hesâbıyla olması...”⁹⁰

Görüldüğü üzere %8 olarak belirlenen faiz oranının uygulanmasının mümkün olmadığı sadece bir yılda anlaşılmıştır. Bu sebepten dolayı faiz oranı %12'ye yükseltilmiştir. Bunun yanında, borçlu ve alacaklının kendi aralarında borç senedi düzenlenmesi yasaklanmıştır. Bundan böyle, her kim olursa olsun, bir borç alınıp verileceği zaman memleket meclislerine başvurmaya ve senetlerini onaylatmaya zorunlu kılınmıştır. Meclise haber vermeden bir anlaşma yapıldığı takdirde, eğer faiz oranının %12'den fazla olduğu anlaşılırsa da isim ve şöhretinin Dersaadet'e bildirilmesi emredilmiştir. Ayrıca önceki düzenlemede kanunen uygun olan faiz oranının üzerinde yapılan geçmiş anlaşmaların yeniden düzenlenerek fazla faizin düşülmesi söz konusuysen, 1852 fermanında bu hüküm beratlı tüccarlar ve Avrupa tüccarı için geçersiz kılınmış, geçmiş anlaşmalarını yeniden düzenlemenin “uygun olmayacağı” ancak bundan sonraki anlaşmalarda %12'lik orana uymak zorunda oldukları belirtilmiştir. Özellikle bu son değişikliğin istisna tutulan tüccarlarla daha önceden anlaşma yapan kırsal üreticilerin

⁹⁰ “Murabaha Hakkında Ferman-ı Hümayûn”, *Takvim-i Vekâyi*, 24 Mayıs 1852.

aleyhinde bir adım olduğu ortadadır. Düzenlemeden hemen sonra imparatorluğun farklı bölgelerinde köylüler ilk düzenlemeye dayanarak bu tüccarlara olan borçlarının %12'den fazla olan faizini ödemeyi reddetmiş ve bunun üzerine devlet bunun o tüccarlara "haksızlık" olacağını ve eski borçların anlaşılan faiz üzerinden ödenmesi gerektiğini bildirmiştir.⁹¹

25 Mart 1854 tarihinde, yeni bir *murabaha nizamnamesi* yayımlanmıştır. Yeni düzenlemede, faiz haddi bir önceki düzenlemede olduğu gibi %12 ile sınırlanmıştır. Buna göre 1852 tarihinde yayımlanan fermanın önce %12'yi aşacak şekilde yapılan anlaşmaların o tarihe kadarki vadesinde anlaşılan faiz oranı geçerli kabul edilecek, 1852 sonrasında sarkan vade için ise borç %12'den hesaplanarak ödenecektir. Fermanın sonra yapılmış anlaşmalar eğer kanuni faiz haddinden yüksek ise, borcun tamamı Ticaret Mahkemeleri aracılığıyla %12'den hesaplanarak tekrar düzenlenecektir. Ayrıca borçlarda anaparaya eklenmiş olan faiz, yani bileşik faiz tespit edilirse, eklenen faiz anaparadan düşülecek ve kanuni faiz oranından tekrar hesaplanacaktır. Bir önceki düzenlemede, borç anlaşmalarının Memleket Meclisleri'nce onaylanması gerektiğini belirtmiştik. Yeni düzenlemede meclise başvurulmadan borçlu ile alacaklının kendi aralarında yaptıkları anlaşmaların yapıldığı ve bu borcun faiz ve anapasının bir şekilde ödendiği durumlarda geriye dönük indirim yapılmayacağı da belirtilmiştir. Son olarak, örneğin Tırhala'daki varlığına işaret ettiğimiz faize ek ödemeler ve yükümlülükler yasaklanmış *subaşılık* namıyla ahaliden aidat ve benzeri ödemeler alanların cezalandırılacağı belirtilmiştir.⁹²

---

⁹¹ "Taşralarda bulunan murabahacı taifesinden ahali-i kura ve saireden istikraz eyledikleri akçenin güzestesini yüzde on ikiden ziyadeye olmaması hakkında bu defa Meclis-i Vâlâ kararı ve müteallik buyurulan emr ve irade-i seniyye-i malukane mucibince verilen nizam memalik-i mahrusa-i şahaneyeye be- evamir-i aliyye neşr ve ilan olunmuş olup ancak beyan hacet olduğu üzere beratlı hayriye ve Avrupa tüccarıyla ecnebi ticaretinin ahali ve saireden olan alacaklarının şimdiye kadar cari olan mukavele ve senetleri mucibince tesviye olunarak muhasebelerinin iade kılınmaması münderiç ise de bazı medyun bulunanlar taraflarından nizam-ı mezkuru serrişte ederek murabahacı taifesi gibi tüccar-ı merkume ile yeniden muhasebe görmek ve yüzde on ikiden ziyade güzeste vermemek sevdalarında olduklarından bu keyfiyet tüccar-ı merkumeye mucip gadr idüğünden merahım-ı aliyye-i rahmanelerinden mercudur ki taşrada bulunan Avrupa tüccarının ahali ve saireden olan alacaklarının yerlerinde olan senetleri ve mukaveleleri vechile tahsil ve tesviye olunması ve mukaddema rü'yet-i muhasebe etmiş olanlarda tekrar muhasebeleri rü'yet olunmayarak atik muhasebe senetlerinin muteber tutulması ve nizam-ı mezkur tarihinden sonra vukuu bulan ahz ve italarının ber-mucib-i irade-i seniyye yüzde on iki usulüne tatbikan rü'yet ve tesviye olunması..." BOA. MVL. 115/44, 5 § 1268.

⁹² *Düstur, I. Tertip, 1. Cilt* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1289), 268-69.

Ancak bu nizamnameden sonra da uygulamada türlü sorunlar devam etmiştir. Örneğin 1856 yılında İngiltere konsolos vekilinin *selem* ile ürün almaya devam ettiği tespit edilmiş ve kendisine “münasip bir lisan ile” bundan vazgeçmesi telkin edilmiştir. Ancak konsolos vekilinin “cevâben varid olan mezkuresi mealinde Devlet-i Aliyye ile İngiltere Devlet-i Fehimesi beyninde mün'akid olan ticaret ve seyr-i sefain muahedesi hükmünce bu makûle mukâvelat hakkında düvel-i metbûası tüccarı me'zun olduğu”nu belirtmesi dikkat çekicidir. Konsolos vekili muahedenin ikinci maddesini işaret ederek kendisinin ve kendi mensup olduğu devlet tüccarlarının satın alım işlerine Osmanlı Devleti'nin bu anlaşma gereğince karışamayacağını öne sürmüştür.⁹³ Nizamnameye uyulmayan örnekler çoğaltılabilir: 1860'ta verilen bir arzuhale göre Çanakkale'de Papaslık köyünün ahali İsmail Ağa'ya köyce borçlanmıştır ve bu borcun yeni nizamnameye göre yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Ancak ahali, İsmail Ağa'nın dört yıldır bundan “imtina ettiğini” belirtmiştir: “Ayvacık kazası kuralarından Papaslık karyesi sakinlerinden Hacı İsmail Ağa ile selem tariki ile olan muhasebelerimizin dört seneden berü rü'yet etmediğine ve rü'yet-i muhasebeden imtina ederek gadr-i külli daiyesinde olduğuna binaen merakım-i alilerinden mercüdür ki...”⁹⁴ Bu örnek aynı zamanda alacaklının *ağa*, *bey* gibi unvanlara sahip olduğu durumlarda yaşanabileceklere dair bir iyi örnek teşkil etmektedir. Benzer şekilde aynı yıl Niğde'de nizamnameye rağmen %25-30 faizle borç verilmeye devam edilmektedir: “Emr-i ali-i mezkur [Murabaha Nizamnamesi –UG] liva-i mezkura vürud etmemiş ve etmiş ise ilan olunmamış olduğundan ve *murabahacılar* yüzde yirmi beş otuz guruştan mütecaviz güzeşte işletmekte bulunmuş olduklarından

⁹³ BOA. A. MKT. UM. 232/76, 9 Ş 1272. Konsolos vekili Baltalimanı Anlaşması'nın ikinci maddesinden bahsetmektedir: “İngiltere kraliçesi ve padişahının tebaası ve bunların hizmetlerinde istihdam olanlar minba'd memalik-i mahrusanın her bir mahallinde bila-istisna memalik-i mahrusa mahsulü ve kârı olarak her cins ve nev' emtia ve eşyayı mübayaaya me'zun olalar ve saltanat-ı seniyyeye dahi gerek ziraat ve harâset ile hasıl olur ve gerek sair cem' eşya hakkında yed-i vahit usulünü ba-küllüye terk ve iptale resmen müteahhid olunmuş olmağla emtia mübayaası veyahud mübayaa olunmuş emtianın bir mahalden bir mahale nakli için zabitan-ı belde ve ümenâ tarafından tezkere-i mutalebe ve ahzı usulü canib-i eşraf-ı Devlet-i Aliyye'den külliye terk oluna ve İngiltere Devleti tebaası o misillü tezkere almağa ilcaya edna say olunması uhud-i şurutun nakziyyetini mucip bir hareket add olunacağına mebni o makule harekete ibtidar ile müteahhid olabilecek vüzera ve memurin ve ayân ve mütesellim ve sair ümenâ ve zabitan taraf-ı Devlet-i Aliyye'den ekiden te'dib olunup işbu taadiyattan dolayı İngiltere tüccarı zarara düşar olur ise sabit olan zararı aliverilip ihkak-ı hakka himmet oluna.” *Muâhedât Mecmûası*, c. I (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008), 272–77.

⁹⁴ BOA. A. MKT. DV. 160/23, 13 Za 1276.

bahisle...’’⁹⁵ Bursa’da yaşanan bir olayda ise 1867 yılında %20 bileşik faizle borç veren bir *murabahacı* borcunu ödeyemeyecek duruma getirdiği köylünün yaşadığı eve el koymaya kalkmıştır.⁹⁶ Selam uygulamasının da yasak olmasına rağmen son nizamnameden 13 yıl sonra dahi uygulanmaya devam ettiği örnekler mevcuttur.⁹⁷

Murabaha nizamnamelerinin sonuncusu, 3 Nisan 1887 tarihinde yayımlanmıştır. Yeni nizamnamede faiz haddi %12’den %9’a düşürülmüştür. Yayımlanma tarihinden önce %12’lik faiz oranıyla yapılan anlaşmalar geçerli kabul edilmiş ve bu anlaşmaların faizlerinin %9’a indirilmeyeceği belirtilmiştir. Nizamname yayımlandıktan sonra, borç senedi üzerinde yazması yahut anaparaya eklendiği kanıtlanması koşuluyla %9’dan fazla bir faiz oranıyla yapılan anlaşmalar, yeni kanundaki faiz oranı üzerinden tekrar hesaplanacaktır. Alınan bir borcun faizi, vadesi kaç yıl olursa olsun, anaparayı geçemeyecektir. Anaparayı geçen faizin tespit edildiği durumlarda, fazlalık silinecektir. Yeni düzende, bileşik faiz, 3 yıllı sınırlı olmak üzere borçlunun alacaklıya herhangi bir ödeme yapmamış olmaması koşuluyla 3 yıllık faizin anaparaya eklenmesi şeklinde serbestleştirilmiştir. 3 yıllık bu sınır ve genel olarak bileşik faiz yasağı, tüccarların kendi aralarındaki sözleşmeler için ise geçerli değildir. Son olarak borçlu ile alacaklı, kendi aralarına %9’dan fazla bir faiz oranı üzerinden anlaşma yaparlar ve bu borç faiziyle birlikte ödenirse, geriye dönük indirim yapılmayacaktır.⁹⁸

3.1.2. Resmî Kredi Kurumu Oluşturma Girişimleri

Tanzimat dönemi yöneticilerinin özellikle zirai kredi konusuna dair giriştikleri hukuki düzenlemeler, devam eden süreçte kırsal alanda süregelen enformel borçlanmayı formel borçlanmaya yöneltmeye çalışmak olmuştur. Bu çabalar çerçevesinde kredi kooperatifleri olarak tanımlayabileceğimiz kurumların oluşturulmaya başlanması ilk adım olarak görülebilir. İlk olarak 1863 yılında, Mithat Paşa’nın girişimiyle bugünkü Sırbistan-Bulgaristan sınırında bulunan Pirot Köyü’nde, çiftçinin ihtiyaç duyduğu krediyi sağlamaya yönelik olarak bir *Memleket Sandığı* kurulmuştur. Memleket sandıkları,

⁹⁵ BOA. A. MKT. DV. 172/41, 25 Ra 1277.

⁹⁶ BOA. A. MKT. DV. 221/15, 21 L 1278.

⁹⁷ BOA. A. MKT. MHM. 375/46, 25 L 1283.

⁹⁸ *Düstur, I. Tertip, 5. Cilt* (Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1937), 775–76.

ilerleyen süreçte Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerine de yayılmış ve 1883 yılında merkezi yönetimin idaresi altına alınarak *Menafi Sandıkları*'na dönüştürülmüştür. Nihayet bu sandıklar da 1888 yılında bir modern anlamda bir finans kuruluşu olan Ziraat Bankası'na dönüşmüştür.⁹⁹

Memleket Sandıkları'nın sermayesi, bölgedeki üreticilerin satılması amacıyla sandığa verdikleri ürünlerden elde edilen gelirden oluşmaktadır. 1878 yılında, sandıkların toplam sermayesi 60 milyon *guruşun* üzerindedir ve bu sermaye, bir kooperatif biçiminde kendi üyeleri tarafından oluşturulup yine o üyelere ihtiyaç halinde kredi sağlanmasına yaramaktadır. Sandıkların yönetimi, halkın seçtiği 4 üyeye aittir. Yıllık %12 faiz oranı ile en fazla 2.000 *guruş* kredi sağlayan bu sandıklarda, krediler 3 ay ilâ 1 yıl arasında değişen vadelerle verilmektedir. 1883'e geldiğinde sandıklara devamlı bir sermaye girişi sağlamak için "menâfi-i îâne hissesi" olarak öşrün 10'da 1'i olacak şekilde yeni bir vergi getirilerek sandıklar *Menafi Sandığına* dönüştürülmüş ve idaresi Ticaret ve Nafia Nezareti'ne devredilmiştir. Ancak Menafi Sandıklarının sermayeleri, hızlı gelişime rağmen köylerin kredi ihtiyacını karşılamaya yetmekten çok uzaktır. Üstelik zaman içerisinde küçük üreticiden kaynak aktarımıyla toplanan sermayelerle verilen krediler, küçük üreticiye dönmek yerine yerel zenginlerle ileri gelenlere verilmeye başlanmıştır. Bir yandan da merkezi hükümetin idaresi altında sık sık hazine ihtiyaçları bahane edilerek toplanan fon hazineye aktarılmaktadır. Neticede, küçük üreticinin kredi ihtiyacını sağlayabilmek için kurulan sandıklar, tersine küçük üreticiden varlıklı sınıflara bir gelir transferi işlevi edinmiştir.¹⁰⁰

Tüm bu olumsuzluklara rağmen Menafi Sandıkları 1888 yılında çiftçiye kredi sağlamak amacıyla modern bir finans kurumu olarak Ziraat Bankası'na dönüştürülmüştür. Buna göre bankanın sermayesi üç kalemden oluşmaktadır: Menafi Sandıklarından aktarılan para ve alacaklar, banka sermayesi 10 milyon liraya ulaşana dek alınmaya devam edilecek olan "menâfi-i îâne hissesi" ve sağlanacak kredilerden elde edilecek olan faizler.¹⁰¹ Bankanın çiftçiye kredi verme koşulu ise, taşınmaz bir malın

---

⁹⁹ Ceylan, "Selem ve Murabaha Uygulamalarının Osmanlı Mülkiyet Hukuku Açısından Doğurduğu Sonuçların Tahlili", 501.

¹⁰⁰ Güran, *19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi üzerine araştırmalar*, 180–81.

¹⁰¹ Güran, 182.

ipotek edilmesi yahut bir kefil bulmaktır. Bağ, bahçe, tarla ve binalar ipotek edilmeye uygun gayrimenkuller olarak tanımlanmakta ve krediyi talep edenlerden bu gayrimenkullerden birinin tasarrufu altında olduğunu kanıtlayan bir belge istenmektedir. Banka kısa denebilecek bir süre içerisinde önemli bir gelişme kat etmiş ve 1910 yılında toplam şubelerini 483'e ulaştırmıştır. Bu 22 yılda toplam 2,4 milyon kişiye 1,5 milyar *guruştan* fazla kredi verilmiştir.¹⁰² Ancak bu büyük rakamlara rağmen Ziraat Bankası'nın küçük çiftçiye yeterli krediyi sağlaması söz konusu değildir. Bunun en önemli nedeni de, şart olarak küçük üreticinin gayrimenkul sahibi olmasının koşulmasıdır. Kuşkusuz bu şart, belki de üretim sürecinde en fazla kredi ihtiyacı duyan ortakçılar ile kiracıların krediyeye ulaşmasının önündeki en büyük engeldir. Üstelik çoğu durumda bu çiftçilerin bir kefil bulmaları da mümkün olmamaktadır: “Yanya Vilâyeti dâhilindeki mirî çiftliklerinde bulunan çiftçiler müstecir hükmünde bulunarak bir gûne emlak ve araziye mutasarrıf olmadıkları ve emvâl-i gayrimenkûle temin-i deyn edecek kefil bulamadıkları cihetle Ziraat Bankası'ndan istifâdeleri olmadığından...”¹⁰³ Kefil bulma ya da toprak sahibi olma koşulunun bir diğer sonucu da tahmin edileceği üzere küçük çiftçiye kredi sağlama amacıyla kurulan bankanın, tıpkı öncülleri gibi, bu krediyi zengin toprak sahibi kesimlere vermesidir.¹⁰⁴

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'ın ilanından sonra hızlanan formel bir kredi piyasası/kurumu oluşturma çabaları, tarımsal üretim sürecinde borca en fazla ihtiyaç duyan kesimlere ulaşmaktan çok uzak kalmıştır. Bir yandan zaman içerisinde bu kurumlar kuruluş amaçlarının aksine zengin toprak sahiplerine hizmet etmeye başlarken diğer yandan küçük çiftçilerin tefeci, *murabahacı* ve toprak sahipleriyle girmek zorunda kaldıkları enformel borçlanma ilişkileri artarak devam etmiştir.

3.2 Kırsal Borçluluk ve Devlet Müdahalelerinin Kuramsal Analizi

Bir önceki bölümde özetlemeye çalıştığımız, Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'nin kırsal borçluluktan doğan sorunları çözmeye yönelik girişim örnekleri, bu

---

¹⁰² Güran, 185.

¹⁰³ BOA. İ. TNF. 7/22, 9 M 1316.

¹⁰⁴ Güran, 19. *yüzyılda Osmanlı ekonomisi üzerine araştırmalar*, 189.

borçluluğun tam anlamıyla anlaşılabilmesi için bizleri devletin bu meseleye “gerçekte” nasıl baktığını analiz etmeye itmektedir. Bunu yapmanın yolu da bir yandan elimizdeki arşiv belgelerinden öğrendiğimiz olayları, bir yandan da literatürde devletin bu konulara yaklaşıırken sahip olduğu savunulan temel güdüleri bir arada tartışmaktan geçmektedir.

Osmanlı iktisadî tarihi literatüründe, devletin küçük üreticiliği korumak ve büyük toprak sahipliği ile onun yol açabileceği ağır sömürü mekanizmalarını önlemeye yönelik hareket ettiği görüşü –ki bu görüş devlet yönetiminde aslolan hedefin “adalet” olduğu varsayımına dayanır, son derece baskın görünmektedir. Durum böyleyken, 19. yüzyıl boyunca sıkça rastlanan ağır sömürü koşullarının pekişmesi, küçük üreticiliği çözümlenmesine neden olabilecek mülksüzleştirme örnekleriyle karşılaşıldığında bir açıklama ihtiyacı ortaya çıkar. Bahsettiğimiz hâkim görüşün en sık başvurduğu açıklamalar da ya devletin müdahale edip küçük üreticileri koruyacak gücünü kaybedip zayıflamış olduğu veyahut koruma hedefinde yanlış politikaların benimsenip başarısız olunduğu şeklinde gelişmektedir. Bunun mantıksal sonucu da çalışmalarda sıklıkla başvurulan bu yöntemin açık ya da örtük olarak kabul ettiği devletin bir koruma hedefi olduğu ön kabulünün sorgulanmamasıdır.¹⁰⁵

Gerçekten de bizim inceleme alanımız olan kırsal borçluluk ilişkilerine dair son yıllarda yapılan çalışmalarda, bu mesele bağlamında da bu yaklaşımın ağır basarak devam ettiği görülmektedir.¹⁰⁶ Örneğin Berber’in, *murabaha* üzerine yaptığı çalışmanın kuramsal temelinde Osmanlı’da toplumsal sınıf/tabakaların bir ahenk içerisinde olduğu varsayımı mevcuttur.¹⁰⁷ Devletin tutumu ise, söz konusu “ahenkli” toplum yapısını “dışarıdan” bozabilecek her türlü durum karşısında harekete geçip bunu önlemeye yönelik konum almak olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁸ Benzer biçimde Ceylan da açıkça devletin kırsal borçlanma meselesinin yarattığı yıkıcı koşullara karşı takındığı temel

---

¹⁰⁵ AYTEKİN, “Cultivators, Creditors and the State: Rural Indebtedness in the Nineteenth Century Ottoman Empire”, 301–2.

¹⁰⁶ Yakın zamanlı birkaç örnek çalışma için bkz. BERBER, “From Interest to Usury: The Transformation of Murabaha in the Late Ottoman Empire”; DEMİRKOL, “Toplumsal Trajedi: Osmanlı İmparatorluğunda Tefecilik (1848-1864)”; AYDIN, “18. Yüzyılda Selanik Kazasında Tefecilerle Köylüler Arasındaki Borç İlişkileri”; CEYLAN, “Selem ve Murabaha Uygulamalarının Osmanlı Mülkiyet Hukuku Açısından Doğurduğu Sonuçların Tahlili”.

¹⁰⁷ BERBER, “From Interest to Usury: The Transformation of Murabaha in the Late Ottoman Empire”, 21.

¹⁰⁸ BERBER, 27, 49–50, 57.

tavrın küçük üreticiliğin koşullarını korumak olduğunu belirtmektedir. Ona göre devlet, “borçlu ve alacaklı arasındaki dengenin koruyucusu”dur ve 19. yüzyılda sıkça rastlanan kırsal borçluluk kaynaklı sorunların bir türlü çözüme kavuşamamasının sebebi de “Avrupalıların da bu usullerle Anadolu ve Rumeli halkını borçlandırmak suretiyle gayet maksadı haiz bir şekilde faaliyetleri”dir.¹⁰⁹ Aydın da 18. yüzyılda meydana gelen borçluluk meselelerinde, her ne kadar devletin korumacı tavrını hiç değilse tarımsal üretimin vergi gelirlerinin de kaynağı olması bağlamında ele alsa da neticede meseleyi korumaya çalışılan köylülerin belirli “imkânsızlıklar” nedeniyle korunamadığı açıklamasına başvurmaktadır.¹¹⁰ Genç ise, tefecilik konusunda tefeciliğin kredi talebinin, arzdan fazla olması nedeniyle zorunu olarak ortaya çıktığını ifade ettikten sonra devletin hiçbir zaman tefeciliği meşru olarak kabul etmediğini ileri sürmüştür. Ona göre meydana gelebilecek bir ihtilafta Osmanlı Devleti enformel yollardan gelişen borçlarda faizi kabul etmemekte ve o yönde kararlar almaktadır.¹¹¹

Oysa 19. yüzyılda var olan kırsal borçluluk ilişkileri bizlere devletin ancak belirli koşullar altında, sınırlı ve çoğu durumda etkisiz müdahalelerde bulunduğunu göstermektedir. Pratikte devlet, ancak tarımsal üretimin sekteye uğrama tehlikesi baş gösterdiğinde, küçük üreticilerin mülksüzleşmeleri söz konusu olduğunda –ki bu dahi her zaman bir sorun olarak görülmemektedir, ya da Tanzimat ile birlikte yürürlüğe giren ve önlem amacı taşıyan düzenlemelerin ilk yıllarında duruma müdahale etme gereği duymaktadır.¹¹² Her şeyden evvel Osmanlı Devleti’nin kırsal alanda faizle borçlanmayı meşru kabul ettiği açıkça ortadadır. Mihaliç ve Kirmastı örneklerinden, yayımlanan *murabaha nizamnamelerine* kadar tüm göstergeler, faiz oranı ve borçlanmanın biçimi düzenlenmek istense de hiçbir zaman faizi gayrimeşru kabul edip faizsiz borçlanmanın önünü açacak adımların atılmadığını işaret etmektedir. Yapılan müdahalelerin, küçük köylüyü korumak mı yoksa devletin gelirinin, dolayısıyla artık ürünün kaynağının üretildiği tarımsal üretimi korumak mı olduğu sorusu daha sık sorulmalıdır. Örneğin

---

¹⁰⁹ Ceylan, “Selem ve Murabaha Uygulamalarının Osmanlı Mülkiyet Hukuku Açısından Doğurduğu Sonuçların Tahlili”, 503.

¹¹⁰ Aydın, “18. Yüzyılda Selanik Kazasında Tefecilerle Köylüler Arasındaki Borç İlişkileri”, 450–51.

¹¹¹ Genç, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, 60, 88.

¹¹² AYTEKİN, “Cultivators, Creditors and the State: Rural Indebtedness in the Nineteenth Century Ottoman Empire”, 303.

yukarıda değindiğimiz, 1866'da Burdur'da yaşanan borç nedeniyle köylülerin firar eylemlerinin çok arttığı meseleye müdahaleye bakılabilir: "...çoluk çocuklarını terk ile firara yüz tutup bu hal kendince bütün bütün ahalinin perişan ve dağılmalarını netice vereceği ve bilahare matlubat-ı hazinenin tahsiline dahi sekte îras edeceği aşikâr olmağla..."¹¹³ Tanzimat'ın ilanından hemen sonra, 1840'ta Edirne'de yaşanan olay ve devletin yaklaşımı oldukça anlamlıdır. Bu bölgede çoğunluğu yerel zenginler ve mültezimlerden oluşan deruhdeciler, halka %20 faizle borç vermekte, borçlara bileşik faiz uygulamakta ve üzerine ek yükümlülükler de eklemektedir:

*"Deruhdeciler tarafından onu on iki hesabıyla deruhde etmek ve güzeşteye güzeşte işletmek ve senesi tamam olmayan akçeye tekmil sene hesabıyla güzeşte ahz etmek ve bu vesileyle fukaradan hatab ve kömür ve sair şeyler almak ve bu deruhdeciliğe efrenc taifesi dahi başlamak misillü taaddiyet ve mahzurat vukuu bulmakta olduğundan bahisle..."*¹¹⁴

Ortaya çıkan bu durumun çözülmesi gerekmektedir ancak mültezimler, Tanzimat'ın ilanı ile beraber iltizam sisteminin kaldırılmasından hoşnut değildir. Bölgedeki kredi ihtiyacını karşılayabilecek sınırlı kaynaklardan birini temsil eden bu grubun, iltizamın kaldırılmasının ardından çiftçiye gerekli krediyi sağlamayacağı tehlikesi ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine verilen karar da:

*"Havali-i merkume ahalisine bir güne ilişik ve ahz ve italarıyla gelecek ali-ül'hesap akçesinde dahi bir nevi durgunluk olmamak üzere bu senelik işbu deruhdecilik maddesinin tesviyesinden tegafül ve imhal ile (...) teali sene-i atıyyede icabına göre icrayı iktizasına bakılmak..."*¹¹⁵

olmuştur. Yani devlet, tarım üretiminin azalması tehdidi ortaya çıktığında, köylüyü ağır şartlar altına sokan deruhdeciliğin yarattığı sorunları "bu senelik" çözmekten kaçınmış ve meseleyi erteleme yoluna gitmiştir. Bu sıradan örnekler bir taraftan öncelikli hedefin köylünün korunması olduğu yönündeki tezle uyuşmamakta, diğer taraftan da devlet müdahalelerinin çözümlenmesinin, devletin kendi yeniden-üretimini sağlama alacak iktisadi koşulları ortaya koymadan yapılması durumunda eksik kalacağını göstermektedir. Aynı zamanda bu örnek Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile ortaya çıkan

¹¹³ BOA. MVL. 729/76, 6 N 1283.

¹¹⁴ BOA. I. DH 7/324, 19 Z 1255.

¹¹⁵ Aynı belge.

farklı sınıfsal tepkilerden birini yansıtmaları bağlamında da önemlidir. Bilindiği gibi Tanzimat Fermanı ile birlikte iltizam sisteminin kaldırıldığı ve herkesten gelirine göre vergi alınacağı ilan edilmiştir. Bu durumdan en zararlı çıkan kesimlerden biri tahmin edileceği üzere tarımsal üretimden elde edilen artığın önemli bir bölümüne bu sistem üzerinden el koyan mültezimlerdir.¹¹⁶ Örnekten de görüldüğü üzere bu grup henüz Ferman'ın ilanından birkaç ay sonra bu tepkilerinin bir yansıması olarak tarımsal üreticilerin ihtiyaç duydukları krediyi vermemek ve üretimi sekteye uğratmakla bir anlamda merkezi hükümeti tehdit etmektedir. Üreticilere ihtiyaç duydukları krediyi veren farklı alternatiflerin de olmadığı durumlarda üretimin bu şekilde aksamasına tahammülü olmayan merkezi hükümet de kendi gelirlerinin de azalacağı kaygısıyla mültezimlere taviz vermekte ve var olan ilişkileri devam ettirme yolunu seçmektedir. Bu tip örnekler düşünüldüğünde Osmanlı Devleti'nin mevcut üretim yapısında bu gibi grupların hem merkezi hükümet hem de doğrudan üreticiler karşısında sahip oldukları güç ortaya çıkmakta ve bir taraftan da iltizam sisteminin neden imparatorluğun çöküşüne değin tam olarak kaldırılamadığı konusu da açığa çıkmaktadır.

Küçük üretici mülksüzleşme tehdidi altına girdiğinde Osmanlı yönetiminin daima bunu engelleyici önlemler aldığı tezi de temelsiz görünmektedir. Kimi durumlarda bunun böyle geliştiği doğrudur, ancak bu tutumun devlet müdahalelerinde “genel eğilim” olduğu savının geçersiz olduğunun anlaşılması için, borca karşılık köylünün tasarrufundaki toprağa el konması/sattırılması konusundaki hukuki düzenlemelerin tarihsel gelişimine bakmak yeterlidir. 1858 Arazi Kanunnamesinin 115. maddesi borçlunun toprağının, alacaklı tarafından bu borca karşılık olarak zapt edilmesini yasaklamıştır. Hatta borçlunun borcunu ödemediği durumda dahi bu toprak satılamayacak ve varislerine geçecektir.¹¹⁷ Ancak bu yasak, 15 yıl içinde kademeli olarak gevşetilmiş ve fiilen zaten var olan borçla mülksüzleşme hukuken de meşru hale getirilmiştir.¹¹⁸ Kanunname 3 yıl sonra, 1861 yılında çıkarılan iki *irade-i seniyye* ile devlete borçlu olunması halinde çiftçinin tasarrufundaki toprağın satılabileceği kararı

---

¹¹⁶ Halil İnalçık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Belleten* XXVIII, sayı 112 (1964): 615; Halil İnalçık, “Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, *Belleten* XXVIII, sayı 112 (1964): 632.

¹¹⁷ Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye’de Toprak Meselesi, cilt 1* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980), 346.

¹¹⁸ Kaya, “Searching for economic and administrative reforms: the enquiry of 1863 in the Ottoman Empire”, 85–86.

verilmiştir. 1869 yılında bu hüküm, borçlunun borcunu ödemediği koşuluyla toprağın özel borçlar söz konusu olduğunda da satılmasının önünü açmış ve nihayet 1871 ve 1873'te çıkarılan kanunlarla, borca karşılık toprağın satılmamasına neden olan engeller tamamen ortadan kaldırılmıştır.¹¹⁹ Tek başına bu tarihsel gelişim süreci bile Osmanlı'da her zaman için küçük köylülüğün mülkiyet/tasarruf haklarının devlet tarafından himaye edildiği görüşünün doğru olamayacağını göstermektedir.

Alınan önlemlerin büyük bölümün uygulanmasındaki azami dikkat, yapılan bir reformu takip eden birkaç yılda görülmekte ve zaman içerisinde bu dikkat git gide kaybolmaktadır.¹²⁰ *Memleket Sandıklarının* kuruluşu ve zaman içerisindeki dönüşümü buna örnek gösterilebilir. Bu tip örnekler, literatürdeki “güçsüzlük” ve “başarısızlık” açıklamalarının da kaynağını oluşturuyor görünmektedir. Oysa asıl vurgulanması gereken, Osmanlı Devleti'nin hiçbir zaman kırsal borçluluğu düzenleyebilecek ve küçük üreticileri “koruyabilecek” önemleri almamış olmasıdır. Birçok örnekte, ancak bir afet meydana geldiğinde yahut bir bölgedeki tarım üretimi büyük oranda sekteye uğradığında mali destek sağlanmakta, bu durum ise üretim yapısından kaynaklanan sorunlara herhangi bir çözüm sunmamaktadır.¹²¹ Düzenlenen nizamnameler, fiilen gerçekleşmekte olan tarımsal ilişkilerin içeriğine uymaktan çok uzaktır. Borç ihtiyacı ile sermaye kıtlığının bu denli uyumsuz olduğu koşullarda %8 ya da %12'lik faiz oranlarına uyulması, iktisadi olarak da mümkün görünmemektedir. Bu durum, nizamnamelerin sonrasında merkeze intikal eden sayısız örnekle yahut genel olarak Tanzimat'ın getirdiği düzenlemelere uyulup uyulmadığının anlaşılması için yapılan teftişlerin raporlarıyla sabittir.¹²² Özellikle yerel devlet görevlilerinin katıldığı kırsal borçluluk ilişkilerinde verilen cezaların da caydırıcı olduğu söylenemez. Örneğin Ahmet Vefik Paşa'nın raporlarına göre Gölpazarı Kaza Müdürü halkı çok yüksek faizle borçlandırıp mal ve mülklerini zimmetine geçirdiği gerekçesiyle müdürlükten azledilmiştir. Ancak azlinden

---

¹¹⁹ Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, cilt 1, 346; Kaya, “Searching for economic and administrative reforms: the enquiry of 1863 in the Ottoman Empire”, 86.

¹²⁰ AYTEKİN, “Cultivators, Creditors and the State: Rural Indebtedness in the Nineteenth Century Ottoman Empire”, 303.

¹²¹ AYTEKİN, “XIX. Yüzyılda İki Batı Anadolu Kazasında Kırsal Borçluluk”, 153; GÜRAN, *19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi üzerine araştırmalar*, 176–77.

¹²² ÖNTÜĞ, *Ahmet Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*; Kaya, “Searching for economic and administrative reforms: the enquiry of 1863 in the Ottoman Empire”, 82–83.

sonra meclis azası olmuş ve sadece azalık döneminde 3.000 dönüm toprağa daha el koyabilmiştir.¹²³ Üstelik bizim bildiğimiz tüm örneklerin, ancak belirli boyutlara ulaşmış ve merkezi hükümete taşınabilmiş olaylar olduğu unutulmamalıdır. Birçok bölgede ahaliye yüklüce kredi verenlerin yerel zenginler ve toprak sahipleri olduğu ve bu grubun da bölgelerde çoğu durumda kolaylıkla köylüyü baskı altına alabileceği ortadadır.¹²⁴ Bu koşullar altında takip edebildiğimiz çok üzerinde olay meydana gelmiş olabileceğini varsaymakta tedbirli olmaya gerek olduğu söylenemez. Öte yandan bu baskı unsuru, yalnızca olaylardan haberdar olmamıza etki etmez, bir taraftan da örneğin nizamnamelerde getirilen “meclisin onayını alma” koşulunun da uygulanabilirliğini sorgulatar. Borca ihtiyaç duyan çiftçinin, bu toprak sahipleri ya da yerel ileri gelenler arasından borç temin edebilecek sınırlı sayıdaki kişiyi kanunen belirlenmiş ve piyasadaki oranın çok altında bir faiz oranına ve mecliste anlaşma yapmaya ikna etme olasılığı elbette çok düşük olacaktır. Borçlanmalar da belgelerin bize anlattığı doğrultuda eskiden olduğu gibi borçlu ile alacaklı arasında yapılmaya devam edecektir. Borç anlaşmalarındaki tarafların eşit güce sahip olmadığı ve köylüye borç veren yerel güçlerin nüfuzlarını da kullanarak borçlu üreticileri nasıl baskı altına aldıklarını gösteren örnekler bulmak da zor değildir. Örneğin yukarıda da değindiğimiz borçlanmaya dair ilk kapsamlı düzenlemenin yapıldığı Kütahya’da bir *murabahacı* %30-40 bileşik faizle borç verdiği köylüyle arasındaki muhasebenin yeniden görülmesini engelleyebilmiştir. Üstelik bunu nüfuzunu da kullanarak, meclisteki tanıdıkları vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Bir süre devam eden bu durum borçlunun “yalın ayak başım açık” biçimde son çare olarak yazdığı arzuhalde ortaya çıkmıştır.¹²⁵

Sonuç olarak literatürdeki korumacı yaklaşımı savunan görüşün temel problemi, kırsal borçluluğun ve ona bağlı sömürü ilişkilerinin mevcut üretim tarzında yapısal olarak var olduğunu görememesidir. Korumacı yaklaşım, sıklıkla kırsal alandaki tefecilerin sömürü faaliyetlerini “toplumsal uyum”u bozan bir etmen olarak ele almaktadır. Bunun da arka planında toplumsal ilişkilerin nasıl tanımlandığı sorunsalı belirir. Toplumsal ilişkiler, bir kere toplumsal sınıfların çatışmalı üretim ilişkileri bağlamı yerine bu

¹²³ Öntüğ, *Ahmet Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, 103–4.

¹²⁴ Demirkol, “Toplumsal Trajedi: Osmanlı İmparatorluğunda Tefecilik (1848-1864)”, 629.

¹²⁵ BOA. A. MKT. UM. 75/42, 19 Za 1267.

sınıfların birbirleriyle “uyum” ve “ahenk” içerisinde yaşadıkları bağlamında ele alındığı zaman, incelediğimiz kırsal borçluluk gibi büyük sömürü ilişkileri ancak “uyum”u bozan bir dışsallık olarak ele alınabilir ve alınmaktadır. Oysa kırsal borçluluğun hem kendisi hem de dolaysız olarak ürettiği sömürü ilişkileri bizzat mevcut üretim ilişkilerine içkin bir unsurdur. Yani borçlanma aracılığıyla örneğin büyük toprak sahiplerinin küçük üreticinin mülküne el koyması, borç-bağı yoluyla tarım emekçilerinin toprağa bağlanması, tüccarların pazara götürmek üzere çiftçinin ürününü *selem* yoluyla çok ucuza alması, devletin hiçbir zaman sorunu yapısal olarak çözecek girişimlerde bulunmaması gibi uzatılabilecek örnekler, hâlihazırda varlığı şüpheli “toplumsal uyum”u bozan dışsallıklar olmaları şöyle dursun, doğrudan doğruya çatışmalı sınıf çıkarlarının birer yansımasıdır. 19. yüzyılın büyük kırsal borçluluk sorununun doğru çözümlenmesi, mesele ancak bu şekilde ele alındığında doğru olarak yapılabilecektir.

3.3 Son Bir Kapsamlı Örnek: Kütahya Olayı

Yukarıda incelediğimiz kırsal borçluluk ilişkilerine dair pek çok hususu içerisinde barındıran bir örneğin görece kapsamlı bir şekilde anlatılması, incelemedeki bulgularımızı daha da somutlaştırmaya yarayacaktır.

Olayımız, 1845 yılında İstabl-ı Amire Payelisi Müftüzade İbrahim Efendi'nin Kütahya muhassılı olarak göreve getirilmesiyle başlamaktadır. İbrahim Efendi, Kütahya eşrafının övgüsünü kazanmış ve eşraf da İbrahim Efendi'nin Kütahya muhassılı olmasının yerinde olduğunu ve: “...şimdiye kadar ibâdullah zaruret çıkarmamağa ihtimam etmekte olduğu ve liva-i mezkûr ahalişi kendisinden hoşnud bulunduğu beyanıyla...” İbrahim Efendi'nin bu göreve layık olduğunu belirtmiştir¹²⁶ ve İbrahim Efendi, Kütahya muhassılı olarak görevine başlamıştır. Bundan bir yıl sonra, Kütahya meclisinin sunduğu mazbataya göre özellikle vergilerin toplanması hususunda son derece başarılı görülmüş ve İbrahim Bey'in “...matlubat-ı Devlet-i Aliyye'yi ve (...) virgü maddesini hasılat-ı cesime idrakinde nizamına tevfikân bedâ ile ahali-i beldeden hiçbir ferd iz'ac olunarak faiz i'tasıyla akçe tedarik etmeksizin...” toplaması takdir edilmiştir.¹²⁷

¹²⁶ BOA. MVL 7/3, 3 B 1262.

¹²⁷ BOA. A. MKT. 63/22, 5 S 1263.

Eşraf ve meclisin, vergi toplanırken köylünün faizle borçlanmaya gerek duymadığını belirtmesi dikkat çekicidir.

Ancak tüm bu övgülerin üzerinden henüz birkaç ay geçmişken İbrahim Bey'in "...bazı güne uygunsuzluğu ve idaresizliği rivâyet olduğundan azliyle yerine Diyarbekir defterdarı esbak azametlü Osman Bey..." atanmıştır.¹²⁸ Bu uygunsuz davranışların ne olduğu ise bölgeye tahkikat için gönderilen Raif Bey'in araştırmalarıyla ortaya çıkmıştır:

"Muhassıl İbrahim Bey ile azadan Hacı Hüseyin Efendi ve sair bazı kesan öteden beri güzeşte ile akçe vermeğe alışmış olduklarından vakt-i harmana üç dört ay var iken virgü için ahaliyi sıkıştırıp onlar dahi mecburen fahiş güzeşte ile bunlardan akçe almakta ve bu da deynlerine bedel yedlerinde bulunan emlak ve arazi ehven baha ile kapatılarak ortakçılıktan hasrlarına isabet eden nisf-ı hasılat dahi güzeşteye mahsub birle ahaliye temettü olur nesne bırakmamakta bulunmuş..."¹²⁹

Anlaşılacağı üzere eşrafın ve meclisin özellikle ahalden toplanan vergilerin ahalinin borçlanmadan toplanmasına yaptığı vurguya rağmen İbrahim Bey ve meclis azası Hacı Hüseyin Efendi'nin, hasat zamanından önce çiftçiden vergi talep ettiği ve bu vergiyi ödemeye gücü olmayan çiftçiye vergisini ödemesi için yüksek faizle borç verdiği tespit edilmiştir. Köylü borcunu ödeyemediğinde de zorla ellerindeki tarlayı düşük fiyattan zimmetlerine geçirmişlerdir. Son olarak bununla da yetinmeyip, çiftçinin ortakçılıkla işlediği tarladan kendi hakkı olan payını da faiz bedeli olarak ellerinden almışlardır. Bunun üzerine hükümetin talebiyle bu tip borçların hesabının tekrar görülmesi emredilmiştir ve İbrahim Bey ile Hüseyin Efendi mahkeme için Meclis-i Vâlâ'ya çağırılmıştır. Çıkarıldıkları mahkemede verdikleri borçların faizinde indirimi kabul etmeleri üzerine Kütahya'ya geri gönderilmişlerdir. Ancak bu esnada, bölgede bu mesele nedeniyle yaşanan sosyal gerginlik de merkezi hükümeti telaşlandırmış ve gerginliği patlamaya dönüşmemesi amacıyla ahaliyi "kışkırttığı" düşünülen Doğarlı Hoca Osman Efendi' hakkında gereğinin yapılması ve "üzerine vazife olmayan işlere karışmaması"nı telkin eden bir uyarı gitmiştir: "...Doğarlı Hoca Osman Efendi'nin mumaileyha [İbrahim Bey ve Hüseyin Efendi –UG] haklarında ahaliyi tahrik etmekte olduğu ... mumaileyh Osman Efendinin vazifesinden hariç umura karışmayıp..."¹³⁰

¹²⁸ BOA. A. MKT. 78/46, 8 Ca 1263.

¹²⁹ BOA. A. MKT. MVL. 8/75, 9 Ca 1264; BOA. A. MKT. MVL. 8/89, 15 Ca 1264.

¹³⁰ BOA. MVL. 27/25 22 B 1254.

Ancak hesapların yeniden görülmesi sırasında yapılan tahkikat ilerledikçe, İbrahim Bey ve Hacı Hüseyin Efendi'nin bu işlerde yalnız olmadıkları ortaya çıkmıştır. Örneğin Kütahya naibi de işin içindedir:

“Muhassıl-ı esbak İbrahim Bey ve aza-yı sabıktan Kara Ağazade Hacı Hüseyin Efendi bu avanda Kütahya naibi efendiyi her ne vechile ise kendi taraflarına çevirip ve hala müftü bulunan Hacı İsmail Efendi dahi mumialeyhin müteallikat-ı kadimelerinden bulunduğundan rü'yet olunacak muhasebelerinde ve İbrahim Bey'in bazı zimmetine geçirdiği mal-ı eytam ve hukuk-ı fukara maddelerinde açıktan müsaade ve hilaf-ı şer'i ve bazı akval-i zaife ile medyun bulunan biçarelere gadr-i külli idükleri...”¹³¹

Bölgenin yerel devlet görevlilerinin halkı borç batağına sürükleme konusundaki bu işbirliğiyle, emredilen muhasebelerin yeniden görülme işi de bir biçimde engellenmeye çalışılmıştır:

“Meal-i münifi defaatle kendilerine ifade ve tebyin olunmuş ise de adem-i isga ile yine kendi meram fasidelerini yürütmek zu'miyle (...) medyun kura ahalisinin henüz davaları rü'yet olunmak üzere iken muhasebesi görülecek murabahacı-i merkumundan Kara Ağazade Ziraat Müdürü sabık Mehmet Efendi ve Sabık Aza Kara Ağazade Nakib Halil efendi kendi ârâ'eleriyle karar ettireceklerinden gayri mumialeyh İbrahim Beyin ve Hacı Hüseyin efendinin davacıları zuhurunda nâib-i mumialeyha hareminde vukuu olan hasta bahanesiyle on günden berü meclise saat yedide gelip dokuzda gidip ve bazen hiç gelmeyip taraf-ı bendekanemden kendisine meclise gelmeleri için davet olundukta tarafından müftü-i mumialeyha tevkiline haber göndermekte me'a haza müftü-i mumialeyh dahi mumialeyhlim ile benzeyen ..? oldukları cihetle bazen bugün mualece edeceğim ve bazen dahi filan karyedeki işimi rü'yeteye gideceğim diyerek meclise gelmeyip kaffe-i vukuu bulan davayı ve muhasebat onların adem-i vürudları sebebiyle muattal kalmakta ve davayı medyun-u biçareler dahi müddet-i medide rü'yet-i davaları için beklemekte olduklarından...”¹³²

Bu sırada İbrahim Bey de bir anlamda kendisinin sürgün edilmesiyle sonuçlanacak yolun taşlarını döşemektedir. Verdiği borçlar nedeniyle İbrahim Bey'den davacı olan köy sakinleri ile aralarındaki borçların hesapları yeniden görülmek istendiğinde meclise gitmeyi reddeden eski muhassıl, meclise davet etmek için gönderilen zaptiyelere unvanını hatırlattıktan sonra meclise ve muhasebelerin yeniden görülmesi için çalışanlara hakaretler yağdırmıştır:

¹³¹ BOA. İ. MVL. 142/3938, 29 C 1265.

¹³² Aynı belge.

“Azayı meclis kulları veya hususi Doğalarlı Hoca Osman Efendi dâ’ileri cümleten rü’yet-i mesalih-i fukaraya sa’y ve gayrette iseler de miri mumialeyhin bu defa ba-emr-i ali güzeşte ve hukuka dair vürud eden müddeîsinden Torun oğlu Ömer nam kimesne ile meclisçe şer’en müdafalarına haraflarından vekili veya hod kendileri meclise davet olunmak üzere gönderilen zaptiye kullarına sövüp bedd muamele ettikten gayri meclise ve cümlemize bir takım hafsala-i tahammüle sığmaz itale-i lisan ederek ve “canım istediği vakit gelirim ve vekil gönderirim ben de bir ıstabl-ı amire payelilerindenim” diyerek bugünlerde cümlemizi istihfaf etmekte olduğu ve bunların böyle nabeca ve münafi-i emr ve rıza-i harekatta oldukları cihetle azayı mumialeyhim kullarına dahi ..? götürmekte idüklerinden müftü-i mumialeyhin azli ve yerine muvafık emr-i rızayı aliyveli olduğu halde murabaha muhasebesine akdemce ba-emrname-i seniyye memur buyurulmuş olan mumialeyh hoca Osman efendi dâ’ilerinin müftü nasb ve tayin buyurulması...”¹³³

Bütün bu gelişmeler üzerine müftü görevinden azledilmiş, meclis azası Hacı Hüseyin Efendi’nin arkasında bir vekil bırakarak Karahisar-ı Sahib’e, nihayet İbrahim Bey’in de Trabzon’a sürgün edilmesi kararlaştırılmıştır:

“İbrahim Bey’in uygunsuzluğu ise malûm olan mevaddan bulunduğundan mumialeyh İbrahim Bey’in li-ecl’ül-te’dib Trabzon’a nefl ve iclası ve ona maiyet ve hempâ bulunan Hacı Hüseyin Efendi’nin dahi muhasebesinin rü’yeti zımında tarafından vekil bırakılarak kendisinin Karahisar-ı Sahib’e nefy ve takribi ve müftü efendinin dahi mecazat-ı cehrile yerine mumialeyh Hoca Osman Efendi’nin müftü nasb ve tayini ve naib-i mumialeyhin dahi azli hususlarının canib-i cenab-ı meşihatpenahiye havalesiyle keyfiyetin ve müteallik buyurulmuş olan emr ve irade-i seniyye mucibince ahali-i merkum murabahası hesabının kemal tedkik tahkikatıyla sür’at rü’yeti ve hususat-ı sairenin matlub-ı vechle tesviyesi hususuna itina eylemesi hususlarının muhassıl-ı mumialeyh emr ve iş’ar mervalada tezekkür kılınmış...”¹³⁴

Kütahya’da meydana gelen bu olaya literatürde görece az detaylı biçimde daha önce değinilmiştir.¹³⁵ Ancak olayın anlatımı, sürgün ile kesilerek yaşanan süreç devletin korumacı yaklaşımını destekleyen bir örnek olarak ele alınmıştır.¹³⁶ Ancak olayın takibi yapıldığında, bölgeyi muazzam bir borç batağına sürükleyen İbrahim Bey’in sürgün

¹³³ Aynı belge.

¹³⁴ Aynı belge.

¹³⁵ Güran, *19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi üzerine araştırmalar*, 166–67; Berber, “From Interest to Usury: The Transformation of Murabaha in the Late Ottoman Empire”, 55–56; Demirkol, “Toplumsal Trajedi: Osmanlı İmparatorluğunda Tefecilik (1848-1864)”, 630.

¹³⁶ Güran bunun dışındadır. Onun Kütahya olayına değindiği bağlam, borcu verenlerin birçok durumda ağalar ve beyler olmasıdır ve devlet müdahalesinden bağlamı gereği bahsetmemektedir.

edildikten yalnızca dört ay sonra affedilip memleketine geri gönderildiği öğrenilmektedir:

“Mumaileyha ahali ve fukarayı ihdar eden murabahacı taifesinden olmasına mebni bundan akdem bila-müddet nefy olunub müdde-i neyfi dört ay kadar olarak bu müddetde terbiye olmuş olacağından badezin murabahacılık etmemek ve hiçbir surette umur-ı memlekete karışmayıp kendi haliyle müteallik olmak şartıyla...”¹³⁷

Bütün bu süreç, kırsal borçluluk ilişkilerin içeriğine dair birçok unsuru aynı anda bünyesinde barındırmaktadır. Görüldüğü üzere ahaliye yüklü ve yüksek faizli borç verenler ekseriyetle bölgenin ileri gelenlerinden oluşmaktadır. Muhassıl İbrahim Bey’in göreve geldikten kısa süre sonra bölge eşrafı ve meclisin desteğini alması, bu grupların birbirilerini nasıl kolladıklarına da iyi bir örnektir. Bu desteği verenlerin aynı zamanda yereldeki devlet görevlileri olması ise hem kırsal borçluluk meselelerinin gerekli görüldüğünde merkezi devletten gizlemenin¹³⁸, müdahale geldiğinde ise işlerin yürütülmesini engellemenin önünü açmaktadır. Bir diğer unsur da vergi ödemeleri nedeniyle borçlanan köylüler ve devam eden mülksüzleştirme sürecinin birebir Kütahya’da uygulanmasıdır. Bilindiği gibi Tanzimat’ın ilanıyla beraber iltizam sistemi kaldırılmış ve bunun yerine ahaliden merkezi devlet adına vergi toplaması için muhassıllar atanmıştır.¹³⁹ Örneğimizde, bizzat bu muhassıl tarafından vergi dönemlerinin hasat vaktiyle ters düşürülerek halka bu ödemeleri yapabilmeleri için meclis azalarıyla birlikte borç verdiği ortadadır. Sonuçta bu borçların ödenememesi ve ahalinin mülklerine el koyup ortaklıktan paylarına düşen ürünlere de el konması, sistematik bir sömürü mekanizmasının nasıl işletildiğine dair kusursuz bir örnek oluşturur. Merkezi devletin koruyucu tavrı da yine Kütahya’da meydana gelen olayda kuşkuludur. Devlet yine ancak mülksüzleşen köylülerin tarımsal üretimi sekteye uğradığında ve bölgenin sosyal gerilimi patlama noktasına ulaştığında müdahaleye girişmiştir. Bütün sürecin sonunda verilen ceza da yalnızca dört ay süren bir sürgün ve devamında gelen af olmuştur.

¹³⁷ BOA. A. AMD. 11/38, 26 Za 1265.

¹³⁸ Meclisin, köylünün borç almaksızın vergilerini ödeyebildiklerini bildirmesinden birkaç ay sonra yapılan soruşturmada İbrahim Bey ve çevresinin öteden beri faizle borç verdiklerinin anlaşıldığı hatırlanmalıdır.

¹³⁹ İnalçık, “Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, 625.

Son olarak, İbrahim Bey'in affından ve olayın kapanmasından iki sene sonra, *murabaha nizamnamelerine* giden süreçte seçilen pilot bölgenin Kütahya olması da bu örneklerle beraber daha anlaşılır olmaktadır.¹⁴⁰

---

¹⁴⁰ Tüm bu yaşananlara ve getirilen düzenlemelere rağmen Kütahya'da 1861 yılında hâlâ bileşik faiz ve selem uygulaması varlığını sürdürmektedir: "Kütahya sancağında faiz-i güzeşte ile ve selem suretiyle zürraya akçe ikraz olunmakta ve mahsul iştirasında ziyade dirhem kullanmakta ve aşarca kesme sureti ..? ahz kılınmakta idüğü Bursa mutasarrıfı saatdetlü paşa hazretleri tarafından vukuu bulan iş'ardan anlaşılıp böyle faiz-i güzeşte ve selem suretiyle zürraaya akçe ikraz nizaman memnu olduğı misillü..." BOA. A. MKT. UM. 473/44, 1 Za 1277.

SONUÇ

Kırsal borçluluk ilişkileri erken dönemlerden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda sermaye birikiminin temel kaynaklarından birini oluşturmuştur.¹⁴¹ Ancak bu tespitte yer alan birikimde sermayenin bir toplumsal ilişki biçimi olarak karşımıza çıktığı dönem ağırlıklı olarak 18. yüzyıl çiftlikleşme süreci ile başlayan ve 19. yüzyıl boyunca devam eden dönemdir. Erken dönemlerde sermayenin tefecilik yoluyla biriktirilmesi, üretim alanına etkisi çok sınırlı olan yerel zenginler yaratmaktaysa da özellikle kapitalizmin bu coğrafyadaki şafağında bu ilişkilerden elde edilen sermaye büyük oranda üretime yatırılmış ve üretim tarzının değişmesinde büyük rol oynamıştır.

Çalışmamızda ele alınan örneklerde doğrudan üreticilerle kırsal borçluluk ilişkisine giren en önemli grupların büyük toprak sahipleri ile tüccarlar olduğu ortadadır. Büyük topraklara hükmedenler çoğunlukla bölgelerin yerel ileri gelenleri ve aynı zamanda yerel devlet görevlileri olarak karşımıza çıkmakta, ancak aynı zamanda yüksek rütbeli devlet adamları da ellerindeki sermayeyi topraktaki üretime yatıran aktörler olarak mevcut bulunmaktadır. Tüccar sermayesinin incelediğimiz yüzyıldaki tarihsel rolünü geçmişten ayıran unsurların başında üretimin köy içi mübadeleden çıkıp köy dışı pazarlara yönelik yapılmaya başlanması gelmektedir:

Sadece köy-içi değişimin söz konusu olduğu kapalı tarım ekonomisi koşullarından, köy-dışı piyasalar için üretime geçildiği, dolayısıyla tarımla sanayi, köyle kent arasındaki toplumsal işbölümünün gerçekleştiği andan itibaren, tüccar sermayesinin artığa el koyan veya artığı paylaşan bir kategori olarak ortaya çıkmasının nesnel koşulları da doğmuş olur.¹⁴²

Çalışmamızda konu aldığımız ve tüccar kredisinin temel biçimi gibi görünen *selem* uygulamaları tam da bu kategorinin uygulanma biçimini yansıtmaktadır. Tüccarlar, ellerindeki para-sermayeyi yalnızca köylünün ürettiği ürünü satın alıp pazarda satmak biçiminde değil, bir yandan da bu satın alma işlemini kredi işlemleriyle harmanlayarak köylülerin artığına el koyma biçimlerini olabildiğince ağırlaştırarak devreye sokarak genişletmektedir. Bunu mümkün kılan nesnel koşullar arasında da genişleyen

¹⁴¹ Halil İnalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", *The Journal of Economic History* 29, sayı 1 (03 Mart 1969): 139, <https://doi.org/10.1017/S0022050700097849>.

¹⁴² Korkut Boratav, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980), 26–27.

parasal ekonomi ve onunla koşut gelişen pazara yönelik üretim en önemli gelişmeler olarak sıralanabilir.

Kırsal borçluluk yalnızca tüccarlar tarafından bir artık transfer metodu olarak kullanılmamıştır. Borcu verenin aynı zamanda tarımsal üretim yapan büyük toprak sahipleri olduğu durumlarda, kırsal borçluluk mülkiyet ilişkilerini kendi dönüştürücü bir yol olarak da etkin biçimde kullanılmıştır. Klasik olarak görülebilecek yöntem, borca ihtiyaç duyan köylülerin zaten çok sınırlı olan kredi kaynakları da göz önünde bulundurularak çok yüksek faizlerde borçlandırılması ve ihtiyaç halinde bu borçların ödenemediği hallerde toprağına el konulması biçiminde gerçekleşmektedir. Toprak sahipleri hangi tabakaya mensup olurlarsa olsunlar, temsil ettikleri toplumsal sınıfın çıkarları gereği bu yöntemi kullanmışlardır. Köylüyü sonuçları aslen daha başında kestirilebilecek bu tip borçlanma ilişkilerine girmeye zorlayan temel sebepler de bir taraftan Osmanlı coğrafyasındaki sermayenin son derece sınırlı olması ve bu sınırlı sermayenin toprak sahipleri elinde merkezileşme eğilimi; diğere taraftan da mevcut toplumsal ilişkiler içerisinde sömürülen sınıf olarak baskı altına alınmaya çok müsait olmasıdır. Kimi durumda kendi rızaları alınmadan kocabaşılar ve subaşılar gibi gruplar eliyle köylü adına borçlanma senetlerinin düzenlenmesi bu baskı koşullarına örnek olarak sunulabilir.

Mülksüzleşmenin yanında onunla beraber gelişen etkilerden biri de emek ilişkilerinin dönüşümündeki büyük etkisidir. Bu bağlamda hem tüccarlar, hem toprak sahipleri tarım emekçileriyle olan ilişkilerinde borçluluğı etkin biçimde kullanmışlardır. Tüccarlar, zaten piyasanın doğal bir aktörü olarak ürünlerini satın aldıkları köylüleri girdikleri borçlanma ilişkilerini kullanarak kendilerine bağlamaya çalışmışlardır. Bunu, çoğı durumda borç verdiği köylüyü, henüz ürün satışı hazır hale gelmeden söz konusu ürünü yalnızca kendisine satabileceğı koşulları hazırlayarak gerçekleştirmişlerdir. Böyle durumlarda tüccarlar, toprak sahibi olmasalar dahi belirli bir toprak üzerinde üretim yapan köylüleri kendilerine bağlayarak bir anlamda üreticileri kendi işçileri gibi kullanmaya gayret göstermişlerdir. Borcu verenin toprak sahibi olduğu durumlarda ise emek ilişkilerinin dönüşümü örtük olmaktan uzaktır. Tarımsal üreticiler mülksüzleştikten sonra doğal olarak toprak sahibi tarafından kovulmamakta, bilakis el koyulan toprak üzerinde üretim yaptırılmaktadır. Daha önceden bağımsız üreticiler olan bu köylüler, bu

şekilde ortakçı/kiracı ya da tarım işçisine dönüştürülmüştür. Bununla da sınırlı kalmayarak borçlanma ilişkileri vasıtasıyla söz konusu toprağa bağlı bir emekçi kesimi (ister ortakçı ister kiracı biçiminde olsun) oluşturulmaya çalışılmıştır. Pazara yönelik üretim yapan çiftliklerde bu tip borç-bağı yoluyla toprağa bağlı emek kullanımı hem emeği kontrol biçimi olarak karşımıza çıkmakta hem de üretim safhasında artı değere el koyma örneği sunduğundan kapitalist üretim tarzı altında kullanılabilen emek biçimleri tartışmasında yeni yaklaşımları incelememizi zorunlu kılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin kırsal borçluluğa yaklaşım biçimini kavramamız da meselenin bütünlüklü olarak ele alınıp analiz edilmesinde zorunludur. Çalışmamızda gösterdiğimiz üzere Osmanlı Devleti, kırsal borçluluk ilişkilerine ancak tarımsal üretim ve dolayısıyla elde edilecek vergi gelirlerinin sekteye uğrama ihtimalinde müdahaleye girişmiştir. Örneğin borçluluğun uzun süreler boyunca devam ettiği ve ancak son safha olan köylülerin firar ettiği örneklerde müdahaleye girişilmiş olması bu savı desteklemektedir. Diğer yandan kesin olarak söylenebilecek durum, devletin ister bölgesel olarak tekil borçluluk ilişkilerine müdahalesi olsun, ister imparatorluk çapında borçluluk ilişkilerini düzenleyecek hukuki düzenlemeleri olsun, kırsal borçluluk meselesini yapısal olarak ele alıp sorunu kökten çözmekten çok uzaktır. Aslında bu durum, bizzat tarihsel sürecin kendisi tarafından da doğrulanmıştır. Örneğin hukuki düzenlemelerden başlatılacak olursa 1851'de gelen ilk kapsamlı düzenleme ile 1931'deki Türkiye Cumhuriyeti'nin ziraî durumunun tartışıldığı kongre arasında 80 yıl vardır ve kongredeki temsilcilerin büyük bölümü köylerdeki *murabaha* sorununun ne denli büyük ve yıkıcı etkileri olduğunu aktarmaktadır. Neticede Osmanlı Devleti, kırsal borçluluğun çığ gibi büyüdüğü bir ortamda düzenlemelere girişse de sorunu hiçbir zaman çözmemiştir.

Son olarak böylesi bir çalışmanın nasıl geliştirilebileceğine değinmek de yerinde olacaktır. Her şeyden önce kırsal borçluluk tartışmasının genişleyebilmesi için bu konuyu müstakil olarak ele alan çalışmalarının artması en önemli şarttır. Çalışmamız süresince en büyük kısıt, konu hakkında yeterli çalışmaların yapılmamış olması ve dolayısıyla konuya dair kavrayışımızı geliştirebilecek çok kısıtlı örneğin incelenebilmiş olmasıdır. Kırsal borçluluk çalışmalarının çok daha iyi kavranması için gerekli bir diğer husus da karşılaştırmalı iktisadî tarih çalışmalarının gündeme alınması olacaktır. Batı ve Doğu

Avrupa'daki yahut Asya'daki örnekler ile incelediğimiz bölgelerdeki örnekleri karşılaştırmalı olarak sunacak çalışmalar kuramsal tartışmalara da çok büyük katkılar sağlayacaktır. Bir diğer katkı sağlayabilecek etmen de özellikle büyük çiftliklerin detaylı incelenerek mevcut emek ve mülkiyet biçimlerinin araştırılmasıdır. Büyük toprak sahiplerinin son derece aktif ve yoğun bir rol oynadığı kırsal borçlanma ilişkileri bu bağlamda ele alındığında çok daha geniş bir perspektif sunma potansiyeline sahip olacaktır.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ

Bab-ı Asafi Amedi Kalemî

A. AMD. 11/38, 26 Za 1265.

Sadaret Mektubi Kalemî Evrakı

A. MKT. 63/22, 5 S 1263.

A. MKT. 78/46, 8 Ca 1263.

Sadaret Mektubi Kalemî Deavi Evrakı

A. MKT. DV. 172/41, 25 Ra 1277.

A. MKT. DV. 213/42, 19 C 1278.

A. MKT. DV. 221/15, 21 L 1278.

A. MKT. DV. 58/17, 29 B 1268.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı

A. MKT. MHM. 375/46, 25 L 1283.

Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vâlâ Evrakı

A. MKT. MVL. 8/75, 9 Ca 1264.

A. MKT. MVL. 8/89, 15 Ca 1264.

A. MKT. MVL. 33/90, 17 Z 1266.

Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayat Evrakı

A. MKT. UM. 211/45, 27 M 1272.

A. MKT. UM. 473/44, 1 Za 1277.

A. MKT. UM. 269/7, 1 C 1273.

A. MKT. UM. 51/42, 10 Ca 1267.

A. MKT. UM. 75/42, 19 Za 1272.

A. MKT. UM. 232/76, 9 Ş 1272.

A. MKT. UM. 266/38, 13 Ca 1273.

Cevdet Adliye

C. ADL. 81/4895, 3 Ra 1262.

Hatt-ı Hümayun

HAT. 1641/31, 29 Z 1260.

İrade Dahiliye

İ. DH. 7/324 19, Z 1255.

İrade Meclis-i Vâlâ

İ. MVL. 142/3938, 29 C 1265.

İrade Ticaret ve Nafia

İ. TNF. 7/22, 09 M 1316.

Maliye Kalemi Defterleri

ML. d. 78.

ML. d. 80.

Maliye Varidat Muhasebesi Temettuat Defterleri

ML. VRD. TMT. d. 08880.

ML. VRD. TMT. d. 08881.

ML. VRD. TMT. d. 08895.

ML. VRD. TMT. d. 08906.

ML. VRD. TMT. d. 08908.

ML. VRD. TMT. d. 08960.

ML. VRD. TMT. d. 08966.

Meclis-i Vâlâ Evrakı

MVL. 27/25, 22 B 1254.

MVL. 729/76, 6 N 1283.

MVL. 7/3, 03 B 1262.

MVL. 254/42, 15 R 1269.

MVL. 729/76, 06 N 1283.

MVL. 2/19, 18 C 1261.

MVL. 115/44, 5 Ş 1268.

BASILİ ESERLER

Adıyеke, Nuri. “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”. *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama*

- Merkezi Dergisi*), sayı 11 (2000): 769–823.
https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000461.
- Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi 2 (1453-1559)*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.
- Atasağun, Yusuf Saim. *Türkiye'de Ziraî Borçlanma ve Ziraî Kredi Politikası*. İstanbul: Kenan Matbaası, 1943.
- Aydemir, Şevket Süreyya. “Ziraî Vergilerimiz”. İçinde *İhtisas Raporları 1931 Birinci Ziraat Kongresi*. Ankara: Ahmet İhsan Matbaası, 1931.
- Aydın, H. Veli. “18. Yüzyılda Selanik Kazasında Tefecilerle Köylüler Arasındaki Borç İlişkileri”. İçinde *XVI. Türk Tarih Kongresi, 20-24 Eylül, Ankara, Kongreye Sunulan Bildiriler: Osmanlı Tarihi.*, 439–57. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Aytekin, E. Attila. “Cultivators, Creditors and the State: Rural Indebtedness in the Nineteenth Century Ottoman Empire”. *The Journal of Peasant Studies* 35, sayı 2 (2008): 292–313. <https://doi.org/10.1080/03066150802151041>.
- . “XIX. Yüzyılda İki Batı Anadolu Kazasında Kırsal Borçluluk”. *Kebikeç* 23 (2007): 141–56.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)”. *TTK Belgeler* 3, sayı 5–6 (1966): 1–479.
- . *Türkiye'de Toprak Meselesi, cilt 1*. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980.
- Berber, Mehmet Akif. “From Interest to Usury: The Transformation of Murabaha in the Late Ottoman Empire”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, 2014.
- Boratav, Korkut. *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980.
- Brass, Tom. “Capitalism, Primitive Accumulation And Unfree Labour”. İçinde *Imperialism, Crisis and Class Struggle*, 67–132. Boston: Brill, 2010. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004184145.i-320.22>.
- . *Labour Regime Change in the Twenty-First Century*. Boston: Brill, 2011. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004202474.i-314>.
- Ceylan, Muhammed. “Selem ve Murabaha Uygulamalarının Osmanlı Mülkiyet Hukuku Açısından Doğurduğu Sonuçların Tahlili”. İçinde *XVII. Türk Tarih Kongresi, 15-17*

- Eylül 2014, Ankara (IV. Cilt-II. Kısım)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Çınar, Sidar. *Öteki Proletarya: De-Proletarizasyon ve Mevsimlik Tarım İşçileri*. Ankara: NotaBene Yayınları, 2014.
- Demirkol, Kurtuluş. “Toplumsal Trajedi: Osmanlı İmparatorluğunda Tefecilik (1848-1864)”. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16, sayı 1 (31 Mart 2018): 625–48. <https://doi.org/10.18026/CBAYARSOS.411534>.
- Düstur, I. Tertip, 1. Cilt*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1289.
- Düstur, I. Tertip, 5. Cilt*. Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1937.
- Ergenç, Özer. “XVIII.Yüzyılda Osmanlı Anadolu’sunda Tarım Üretiminde Yeni Boyutlar: Muzâra’a ve Murâba’a Sözleşmeleri”. *Kebikeç* 23 (2007): 129–39.
- Faroqhi, Suraiya. “Indebtedness in the Bursa area, 1730-1740”. İçinde *Sociétés rurales ottomanes, Ottoman Rural Societies*, editör Muhammed Afifi, Rashida Chih, Brigitte Marino, Michel Nicolas, ve Işık Tamdoğan. Cairo: Institut Français d’Archéologie Orientale, 2005.
- Gara, Eleni. “Moneylenders and Landowners: In Search of Urban Muslim Elites in the Early Modern Balkans”. İçinde *Provincial Elites in the Ottoman Empire*, editör Antonis Anastasopoulos. Rethymno: Crete University Press, 2005.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*. 8. baskı. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012.
- Gerber, Julien-François. “The role of rural indebtedness in the evolution of capitalism”. *The Journal of Peasant Studies* 41, sayı 5 (03 Eylül 2014): 729–47. <https://doi.org/10.1080/03066150.2014.921618>.
- Güran, Tevfik. “19. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri”. İçinde *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, editör Halil Inalcık ve Şevket Pamuk, 73–94. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2000.
- . *19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi üzerine araştırmalar*. 1. baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Inalcık, Halil. “Capital Formation in the Ottoman Empire”. *The Journal of Economic History* 29, sayı 1 (03 Mart 1969): 97–140. <https://doi.org/10.1017/S0022050700097849>.

- . “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”. İçinde *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Tarım*, çeviren Zeynep Altok, 17–35. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- . “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”. *Belleten* XXVIII, sayı 112 (1964): 603–22.
- . “Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”. *Belleten* XXVIII, sayı 112 (1964): 623–49.
- Jamgoçyan, Onnik. *Osmanlı İmparatorluğunda Sarraflık: Rumlar, Museviler, Frenkler, Ermeniler (1650-1850)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Jennings, Ronald C. “Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri”. *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 16, sayı 2/3 (Aralık 1973): 168. <https://doi.org/10.2307/3596214>.
- Karagedikli, Gürer, ve Ali Coşkun Tunçer. “Microcredit in the Ottoman Empire: A Review of Cash Waqfs in Transition to Modern Banking”. İçinde *Financing in Europe*, 239–68. Cham: Springer International Publishing, 2018. https://doi.org/10.1007/978-3-319-58493-5_10.
- Kaya, Alp Yücel. “On the Çiftlik Regulation in Tırhala in the Mid-Nineteenth Century: Economists, Pashas, Governors, Çiftlik-holders, Subaşıs, and Sharecroppers”. İçinde *Ottoman Rural Societies and Economies, Halcyon Days in Crete VIIIth*, editör Elias Kolovos, 333–80. Rethymnon: Crete University Press, 2015.
- . “Searching for economic and administrative reforms: the enquiry of 1863 in the Ottoman Empire”. İçinde *The Golden Age of State Enquiries*, 75–89. Turnhout: Brepols Publishers, 2014. <https://doi.org/10.1484/M.RURHE-EB.4.00020>.
- Kokdas, Irfan. “Land ownership, tax farming and the social structure of local credit markets in the Ottoman Balkans, 1685–1855”. *Financial History Review* 24, sayı 01 (09 Nisan 2017): 53–81. <https://doi.org/10.1017/S0968565017000099>.
- Kula, Witold. *Feodalizmin Ekonomik Teorisi*. Çeviren Oğuz Esen. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985.
- Kütükoğlu, Mübahat. “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”. *Belleten* LIX, sayı 225 (1995): 395–412.
- LeBaron, Genevieve. “Reconceptualizing Debt Bondage: Debt as a Class-Based Form of

- Labor Discipline”. *Critical Sociology* 40, sayı 5 (Eylül 2014): 763–80.
<https://doi.org/10.1177/0896920513512695>.
- Lyberatos, Andreas. “The Usury Cases of the Black Sea Region: State Legitimation and Bourgeois Rule of Law in 19th century Dobrudzha”. *Études Balkaniques* XLIX, sayı 3–4 (2013): 59–94.
- Mandaville, Jon E. “Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire”. *International Journal of Middle East Studies* 10, sayı 3 (1979): 289–308.
- Marx, Karl. *Kapital Cilt 3*. Çeviren Mehmet Selik ve Erkin Özalp. İstanbul: Yordam Kitap, 2015.
- McGowan, Bruce. *Economic life in Ottoman Europe : taxation, trade, and the struggle for land, 1600-1800*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti. “İhtisas Raporları 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi”. Ankara, 1931.
- Muâhedât Mecmûası, c. I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.
- “Murabaha Hakkında Ferman-ı Hümayûn”. *Takvim-i Vekâyi*, 24 Mayıs 1852.
- Öntuğ, M. Murat. *Ahmet Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*. Konya: Palet Yayınları, 2009.
- Oyan, Oğuz. *Feodalizmden Kapitalizme, Osmanlı'dan Türkiye'ye*. İstanbul: Yordam Kitap, 2016.
- Özdeğer, Mehtap, ve Emine Zeytinli. “Ottoman Credit System and Usurers in Agriculture in the Nineteenth Century: Practices of Usury Contracts (Selem)”. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 17 Ağustos 2018, 1–19.
<https://doi.org/10.1080/19448953.2018.1507012>.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı ekonomisinde bağımlılık ve büyüme, 1820-1913*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2018.
- Sami, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. 7. baskı. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.
- Tökin, İsmail Husrev. *Türkiye köy iktisadiyatı*. 2. baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.
- Yerasimos, Stefanos. *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye Cilt 2*. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1974.
- Yıldız, Aysel, ve İrfan Kokdaş. “Peasantry in a Well-protected Domain: Wallachian

Peasantry and Muslim iftlik/Kışlaks under the Ottoman Rule”. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 19 Ağustos 2018, 1–16.
<https://doi.org/10.1080/19448953.2018.1506303>.

EKLER

EK 1: Mihaliç Kazası Köy ve Mahallelerinin Kolektif Borçlarının Kaydedildiği Borç Defteri (Değerler Gurusu Cinsindedir) (BOA. ML. d. 78)

KÖY	ÖDEME ŞEKLİ	ALACAKLI	BORCUN DETAYI	ANA PARA	FAİZ ORANI	FAİZİ	TOPLAM	AÇIKLAMA	TOPLAM BORÇ
Danişmend	Taksitle	Mihaliç'te yeni camii şerif vakfı mütevellisi Hacı Aliş	Meblağ-ı mezkûr 1000 gurusu olarak 49 senesi alınmış ve fakat 54 senesine kadar 430 gurusu ceste ceste fâizi verilmiş ve her sene devr olarak bu sene maa-fâiz bu mikdara tahvil verilmiş olduğu haber verildi	1000	20%	1880	2880		12145
		Mihaliç'te Abdullah Paşa Mahallesi'nde sâkin koca Mustafa zevcesi	Meblağ-ı mezkûr 1000 gurusu 49 senesinde alınmış ve şimdiye kadar ceste ceste 580 gurusundan mâadâ? 10u 12'den maa-fâiz bu mikdara devr olup tahvili verilmiş	1000	20%	488	1488		
		Arız Karyesi'nde İnce oğlu Süleyman	Meblağ-ı mezkûr 1000 gurusu 49 senesinde alınmış ve 400 gurusu fâizi teslimlerinden başka bu sene bu mikdara balığ olarak tahvili verilmiş	1000	20%	1640	2640		
		Mihaliç'te leblebici damadı Tahir	Meblağ-ı mezbûr 49 senesinde alınmış ve şimdiye kadar maa-fâiz 1200 teslimatlarından gayri 10'u 13'den maa-fâiz 600 gurusu tahvil verilmiş	960			960		
		Yine Mihaliç'te Abdullah Paşa Mahallesi'nde sâkin Mehmed Ali zevcesi	Meblağ-ı mezkûr bu sene alınıp tahvili verilmiş olduğu ifade ve inba olunmağla şerh verildi		20%	696	696	maa-fâiz	
		Mihaliç'te sâkin Kocabaşı Salmalı Kigork	Ahali-i merkûm 52 senesinde 4600 gurusu alarak 10u 13'ten maa-fâiz 5960 gurusu tahvil verilmiş ve ceste ceste 5686 gurusu teslimatlarından mâadâa maa-fâiz bu mikdara tahvil verilmiş		20%	986	986	maa-fâiz	
		Mihaliç'te nazır oğlu Mustafa	merkûmdan 3'er 100 gurusu 2 tefe ipek alınıp bir kıt'a tahvil verilmiş ve mezbûr ipek 172'şer gurusu fûruht ile kasım salyaneleri tediyeye kılınmış bade 352,5 gurusu teslimlerinden sonra 247,5 gurusu verilmiş ise de henüz tahvili tebdil olunmamış idüğü				600		
		Bandırmada Artin zimmi	Bu sene tekalifleri için merkûmlar mersûmdan akçe almayıp 2'şer 100 gurusu 10 vakiyye ipek alarak 170'er gurusu fûruht etmiş oldukları ve 1000 gurusu tahvil verilmiş olduğu ifade olundu				1000		
		Rankon Paşa Mahallesi'nde urgancı oğlu Ahmed	Bu dahi bu sene alınan 1,5 vakiyye ipek baha olup 213 gurusu satılmış ve bu mikdara tahvil verilmiş				340		
		İrihe Mahallesi'nde sâkin havacı Hacı Hasan	Meblağ-ı mezbûr 3 sene mukaddem 1000 gurusu olarak alınmış ve 10'u 12,5'tan fâiz zamm ile 1250 gurusu tahvil verilmiş ve ceste ceste maa-fâiz teslimatdan mâadâ 1125 gurusu tahvili değiştirilmiş ve yine bu def'a 600 gurusu teslim kılınarak bu ..? kalmış ise de henüz tahvili teccid olunmamış		25%		525		
		Kadı Karyesi'nden kethüda Hüseyin Kethüda	49 senesi maa-fâiz 3000 gurusu alınmış ve şimdiye kadar teslimlerinden başka yine 10'u 12,5 hesabıyla geçen sene 250 gurusu tahvil verilmiş		25%		250		
		Mihaliç'te sâkin Emrah oğlu Hacı Hasan	Geçen sene bu mikdara tahvil verilmiş dahi bu sene teccid kılınmamış idüğü	500	%20 ve %30	280	780		
Keçiler	Harmanda defâten	Doğlâh Şerif Efendi	Meblağ-ı mezbûrun 400 gurusu olarak 50 senesinde alınıp 10'u 12den 280 gurusu fâiz zammile 1680 gurusu tahvil verilmiş ve bade 10u 13'ten rub' noksanına fâiz verilerek ve ceste ceste akçe ita olunarak bu sene bu mikdara tahvil verilmiş		%20 ve %30		1270		3010
		Bandırmada ta'liz Davud	Meblağ-ı mezbûr bu def'a alınıp tahvili verilmiş	1040		200	1240		
		Doğlada teşrifatlı İsmail Efendi damadı Abdullah Bey	Meblağ-ı mezbûr neması mirimumaileyhin karye-i mezkûrede olan salyanesine mahsub olmak üzere verilmiş ve tahvili dahi olmadığı				500		

Çatalağıl (reaya)	Taksitle	Abulivandlı Beyo	Meblağ-ı mezkûr 10 sene mukaddem alınmış ve teslimatlarından başka bu mikdar kalmış ise de asl-ı mal ne mikdar idüğü malumaları olmayıp karye-i mezkûrun deyn vakitlerinde bu mikdar bulunmuş ve her sene fâizi verildiği ve bu sene henüz temessükü teccid olunmadığı		20%		1200	maa-fâiz	5106
		Abulivandlı hazine darair Ahim Ağa	Meblağ-ı mezkûr dahi kezalik on sene mukaddem alınmış ise de defter-i mezkûrlarından bu mikdar bulunmuş ve 2 sene devr olmuş olduğu ve bazı sene 5 keyl alef ve 5 keyl hinta verilir ise de elhalet hazihî bu mikdara tahvil verilmiş	150	20%	90	240		
		Akçeler Karyeli İslam	Meblağ-ı mezkûr 7 sene mukaddem alınmış ve beher sene 100'er gurus fâiz verilmiş ve henüz bu sene fâiz verilerek tahvili değiştirilmemiş	500	20%	100	600		
		Bursa'da mütemekkin Acı Yanni	Meblağ-ı mezkûr 10 sene mukaddem 200 guruşdan ziyade ise de fâiz ve teslimatlarından başka bu mikdar kalmış 2 seneden tahvili değiştirilmemiş		20%		66	maa-fâiz	
		Germegerli Acı Zisev	Meblağ-ı mezkûr dahi 10 sene mukaddem alınmış ve beher sene fâizi verilerek tahvili değiştirilmiş ise de 2 senedir tahvili değiştirilmemiş	1000	20%	200	1200		
		Germegerli papas oğlu Dimitri	Meblağ-ı mezkûr nakid olmayıp 10 sene mukaddem ipek alınmış ve 2 seneye kadar fâiz verilmiş ise de 2 senden tahvili değiştirilmemiş				660		
		Dereköy Karyesi'nden Yovan	Meblağ-ı mezkûr dahi 10 senelik olup 6 seneden beri hiç tahvili değiştirilmemiş ve 3 sene mukaddem 10 keyl hinta verilmiş ba'de şimdiye kadar gelip henüz bir şey matlub etmemiş				400		
		Karacaoya Karyesi'nde çoban kahyası karındaşı Astezati	Meblağ-ı mezkûr nakid olmayıp on sene mukaddem 2 tefe ipek alınmış olduğundan beher tefe-i ipek 75'er guruşa olup o hesabdın şimdiye kadar fâiziyle bu mikdar etmiş ve henüz bu sene tahvil değiştirilmemiş				500		
Yine Çatalağıl Karyesi'nde dülger Konstanti	Meblağ-ı mezkûr geçen sene alınıp tahvili verilmiş ve henüz bu sene tahvili değiştirilmemiş	200	20%	40	240				
Karaağaç-1 Kebir (islam kısmı)	Taksitle	Bursa'da Külünk oğlu Mehmed	Meblağ-ı mezbûr 5 sene mukaddem alınmış ve beher sene 10'u 12'den 300 gurus fâizi verilerek tahvili tebdil olunmuş ve bu sene dahi fâiz verilmeyip tahvil değiştirilmiş	1500	20%	300	1800		6715
		Karye-i mezkûr sâkinlerinden Aşık Umur	Meblağ-ı mezkûr 3 sene mukaddem alınmış ve beher sene fâiz verilerek tahvili değiştirilmiş ve bu sene dahi yine fâizi verilip tahvili tebdil olmuş	500	20%	100	600		
		Yine karye-i mezkûrda sâkin Koca Süleyman	Meblağ-ı mezbûr bu sene alınıp 10'u 12 hesabıyla fâiz zamm ile tahvili verilmiş	425	20%	85	510		
		Abulivandda Ali Bey oğlu Mehmed Ağa	Meblağ-ı mezkûr 4 sene mukaddem 1000 gurus olarak alınıp maa-fâiz 1200 guruşa tahvil verilmiş ve şimdiye kadar maa-fâiz 1040 gurus taslimlerinden başka bu mikdar kalmış		20%		480	maa-fâiz	
Yine karye-i mezkûr camii şerifi	Meblağ-ı mezkûrun alındığı sene malumları olmayıp fakat 10'u 11,5 hesabıyla her sene fâiz verilerek devr olunduğu		15%		3325	bir senelik maa-fâiz			
Karaağaç-1 Kebir (reaya)	Taksitle	Bursa'da merhum Şerif Efendi	Meblağ-ı mezbûr 35 sene mukaddem 20000 gurus olarak alınmış ve 10'u 12den fâiz ile ceste ceste teslimatlarından başka bu sene dahi hesabı görülüp yine 10'u 12den fâiz zamm ile bu mikdara tahvil verilmiş		20%		6734	maa-fâiz	30670
		Bursa'da Haraçızadeler	Meblağ-ı mezbûr 10 sene mukaddem 4500 gurus olarak alınıp beher sene 10u 13'ten fâizi verilerek devr olunmuş ve bu sene yine bu mikdara tahvili verilmiş		30%		5085	maa-fâiz	
		Akçeler Karyesi'nde İlob oğlu	Meblağ-ı mezkûr 23 sene mukaddem alınmış ve şimdiye kadar kadar maa-fâiz teslimatlarından başka yine bu mikdara tahvil verilmiş		30%		1300	maa-fâiz	
		Abulivandlı Kasti	Meblağ-ı mezbûr 7 sene mukaddem alınmış ve beher sene 40 gurus fâiz verilerek tahvil değişmiş ve 54 senesi dahi 20 gurus ziyade verilerek maldan tenzil ile bu mikdara tahvil verilmiş		20%		200	maa-fâiz	
		Abulivandlı Acı Maverdi zimmi	Meblağ-ı mezbûr 1000 gurus olarak 3 sene mukaddem alınmış ve 556 gurus teslimlerinden başka bu sene bu mikdara tahvil verilmiş		20%		1600	maa-fâiz	
		Abulivandlı menla Süleyman	Meblağ-ı mezkûr 5 sene mukaddem alınmış ve beher sene 25'er gurus fâiz verilerek bu sene dahi bu mikdara tahvil verilmiş	100	20%	20	120		

Kocun (çaya kısmı)	Taksitle	Abulivandli Kara oğlu Vasil	Bu dahi				120	bu dahi
		Kara ağaçlı Hacı Memiş	Meblağ-ı mezkûr 7 sene mukaddem alınmış ve beher sene fâizi verilerek tahvili değişmiş ve bu sene dahi bu mikdara tahvil verilmiş	3000	20%	600	3780	180: def'a fâizi
		merkûm Hacı Memişin zevcesi	Meblağ-ı merkûm bu sene alınıp bu mikdara tahvil verilmiş olduğu	1540	25%	440	1980	
		Mihaliç'te mütemekkin Yorab oğlu Yorgi	Meblağ-ı mezbûrun ahzı 20 sene olmuş ve beher sene 300 guruş fâizi verilerek tahvili değişmiş ve bu sene dahi fâizi verilerek tahvili teccid olmuş	1500	20%	300	1800	
		Mihaliç'te Yorab oğlu damadı acı Yorgi	Meblağ-ı merkûm dahi 20 sene mukaddem 800 guruş olarak alınıp 10'u 12'den maa-fâiz 960 guruşa tahvil verilmiş ve beher sene fâiz verilir tahvili değişmiş ve bu sene dahi 12 keyl hinta verilerek bu mikdara rabt ile tahvil verilmiş		20%		760	
		Mihaliç'te Karagöz oğlu İryam	Meblağ-ı merkûm bu sene alınıp tahvili verilmiş	500	20%	100	600	
		Koylalar Karyeli Dimitri ve Vasil	Meblağ-ı merkûm bu sene alınıp tahvili verilmiş	5000	20%	1000	6000	
		Karaağaçlı Karangoli	Meblağ-ı merkûm geçen sene alınmış ve bu sene dahi fâiz zammı ile bu mikdara tahvili verilmiş	400	20%	80	600	120: def'a 10u 12'den fâiz.
İkizce	Taksitle	Bursada Haraççıoğulları	Meblağ-ı merkûm 20 sene mukaddem alınmış ise de asl-ı malın sıhhati malumları olmayıp karyelerinin deyn defterinde 900 guruş fâiz zammı ile tahvil verilmiş 8 senedir fâiz verilerek tahvili değişmiş olduğu 8 sene mukaddem kocabaşı Aden? ifade eder.		20%		1080	maa-fâiz
		Bursada Hacı Necib	Meblağ-ı merkûm geçen sene 5000 guruş olarak alınmış ve 1740 guruş taslimlerinden sonra bu mikdara tahvil verilmiş ve bu sene dahi 5768 guruş teslim olunmuş ise de henüz hesabı görülüp tahvili değişmemiş		25%		6400	maa-fâiz
		Bursada yahudi Avram ve Acı Merşin ve Yaşara nam zimmiler	Meblağ-ı merkûm 14 sene mukaddem 3000 guruş olarak alınmış ve 8 sene 10'u 12 hesabıyla 6'şar 100 guruş fâiz verilmiş ve ba'de 10u 13'ten fâize rabt olunarak ceste ceste 2760 guruş teslim olunmuş ise de bu sene bu mikdara tahvil verilmiş		30%		5447	maa-fâiz
		Bursada Ganca oğlu kızı Acı Azmari	Meblağ-ı merkûm 8 sene mukaddem 800 guruş olarak alınmış şimdye kadar ceste ceste 1678 guruş verilmiş ise de bu sene bu mikdara tahvil verilmiş		20%		2376	maa-fâiz
		Abulivandda Hacı Mehmed	Meblağ-ı merkûm 12 sene mukaddem 3000 guruş alınmış ve şimdye kadar 1783 guruş teslimlerinden mâadâ bu mikdar kalmış ve bu sene henüz tahvil verilmemiş		20%		9500	maa-fâiz
		Abulivandda Ta'liz oğlu İbrahim	Meblağ-ı merkûm 600 guruş olarak 8 sene mukaddem alınmış ve şimdye kadar 759 guruş teslim olunmuş ise de yine bu mikdar olmuş ve henüz tahvili tebdil olunmamış		20%		1560	maa-fâiz
		Bandırmada mütemekkin Alaşehirli Acı Kiryakicer oğlu Koyonus	Meblağ-ı merkûm 9 sene mukaddem 7300 guruş alınmış ceste ceste 949 guruş teslimatlarından başka fâizin fâizi olarak yine bu mikdara baliğ olmuş ve bu sene tahvili değişmemiş		20%		15700	maa-fâiz
		Abulivandda çok satan oğlu Talaşiva	Meblağ-ı mezkûr 10 sene mukaddem 600 guruşolarak alınmış ve şimdye kadar 3255 guruş teslimlerinden başka yine bu mikdar kalmış ve bu sene tahvili teccid olmamış		20%		3430	maa-fâiz
		Abulivandda İstoraki oğlu acı İstirati	Meblağ-ı mezkûr 7 sene mukaddem 500 guruş alınmış olarak ve şimdye kadar 604 guruş teslim olunmuş ise de yine bu mikdar kalmış		20%		860	maa-fâiz
		Kastelli Karyesi'nde Sakice Ali	Meblağ-ı mezkûr 1000 guruş olarak evvelki sene alınmış ve 2 senelik fâiz zammıyla bu mikdara tahvil verilmiş ve bu sene henüz teccid olmamış		40%		1800	maa-fâiz
		Mihaliç ve yöresi esbak Hacı Mustafa Ağa	Meblağ-ı mezbûr 4 sene mukaddem 10000 guruş ve bu da esbak ebubekir ağadan alınıp 10'u 12 hesabıyla ma fâiz 12000 guruşa tahvil verilmiş ba'de infisaline binaen Mihaliçli Aydınlı Mehmed Ağaya devr olmuş ve ağa-i mumaileyhe dahi 4100 guruş verilmiş ve ba'de vefatına binaen vücuhdan haffâf Hacı Osman Ağaya geçmiş ve mumaileyhe 4848 guruş teslim olunmuş ve mumaileyhin dahi canib-i cihana azimeti cihetiyle mumaileyh Mustafa Ağaya bu mikdara devr olunup mumaileyh dahi şimdye kadar 1000 hesabı görülüp tahvili teccid olmamış olduğu		20%		10000	

		Mihaliç'te Yoraboğlu Mahallesi'nde sâkin Yorab oğlu Panayot	Meblağ-ı merkûm 8 sene mukaddem alınmış ve beher sene 100'er guruş fâiz verilip tahvili değişmiş ise de henüz bu sene tahvil değimemiş	500	20%	100	600		
		yine Yorab oğlu Mahallesi'nde Yorab oğlu Yorgi	Meblağ-ı mezbûr aslı 70 g olarak karye-i mezkûrun düyun defterinde mukayyed idüğü ve bir defa 60 guruş teslim ederek tahvili verilmiş ve bu sene henüz değimemiş		20%		228	maa-fâiz	
		Kara ağaç sâkinlerinden Hacı Memiş	Meblağ-ı mezkûr henüz alınmış dahi fâizi zammıyla tahvil verilmemiş				500		
		Abulivandda dülger Dimitri	Meblağ-ı mezkûr 4 sene mukaddem 2300 guruş olarak alınmış ve şimdiye kadar 1300 guruş teslim olunarak tahvili değişmiş ve bu sene henüz tahvil tebdil olmamiş		30%		3355	maa-fâiz	
		Çatalağıl Karyesi'nde papas oğlu dülger Kostanti zimmi	Meblağ-ı merkûm 3 sene mukaddem 670 guruş olarak alınmış ve şimdiye kadar 10u 13'ten maa-fâiz bu kadara balığ olarak tahvil verilmiş		30%		1575	maa-fâiz	
		Mihaliç'te Çakaloğlu Mahallesi'nde sâkin Çakaloğulları	Meblağ-ı mezkûr alındığı fukaranın malumu olmayıp mersûmların pederi mevad olduktan sonra karye-i mezbûr ismine 3100 guruş muharrer 3 sene mukaddem parmak mevzu bir tahvil ibraz ve 10'u 14 hesabıyla fâize rabt tahvili teccid ve fâizi zamm ile bu mikdara balığ olmuş olduğu		40%		5400		
Canbaz (islam kısmı)	Taksitle	Kulakpınarı karyesi kerbenede kotre kömürü sarf eden kömürcü Arnavudlar	Meblağ-ı mezkûr geçen sene alınmış ve bu sene dahi devr ile tahvili teccid kılınmış		30%		2015	maa-fâiz	9825
		Def'a merkûm	Meblağ-ı mezbûr dahi 3 sene mukaddem alınmış ve bu sene tahvili devr ile teccid olunmuş		20%		1500	maa-fâiz	
		Subaşağılı Karyesi'nde Yovan oğlu Yanni	Meblağ-ı mezkûr 8 sene mukaddem alınmış bu sene henüz tahvili teccid kılınmamış		20%		3500	maa-fâiz	
		Nıf's-ı Mihaliç'te sisam oğlu Mahallesi'nde Karagöz oğlu İryam	Meblağ-ı mezbûr geçen sene alınmış ve bu sene 950 guruş teslim olunmuş ise de henüz hesabı rü'yet ile bakisi için tahvil verilmemiş		20%		1950	maa-fâiz	
		Siran Karyesi'nde sâkin Taranca Oğlu Ostdodolu	Meblağ-ı mezbûr 3 sene mukaddem alınmış bu sene henüz temessükü teccid olmamiş		20%		860	maa-fâiz	
Canbaz (reaya kısmı)	Taksitle	Nıf's-ı Mihaliç'te sâkin Yorab oğlu aci Nikoli	Meblağ-ı mezkûr 4 sene mukaddem alınmış ve beher sene tehvili teccid kılınmış ise de bu sene henüz teccid olunmamış		20%		548	maa-fâiz	1748
		Nıf's-ı Mihaliç'te sâkin Yorab oğlu aci Kostanti	Meblağ-ı mezkûr geçen sene alınmış ve bu sene henüz tahvili teccid olmamiş		20%		1200	maa-fâiz	
Keşlik	Harmanda defaten	Karye-i mezkûr muhtarı Veli oğlu Ahmed	Meblağ-ı merkûm üç sene mukaddem alınmış ve gayr-ez teslimat bu mikdar kalmış ve bu sene henüz tahvili teccid olmamiş		20%		446	maa-fâiz	2661
		Yine karye-i mezkûrda sâkin menla Ahmed	Meblağ-ı mezkûr 2 sene mukaddem alınmış ve henüz bu sene tahvili teccid olmamiş		20%		260	maa-fâiz	
		Sarrafi Maksod'un voyvoda konağında bulunan sarraf	Meblağ-ı mezkûr henüz alınıp tahvil verilmiş olduğu	1700	20%	255	1955		
Akhisar	Harmanda defaten	Karye-i mezkûrda ırgadlık eden Karadenizli Mehmed	Meblağ-ı mezkûr geçen sene alınmış ve bu sene devr ile henüz tahvili teccid olmamiş	400	20%	80	480		480
Beylik	Taksitle	Mihaliç'te sâkin kocabaşı Salmaslı Kigork	Meblağ-ı mezkûr 3 sene mukaddem alınmış dahi bu sene deyn tahvili teccid olmamiş		30%		2382	maa-fâiz	2882
		..? Karyesi'nde mütemekkin Ta'liz zimmi	Meblağ-ı mezbûr 3 sene mukaddem alınmış ve beher sene tahvili tebdil olunmuş ise de bu sene henüz tahvili teccid olmamiş olduğu		30%		1500	maa-fâiz	
Bulgar	Harmanda defaten	Mihaliç'te Yorab oğlu Mahallesi'nde sâkin Kocabaşı Panayot	Meblağ-ı mezkûr 10'u 13 hesabıyla maa-fâiz 3120 guruşa 3 sene mukaddem alınıp tahvil verilmiş ve muahharan teslimatlarından mâadâ maa-fâiz geçen sene bu mikdara tahvil verilmiş ise de henüz bu sene tahvil teccid olmadığı		30%		1225	maa-fâiz	1225
Hilis?	Harmanda defaten	Mihaliç'te Kocabaşı Salmaslı Kigork	Meblağ-ı mezbûr 2 sene mukaddem 900 guruş olarak alınmış maa-fâiz gayr-ez teslimat bu mikdara fâizi zamm ile tahvil verilmiş ve bu sene henüz tahvil teccid olmamiş		20%		490	maa-fâiz	490
Melde	Harmanda defaten	Karye-i mezkûr sâkinlerinden deli Süleyman çocukları	Meblağ-ı mezkûr geçen sene alınıp tahvili verilmiş ve henüz bu sene tahvili teccid olmamiş		20%		460	maa-fâiz	460
		Arız karyesi sâkinlerinden ince oğlu Süleyman	Meblağ-ı mezkûr 3 sene mukaddem 2500 guruş olarak alınmış ve maa-fâiz teslimatlarından mâadâ maa-murabaha bu mikdara tahvil verilmiş		20%		1200	maa-fâiz	

Doğla	Harmanda defaten	Mihaliç'te Rankonpaşa Mahallesi'nde sâkin Aksakal imamı demekle maruf Mustafa Efendi	Meblağ-ı mezkûr bu sene alınarak maa-fâiz bu mikdara tahvili verilmiş		20%		3300	maa-fâiz	7380	
		defa mumaileyh Mustafa Efendi	Meblağ-ı mezkûr geçen sene alınmış ve bu sene dahi tahvili tecdid kılınmış		20%		2880	maa-fâiz		
Karayani/Kar ayalı	Taksitle	Mihaliç'te mütemekkin Kocabaşı Salmalı Kigork	Meblağ-ı mezkûrun aslı 1200 guruş olarak 3 sene mukaddem alınmış muahharan 500 guruş teslim olunmuş ise de maa-fâiz yine bu mikdara balığ olmuş ve bu sene henüz tahvili tebdil olmamış		20%		1570	maa-fâiz	1570	
Emre	Defaten Ödenebilir	Bandırmada mütemekkin Hazer	Bu sene kasımda alınıp tahvili verilmiş olduğu	500	20%	100	600		720	
		Yine bandırmada Ta'liz David	Bu dahi	100	20%	20	120			
Subaşıoğlu	Taksitle	Mihaliç'te Sisamoğlu Mahallesi'nde mütemekkin Karagöz oğlu İryam	Meblağ-ı merkûm geçen sene alınıp 10'u 12 hesabıyla 1 senelik fâizi zamm ile bu mikdara tahvil verilmiş ve bu sene 2660 guruş teslim olunmuş ise de henüz tahvil tebdil kılınmamış		20%		8660	maa-fâiz	20660	
		Mihaliç'te balıkçı oğlu Süleyman Efendi	Meblağ-ı mezbûr 10 sene mukaddem alınmış ve beher sene fâizi verilerek tahvili değiştirilmiş ise de bu sene henüz tahvili tebdil olunmamış		20%		900	maa-fâiz		
		Cambalca Karyesi'nde mütemekkin papas oğlu Dimitri karısı Sultan	Meblağ-ı mezbûr 20 sene mukaddem alınmış deyü haber verilmiş se de meblağ-ı mezkûr karye-i mezkûr kocabaşısı karye-i mezkûrun deyn defterinde muharrer bulunduğundan deynleri olduğu ve beher sene fâizini verdikleri ifade edildi					500		
		Çeşnigir Karyesi'nde papas Vasil	Meblağ-ı mezkûr geçen sene alınıp tahvili verilmiş ve bu sene henüz devr ve tebdil olmamış		15%			2200		maa-fâiz
		Kerind Karyesi mütemekkinlerinden kör Dimyo Karısı	Bu dahi 30 sene mukaddemden beri alınmış ve ne vakit alındığını bilir bulunmamış ise de karye-i mezkûrun deynleri defterlerinde muharrer bulunmuş ve meblağ-ı mezkûrun mersûma verilmeyip kendisine dahi öyle miras kalmış idüğünü ifade ederler		20%			7400		maa-fâiz
		Yine karye-i mezkûrda mütemekkin parmak Oğlu Tarandakil	Bu dahi					1000		
Kelemenye	Harmanda defaten	Duyulmalı sabi Osman	Meblağ-ı mezkûr sabi-i merkûmun pederinden üç sene mukaddem alınmış ve beher sene fâizi verilmiş ve muahharan vefatına binaen sabi-i merkûma bu mikdara tahvil verilmiş	1000	20%	200	1200		1200	
Gevil	Harmanda defaten	İzmit mutasarrıfı Ahmed bey hizmetinde olup Mihaliç sükkanından Rumelili demekle Maruf Hasan	Beblağ-ı mezkûr 4 sene mukaddem alınmış ve beher sene 1000'er guruş 10'u 12 hesabıyla fâiz verilerek tahvili tebdil olunmuş ise de bu sene hanüz fâiz verilerek tahvili tebdil olunmamış		20%		6000	maa-fâiz	10800	
		Karye-i mezkûr sükkanından nalband Kostanti zimmi	Meblağ-ı mezbûr geçen sene alınıp tahvili verilmiş ve bu sene henüz tahvili tebdil olmamış		20%		4800	maa-fâiz		
Yenice	Taksitle	Nıfs-ı mihaliç sükkanından leblebici damadı sekban tahir	Meblağ-ı mezbûr 3 sene mukaddem alınmış ve şimdye kadar tahvili tebdil kılınmış ise de bu sene tebdil olmamış		20%		1930	maa-fâiz	9430	
		Bandırmalı demirci Osman	Meblağ-ı mezkûr 4 sene mukaddem alınmış ve beher sene fâizi verilerek tahvili değiştirilmiş ve bu sene henüz tebdil olmamış		20%		600	maa-fâiz		
		Nıfs-ı Mihaliç sükkanından beber Ali	Meblağ-ı mezkûr bu sene alınıp tahvili verilmiş		15%		1750	maa-fâiz		
		Bandırmalı vatan	Meblağ-ı mezkûr geçen sene alınmış ve bu sene henüz tahvili tebdil olunmamış		20%		1000	maa-fâiz		
		Yine Mihaliç sükkanından kocabaşı salması Kigork	4 sene mukaddem 10'u 12 hesabıyla 5000 guruş alınıp gayr-ez taslimat bu mikdar kalmış ise de henüz muhasebe görülerek tahvili tecdid kılınmamış		20%		2000			
		Yine Mihaliç sükkanından haffaf Hacı Süleyman	Meblağ-ı mezkûr geçen sene alınmış ve bu sene henüz tahvili değişmemiş		20%		650	maa-fâiz		
Bandırmalı çoban kahyası Yorgi	Meblağ-ı mezkûr bu sene alınıp tahvil verilmiş olduğu		15%		1526	maa-fâiz				
		Bandırmalı aci Kezer	Meblağ-ı mezkûr 2000 guruş olarak 52 senesi alınıp 2600 guruşa tahvil verilmiş ve 53 senesi 2000 guruş teslim ve yine 250 guruş fâiz zammile bu mikdara tahvil verilmiş ve henüz tahvili tebdil olmamış		30%		850	maa-fâiz		

Sığircık	Taksitle	Bandırma camii şerifi akçesinden mütevellisi Hacı Salih	Meblağ-ı mezkûr geçen sene alınarak tahvil verilmiş ve bu sene henüz tahvil değişmemiş	400	30%	234	634		1829
		İrincek kazasına tabi Akçapınar Karyesi'nde bilame Tanaş	Meblağ-ı mezbûr bu sene alınıp tahvili verilmiş		15%		345	maa-fâiz	
Meneyeyiz	Harmanda defaten	Kirmasti kasabasında Sofu oğlu Süleyman	Meblağ-ı merkem 3 sene mukaddem alınmış ve bu sene 500 guruş teslim kılınmış ise de henüz tahvili değiştirilmemiş		20%		3000	maa-fâiz	3000
Akçakoyun	Harmanda defaten	Karye-i mezkûr sükkanından Kara Mustafa kerimesi	Meblağ-ı mezkûr geçen sene alınıp tahvili verilmiş ve bu sene dahi değiştirilmemiş		20%		1500	maa-fâiz	7498
		Yine karye-i mezkûr sükkanından Selim oğlu sabi Hasan	Meblağ-ı mezkûr dahi geçen sene alınıp bu mikdara tahvil verilmiş ve henüz tecdid olmamış		20%		600	maa-fâiz	
		Karye-i mezkûr sükkanından Hacı Hasan Kerimesi	Meblağ-ı mezkûr dahi geçen sene alınıp tahvili verilmiş ve henüz tahvili tebdil olmamış		20%		550	maa-fâiz	
		Karye-i mezkûrda Doman oğlu Şakir	Meblağ-ı mezkûr 2 sene mukaddem alınmış ve bu sene tahvil tecdid kılınmamış		20%		3960	maa-fâiz	
		Karye-i mezkûrda İrgad Sinoplu Ali Beşir	Meblağ-ı mezkûr geçen sene alınıp tahvili verilmiş		20%		648	maa-fâiz	
		Karye-i mezkûrda dülger Kosti	Meblağ-ı mezkûr geçen sene alınıp tahvil verilmiş ve bu sene tecdid olunmamış		20%		240	maa-fâiz	
Doğa	Harmanda defaten	Mihaliç sâkinlerinden Aksakal Karyesi imamı dimekle maruf Mustafa Efendi	Meblağ-ı mezkûr 6 sene mukaddem alınmış ve beher sene tahvili değiştirilmiş ise de henüz bu sene tecdid olmamış		30%		2800	maa-fâiz	5498
		Aksakal Karyesi'nde dülger Ustori	Meblağ-ı mezkûr geçen sene alınıp tahvili verilmiş		30%		338	maa-fâiz	
		Mihaliçli saraç Hacı Ali	merkûmdan akçe alınmayıp tefesi 295 guruşa ipek alınıp tahvili verilmiş ve 1730 guruşa fûruht eylemiş olduklarından bu dahi 10'u 13 hesabına doğru varmış ve henüz bu sene tahvili tecdid olunmamış		30%		2360		
Dünba	Taksitle	Mihaliç sâkinlerinden vücuttan haffaf Hacı Osman Ağa	Meblağ-ı mezbûr bu sene alınmış ve henüz tahvili verilmemiş		15%		337	maa-fâiz	2217
		Mihaliç'te mütemekkin kocabaşı salması Kigork	Meblağ-ı mezbûr 3 sene mukaddem alınmış ve henüz tahvili tebdil olmamış		20%		1550	maa-fâiz	
		Mihaliç'te sâkin Yebizci oğlu Mustafa	Bu sene alınmış ve tahvili verilmiş		15%		230	maa-fâiz	
		Karye-i mezkûrda İrgad Hasan	Geçen sene alınmış ve bu sene tahvili değişmemiş		15%		100	maa-fâiz	
Kadı	Harmanda defaten	Karye-i mezkûrda sâkin Soyo oğlu Mustafa	Meblağ-ı mezbûr henüz alınmış dahi tahvil verilmemiş		15%		470	maa-fâiz	1329.5
		Karye-i mezkûrda Bekir oğlu Salih	Meblağ-ı mezkûr 3 sene mukaddem alınmış ve beher sene fâizi verilerek henüz tahvil verilmemiş		20%		257.5	maa-fâiz	
		Karye-i mezbûrda sâkin Karaoğlan Bekir	Bu dahi		20%		152	maa-fâiz	
		Karye-i mezkûrda Osman zevcesi	Bu dahi		20%		150	maa-fâiz	
		Karye-i mezkûr camii şerif akçesinden alınmış	Bu dahi		20%		300	maa-fâiz	
Arız	Taksitle	Kulağası Hacı Osman Ağa	Meblağ-ı mezkûr geçen sene alınmış ve 2100 guruş teslim olunarak 1000 g kalmış ve tahvili tecdid olmamış		20%		3100	maa-fâiz	5600
		Karye-i mezkûr sükkanından İnce oğlu Süleyman	Bu dahi		20%		550	maa-fâiz	
		Mihaliç'te sâkin Aksakal imamı dimekle maruf Mustafa Efendi	Meblağ-ı mezkûr henüz alınarak ve tahvil verilmiş olduğu	1500	30%	450	1950		
		İrincek voyvodası Abdulah Ağa	Meblağ-ı mezkûr 3 sene mukaddem 3000 guruş olarak alınmış ve geçen sene 1000 guruş teslim kılınmış ise de yine bu mikdara balığ olarak tahvil verilmiş		20%		4320	maa-fâiz	
		Mumaileyh mahdumu Tori Efendi	Meblağ-ı mezkûr 3000 guruş olarak evvelki ve geçen sene 2 defada alınmış ise de 10'u 12den maa-fâiz bu mikdara tahvil verilmiş		20%		4100	maa-fâiz	
		Bursada Mahmud Paşa hanesinde mütemekkin sarraf ..? zimmi	Meblağ-ı mezkûr 3000 guruş olarak geçen sene alınmış ve 1000 guruş teslim olarak bu mikdara tahvili değişmiş ise de bu sene henüz tecdid olmamış		25%		3750	maa-fâiz	

Başköy/Karye-i Baş	Taksitle	Bursada balık pazarında ibikçi oğlu Kostanti zimmi	Meblağ-ı mezkûr 10 sene mukaddem 2500 guruş alınmış ve beher sene 10u 12'den 5'er 100 guruş fâiz verilerek tahvili değışmiş ve bu sene henüz tahvili teccid olmamış		20%		3000	maa-fâiz	47130
		Bursada yahudi Keyon oğlu	Meblağ-ı mezbûr 4 sene mukaddem alınmış ve şimdiye kadar 800 guruş teslimlerinden mâadâ yine bu mikdara balığ olarak tahvil verilmiş ve henüz bu sene tahvili teccid olmamış		30%		2000	maa-fâiz	
		Bursada imarette bedrikatdan Hacı Ahmed	Meblağ-ı mezkûr 30 sene mukaddem 1000 guruş olarak alınmış ve geçen seneye gelince 10'u 12'den 2'şer 100 guruş fâiz verilmiş ve geçen verilen 200 guruş fâizi asl-ı maldan tenzil ederek tahvili değıştirilmiş olduğu		20%		800		
		Akçe Karyesi'nde olup oğlu Mustafa	Meblağ-ı mezkûr 12 sene 4600 guruş olarak alınmış ve 2 senede 10'u 12'den maa-fâiz bu mikdara balığ olarak tahvili verilmiş		20%		6750		
		Karye-i mezkûrda Hamit oğlu İsmail	Meblağ-ı mezkûr geçen sene alınıp tahvili verilmiş ve bu sene henüz teccid olmamış	900	20%	200	1100		
		Abulivandlı aci Maverdi	Meblağ-ı mezkûr ne vakit alındığı malumları olmayıp karyelerinin düyun defterinde mukayyet olup ve mersûm dahi babasından miras edüğünden ahali-i karye beher sene 10u 12'den 2'şer 100 guruş fâiz vererek teccid-i tahvil etlediklerini ve 2 senedir yine fâizini verirler ise de tahvili tabdil olmadığı		20%		1000		
		Mihaliç'te Bozin Mahallesi'nde Kominaki	Meblağ-ı mezbûr 6 sene mukaddem 3000 guruş olarak alınıp her sene 10'u 12'den fâiz verilmiş ve geçen sene gayr-ez fâiz 550 guruş dahi teslim ile tahvili verilmiş ve henüz bu sene teccid olmamış		20%		2450		
		Mihaliç'te Çakaloğlu Mahallesi'nde mütemekkin Çakaloğulları	Meblağ-ı merkûm 3 sene mukaddem 10000 guruş alınmış ve 10u 12'den 2000 guruş fâiz ve mukaddem deynlerinden baki deynlerin 5'er 100 guruş cümlesi 16500 guruşa eblağ ile ol vakit tahvil verilmiş ve ceste ceste 6850 guruş teslim olunup baki bu mikdara maa-fâiz geçen sene tahvil verilmiş ve henüz bu sene tebdil olmamış		20%		14000		
		Kıbledar Karyeli aci Boyuhruti oğlu Dimitraki	Meblağ-ı merkûm geçen sene alınıp maa-fâiz tahvili verilmiş ve bu sene tahvili teccid olmamış		20%		3100	maa-fâiz	
		Bursa'da Kayabaşı Mahallesi'nde mütemekkin papas Miryako	Meblağ-ı mezbûr geçen sene alınıp bu mikdara tahvili verilmiş ve henüz teccid olmamış	500	25%	120	620		
Karacaoba Karyesi'nde sâkin Köse oğlu Yanni	Meblağ-ı mezbûr 500 guruş olarak geçen sene alınmış ve 100 guruş fâiz zamm ile 600 guruşa tahvili verilmiş ve bu sene 480 guruş teslim olunup 10'u 12'den maa-fâiz bu mikdara tahvil verilmiş olduğu		20%		140	maa-fâiz			
Kemerbend	Taksitle	Karye-i mezkûrda mütemekkin papas karısı Şona	Meblağ-ı mezbûr 19 sene mukaddem alınmış ve 10'u 12'den olarak güzesteşi işleyeceği mukavelesi ol vakit verilen tahvilde bulunmuş idüğünü vakiyye-i mezkûr kocabaşısı 4 senelik olduğundan fakat 150 guruş salyanesine fâizden mahsub eylediğini ifade eder		20%		2000		23296
		Karye-i mezkûrda mütemekkin Karangoli	Bu dahi ne zaman alındığı malumları olmayıp defterlerinde muharrer bulunmuş ve mersûmeye dahi miras kalmış olduğu ve fâiz dahi vermedikleri ifade edilir				1920		
		Karye-i mezkûrda mütemekkin Timyo oğlu Tanaş	Meblağ-ı mezbûr kadimden alınmış ve kocabaşı-i mersûm zamanında 10'u 12 hesabıyla fâiz salyanesine mahsub eylediğini ifade eder		20%		1576		
		Karye-i mezkûrda mütemekkin Saryan oğlu Saryan	Bu dahi		20%		3000		
		Karye-i mezkûrda olan manastır akçesi	Meblağ-ı merkûm 10'u 12 hesabıyla 18 sene mukaddem alınmış ise de şimdiye kadar tahvili teccid olmamış ve bir akçe dahi fâiz verilmemiş		20%		6000		
		Karye-i mezkûrda mütemekkin Baraşkova oğlu Yanni	Meblağ-ı mezkûr da kadimden alınmış ve kocabaşı-i mersûm zamanında 10'u 12'den fâiz salyanesine mahsub olunmakta bulunmuş olduğu		20%		1000		
		Bursa'da Yağurt Hamı Mahallesi sâkinlerinden Osman	Meblağ-ı mezbûr geçen sene alınarak tahvili verilmiş olduğu	1000	20%	200	1200		
		Kelmige Karyesi'nde olan Hasan	Meblağ-ı merkûm dahi kocabaşı üzerinde idüğü	1000	20%	200	1200		

		Camlıca Karyesi'nde Dülger Dimyo	Bu dahi	500	20%	100	600	
		Mihaliçli sarraf dimekle maruf Agop	Meblağ-ı merkûm henüz alınmış ve tahvili verilmiş idüğü haber verildi	4000	20%	800	4800	
Germeger	Taksitle	Bursa'da sâkin Hacı Necip Efendi	Meblağ-ı merkûm 10'u 12den maa-fâiz 3 sene mukaddem maa-fâiz 12000 gurus olarak tahvili verilmiş ve muahharan 5000 gurus teslim olunarak 7000 gurus kalmış ise de fâiz ve aylık namıyla 4250 gurus dahi zamm ile 11250 gurus tahvil verilmiş ve bu sene 2000 gurus teslim olunmuş ise de henüz muhasebesi görüldükte teccid olmamış		20%		11250	
		Mihaliç'te Yoraboğlu Mahallesi'nde sâkin Yorab oğlu damadı Yorgi	Meblağ-ı merkûm geçen sene alınıp tahvili verilmiş ve bu sene henüz devr ve teccid olmamış	700	20%	150	850	
		Karye-i mezkûrda olan kilise akçesi	Meblağ-ı merkûm 10'u 11,5 fâizle bu mikdar olmuş ve devr dahi olarak tahvil verilmiş ise de defterlerinde muharrer bulunmuş olduğı		15%		24923	
		Karye-i mezkûrda sâkin Banditi oğlu Panayot	Bu dahi		15%		3134	
		Karye-i mezkûrda Kara Yorgi	Bu dahi		15%		1332	
		Karye-i mezkûrda Kara Yorgi oğlu Todori	Bu dahi		15%		160	
		Karye-i mezkûrda Cakir oğlu Apostol	Bu dahi		15%		640	
		Siran Karyesi'nde çoban Petro	Bu dahi		15%		305	
		Germeger Karyesi'nde papas oğlu Yanni	Bu dahi		15%		1032	
		Karye-i mezkûrda Çalargo oğlu Kostanti	Bu dahi		15%		375	
		Karye-i mezkûrda Yandezî oğlu Soci	Bu dahi		15%		195	
		Karye-i mezkûrda Dadaloğlu Yorgi	Bu dahi		15%		255	
		Karye-i mezkûrda Zagari oğlu Yorgi	Bu dahi		15%		497	
		Çakaloğlu Mahallesi'nde sâkin mukaddemadan karye-i mezkûrda mütemekkin İsmako oğlu karısı Vasliki	Bu dahi		15%		287	
		Germeger Karyesi'nde papas oğlu Yanni	Bu dahi		15%		1495	
		Karye-i mezkûrda Cayık oğlu Todurğî	Bu dahi		15%		132	
Karye-i mezkûrda İsmat oğlu Vasili	Bu dahi		15%		1235			
Karye-i mezkûrda Zagari oğlu Yeregoti	Fakat bunun tahvili var ise de tebdil olmamış ve fâizi dahi verilememiş olduğı				2000			
		Abdullah Paşa Mahallesi'nde sâkin oğlu demekle meşhur Ransıraldat Ağa	Meblağ-ı merkûm 10'u 12 hesabıyla 4000 gurus olarak maa-fâiz 3 sene mukaddem alınmış ve gayr-ez teslimat maa-fâiz bu mikdara tahvil verilmiş ve bu sene henüz tahvil teccid olmamış olduğı		20%		2800	
		Mihaliç'te Yorab oğlu mahallesinde sâkin Yorab oğlu Nikoli	Meblağ-ı mezkûr ne vakit alındığı malumları olmadığı ve beher sene 10'u 12'den fâiz vererek tahvilini ettiklerini ve meblağ-ı merkûm mersûma pederinden dahi miras idüğünü ifade ettiler		20%		3600	
		Mahalle-İ mezkûrda mütemekkin Yorab oğlu aci Yorgi	Bu dahi		20%		2060	
		Yine mahalle-i mezkûrda mütemekkin Yorab oğlu aci Yorgi	Bu dahi		20%		2850	
		Yine mahalle-i mezkûrda mütemekkin aci Kostanti	Bu dahi		20%		760	
		Mahle-i mezkûrda Yorab oğlu Panayot	Meblağ-ı merkûm 20 sene mukaddem 2000 gurusdan ziyade ise de her sene 10'u 12den fâiz ve bazı sene akçe ve bazı sene hınta itasıyla şimdiye kadar bu mikdara etmiş ve henüz bu sene dahi tahvili tebdil olmamış		20%		900	
		Sisamoğlu Mahallesi'nde mütemekkin Karagöz oğlu İryam	Meblağ-ı merkûm 4 sene mukaddem 2000 gurus olarak alınmış ve şimdiye kadar teslimatlarından mâadâ ikinci sene bu mikdara tahvil verilmiş ve henüz bu sene teccid olmamış olduğı		40%		3660	maa-fâiz

Siran	Taksitle	Mihaliç'te Abdullah Paşa Mahallesi'nde sâkin balıkçı oğlu Süleyman Efendi	Meblağ-ı merkûm 5 sene mukaddem 2000 guruş olarak alınmış ve beher sene 10u 12,5'tan 500 guruş fâiz verilmiş ve bu sene tahvil tecdid olmamış olduğu		25%		2500	bir senelik ma fâiz	46193
		Dibekoğlu Mahallesi'nde mütemekkinde Germegerli aci İsmalkine karısı	Meblağ-ı mezkûr 20 sene mukaddem 500 guruş olarak alınmış ve şimdiye kadar 1900 guruş teslim kılınmış ise de 10'u 12'den maa-fâiz yine bu mikdara balığ olmuş ve devr dahi olmamış		20%		2348		
		Germeger Karyesi'nde sâkin aci Menaksu	Meblağ-ı mezbûr fi-ü'lasl 2000 guruş olarak alındığı ihtiyar kocabaşları istima etmiş ve şimdiye kadar 10u 12'den 5200 guruş fâiz verilerek bu mikdara tahvili verilmiş		20%		3000		
		Çeşnigir Karyesi'nde Kara Şitan oğlu Ansetaş	Meblağ-ı mezkûr 10 sene mukaddem 1800 guruş eskiden baki kalarak karye-i mezkûr kocabaşısı defterine geçmiş ve meblağ-ı mezkûr için şimdiye kadar 1800 guruş verilmiş ise de yine bu mikdara balığ olmuş olduğu		20%		5500	maa-fâiz	
		Çeşnigir Karyesi'nde Kel Yanni oğlu İstirati	Meblağ-ı mezkûr 2 sene mukaddem 1000 olup her sene 10'ar keyl hinta veriler iken yine bu mikdara balığ olmuş ve henüz bu sene tahvil değişmemiş		20%		4000	maa-fâiz	
		Karakoca Karyesi'nde sâkin Deli Tanaş	Meblağ-ı mezkûr 15 sene mukaddem 200 guruş olup 10u 12'den fâiziyle bu mikdara reside olmuş ve şimdiye kadar 500 guruş teslim olunmuş ise de yine bu mikdara balığ olmuş olduğu		20%		1100		
		Bursa'da Hacı İslam oğlu damadı Mehmed	Meblağ-ı mezkûr geçen sene alınmış ve bu sene 500 guruş fâiz verilerek bu mikdara tahvili tebdil kılınmış olduğu	2000	20%	500	2500		
		Bursa'da Hacı Necib	Meblağ-ı mezkûr 2 sene mukaddem 10'u 12'den maa-fâiz gayr-ez teslimat bu mikdara tahvil verilmiş olduğu		20%		2700		
		Siran Karyesi'nde pabuççu Tarandakil	Meblağ-ı mezkûr 500 guruş olarak geçen sene alınmış ve bu sene dahi tahvili tebdil olunmuş ise de devr olunmamış olduğu		30%		2657	maa-fâiz	
		Canbaz Karyesi'nden Canbaz İmamı Karadenizli Mustafa Efendi	Meblağ-ı merkûm 8 sene mukaddem 1000 guruş olarak alınmış ve bu sene 400 guruş verilmiş ise de yine bu mikdara tahvil verilmiş olduğu		20%		2750	maa-fâiz	
Karaağaç-ı Kebir'de Kebirdelivashı yörük Salih	Meblağ-ı mezkûr 4 sene mukaddem alınmış ve her sene fâiz verilerek tahvili değişmiş ve bu sene dahi tebdil olmuş olduğu		20%		1408	maa-fâiz			
Karacaoba	Taksitle	Abulivandda simitçi Yorgi	Meblağ-ı mezkûr 4 sene mukaddem 1000 guruş olarak alınmış ve bu sene bu mikdara tahvil verilmiş		20%		2000	maa-fâiz	8425
		Mudanya kazasında dere Karyesi'nde sâkin Sava oğlu Petro	Meblağ-ı mezkûr 2 sene mukaddem 1000 guruş olarak alınmış ve bu sene henüz tahvili tebdil olmamış olduğu		20%		1500	maa-fâiz	
		Akçeler Karyesi'nde sâkin Kara İsmail	Meblağ-ı mezkûr geçen sene alınmış ve bu sene fâizin verilerek tahvili değişmiş	1000	20%	200	1200		
		Çatalağıl papası Todori	Meblağ-ı mezkûr 3 sene mukaddem alınmış ve 10'u 12'den fâizi zamm ile bu mikdara balığ olmuş		20%		200	maa-fâiz	
		Karye-i mezkûrda papas oğlu dülger Kostanti	Meblağ-ı mezkûr geçen sene alınmış ve bu sene fâizi verilmiş ise de henüz tahvili tebdil olmamış olduğu	1000	20%	200	1200		
		Bursa'da yahudi Koyula oğlu İryam	Meblağ-ı mezkûr dahi geçen sene alınmış ve bu sene fâizi verilerek henüz tahvili tecdid olmamış	500	20%	100	600		
		Mudanya Kazası'nda Dere Karyesi'nde sâkin aci Yovan	Bu dahi	200	25%	100	300		
		Karacaoba sâkinlerinden Köse oğlu Yanni	mersûm işbu karyeli olduğundan meblağ-ı mezkûra bila-fâiz ve tahvil verilmiş olduğu ifade ederler		0		1025		
		Karye-i mezkûr sâkinlerinden çoban kahyası İstiratiyoti	Bu dahi		0		400		
		Germegerde Çakır oğlu Apostol	Meblağ-ı mezkûr 2 sene mukaddem 1000 guruş olarak alınmış ve muvahharan 100 guruş dahi teslim kılınarak bu mikdara tahvili verilmiş olduğu		20%		1300	maa-fâiz	
		Canbaz Karyeli Dimitri	Meblağ-ı merkûm geçen sene alınmış olduğu	100	20%	20	120		

Karakoca	Taksitle	Subaşıağlı'nda sâkin Karakaş oğlu Yorgi	Meblağ-ı mezkûr 400 guruş olarak 2 sene mukaddem alınmış ve 140 guruş teslimlerinden mâadâ 10'u 12'den maa-fâiz bu mikdara tahvil verilmiş bu sene henüz teccid olmamış		20%		440	maa-fâiz	7980
		Yine karye-i mezkûrda sâkin karagöz oğlu Ostodulu	Meblağ-ı mezkûr 3 sene mukaddem alınıp bu mikdara tahvil verilmiş ve şimdye kadar hiç tahvili tebdil olmamış olduğu	1500	20%	600	2100		
		Çeşnigir Karyesi'nde sâkin Kocabıyık Oğlu Dimitri	Meblağ-ı mezkûr 3 sene mukaddem alınmış ve 10'u 12'den fâiz zamm ile bu mikdara tahvili verilmiş olduğu	1300	20%	600	1900		
		Terliyalı Toduri	Meblağ-ı mezkûr 2 sene mukaddem alınmış ve 20 guruş teslimlerinden mâadâ maa-fâiz bu mikdara tahvili verilmiş olduğu				260	maa-fâiz	
		Yine Terliyalı Çeşmeci oğlu demekle maruf zimmi	Meblağ-ı mezkûr dahi geçen sene alınmış ve yine 20 guruş teslimlerinden mâadâ maa-fâiz bu mikdara tahvili verilmiş				260	maa-fâiz	
		Çamlıcalı Astori	Meblağ-ı mezkûr 2 sene mukaddem alınarak bu mikdara tahvil verilmiş ve henüz bu sene değiştirilmemiş olduğu	1000	20%	400	1400		
		Subaşıağlı'nda sâkin Kara Yanni oğlu Ostodur	Meblağ-ı mezkûr 10'u 12'den fâiz mukavelesiyle yeni alınmış ve henüz yahvil verilmemiş olduğunu ifade ederler		20%		300		
Tophisar	Taksitle	Mihaliç'te Çakaloğlu Mahallesi'nde mütemekkin Çakaloğulları	Meblağ-ı mezkûr 2 sene mukaddem 2000 guruş olarak alınmış ve 1800 guruş teslimatlarından mâadâ maa-fâiz bu mikdar kalmış		20%		1200	maa-fâiz	1945
		Mihaliç'te Rankon Paşa Mahallesi'nde sâkin Aksakal imamı demekle maruf Mustafa Efendi	Meblağ-ı mezkûr 2 sene mukaddem 500 guruş olarak alınmış ve 100 guruş teslimlerinden mâadâ 10'u 13'ten maa-fâiz bu mikdara tahvil verilmiş		30%		745	maa-fâiz	
Makri	Taksitle	Mihaliç'te aci Andon	Meblağ-ı mezkûr bu sene alınıp tahvil verilmiş	1000	20%	200	1200		1800
		Mihaliç'te Kocabaşı Salmalı Kigork	Meblağ-ı mezkûr geçen sene 700 guruş olarak alınmış ise de maa-fâiz teslimatlarından mâadâ bu mikdara tahvil verilmiş	500	20%	100	600	maa-fâiz	
Ergili	Harmanda defaten	Bandırmalı aci Kezer	Meblağ-ı mezkûr 1050 guruş olarak geçen sene alınarak bu mikdara tahvil verilmiş ve 900 guruş dahi teslim olunmuş ise de henüz hesabı görülmeyip tahvili değiştirilmemiş		30%		1351	maa-fâiz	1683.5
		Def'a mersûm	Bu dahi geçen sene 255 guruş olarak alınmış ve 10'u 13'ten maa-fâiz tahvili verilmiş ve henüz hesabı rü'yet ile teccid olmamış		30%		332.5		
MAHALLELER									
Çakaloğlu		Mihaliç'te Salmalı Mahallesi'nde mütemekkin sarraf Agop demekle maruf zimmi	mersûmdan bu sene 10000 guruş alınıp 10'u 12'den 2000 guruş bir senelik fâiz zam ile tahvili verilmiş		20%		12000	maa-fâiz	12000
Biraboğlu?		Çeşnigir Karyesi'nde Karaağaçlı oğlu Dimitri	Meblağ-ı mezkûr 5 sene mukaddem alınmış ve her sene fâizi verilerek tahvili değişmiş ve bu sene dahi tahvili teccid kılınmış olduğu		15%		1500	maa-fâiz	10177
		Mahalle-i mezkûrda Yorab oğlu Kostanti	Meblağ-ı merkûm 3 sene mukaddem alınmış ve beher sene fâiz verilerek tahvili verilmiş		15%		4830	maa-fâiz	
		Mahalle-i mezkûrda Yorab oğlu Panayot	Meblağ-ı merkûm 2 sene mukaddem alınmış ve her sene fâiz verilerek tahvili teccid kılınmış		15%		3847	maa-fâiz	
Salmalı		Bandırmalı aci Kezer	Meblağ-ı merkûm bu sene 10'u 12'den alınmış ise de henüz fâiz zamm ile tahvili verilmemiş		20%		6000		12000
		Doğlada Körükçüler hanesinde mütemekkin mirci oğlu Vanlı Asafdur	Meblağ-ı mezkûr geçen sene alınmış ve bu sene henüz tahvili değişmemiş olduğu		20%		6000		
Dibek?		Kol Ağası Mihaliçli Hacı Osman Ağa	merkûmdan geçen sene 7000 guruş olarak alınmış ve 10'u 12'den 1400 guruş bir senelik fâiz zamm ile tahvil verilmiş ise de bu sene 6400 guruş verilerek baki 2045 guruş kalmış ve henüz muhasebesi görülerek tahvili değişmemiş		20%		8400		16440
		Mihaliç'te Apostol kahyası	Meblağ-ı mezkûr geçen sene alınıp tahvili verilmiş ve bu sene henüz tebdil olmamış olduğu	1500	20%	300	1800		

	Der-aliyyede sarraf Samyon	Meblağ-ı merkûm mersûm Samyon'dan alınmayıp mukaddemce Çakaloğlları'ndan alınmış ve mersûmun dahi sarraf-ı mersûma deyni olduğundan geçen sene devr etmiş ve ol vechile bu mikdara sarraf-ı mersûma tahvil verilmiş ve bu sene henüz tebdil olmamış	5200	20%	1040	6240	
Bozin	Mihaliç'te doğramacı karısı demekle maruf zimmi	Meblağ-ı merkûm 10 sene mukaddem alınmış ve beher sene fâiz verilmekte bulunmuş ise de şimdiye kadar henüz bir tahvil verilmemiş				1150	11650
	Mihaliç'te sabıkülzıkr sarraf Agop	Meblağ-ı mezkûr 10'u 12'den olarak bu sene alınmış ise de dahi tahvili verilmemiş		20%		5000	
	Mihaliç'te Salili çorbacı	Bu dahi		20%		5000	
	yine Mihaliç'te ..?	Bu dahi		20%		1500	
NİFS-I MİHALİÇTE REAYA MAHALLELİLERİNİN KİLİSELERİ VE MEKTEPLERİ AKÇELERİNE OLAN DÜYUNLARI							
Sisam		Meblağ-ı mezkûr fâiz olarak hiç bir şey verilmeyip ve tahvili dahi olmadığından binaenaleyh bir şey münfahim olmadığına mebni yeküne dahl olunmamağla şerh verildi				59010	218521
Birab		Bu dahi				7500	
Salmaslı		Bu dahi				59605	
Dibek?		Bu dahi				29231	
Çakaloğlu		Bu dahi				14775	
Bozin		Bu dahi				28000	
Bozin	Mihaliçli abacı Andonoğulları	Bu dahi				7763	12143
Bozin		Bu dahi				4380	

EK 2: Kirmastı Kazası Köylerinin Kolektif Borçlarının Kaydedildiği Borç Defteri (Değerler Gurusu Cinsindedir) (BOA. ML. d. 80)

KÖY	ÖDEME ŞEKLİ	ALACAKLI	BORCUN DETAYI	ANA PARA	FAİZ ORANI	FAİZİ	TOPLAM	AÇIKLAMA	TOPLAM BORÇ
Çeltikçi	Taksitle	Kasaba-i mezbûrda olan çeşmeci Çakmir zimmi	Mablağ-ı mezbûr 53 senesi kasımında alınıp tahvil verilmiş ve 54 senesi kasımında tekrar fâiz zammıyla tahvili değişmiş ve devr dahi olmamış	150	25%	37,5	235	47,5: Defa fâiz	2177,5
		Karye-i mezbûr sükkanından Hasan	Meblağ-ı mezbûr geçen kasımda bilâ-devr alınıp tahvili verilmiş olduğu	200	20%	40	240		
		Yine karye-i mezbûrda vak'i cami-i şerif vakıf akçesinden olarak mütevellisi karye-i mezbûr muhtarı Halil	Bu dahi	100	20%	20	120		
		Mihaliçli pinti? Hüseyin	Meblağ-ı mezkûr nakden alınmayıp geçen harmanda mürur ve ubur edenlerin hayvanat me'kûlâtı için merkûmdan alınan şa'ir baha olup bu dahi alındığı fiyat-ı râyici muvazene olundukta 10'u 14 hesabına gelmiş ve bu vechile tahvil verilmiş olduğu	130	40%	50	180	Aynı borçların bir bölümü kayıtlarda ana para "râyiç"; fâizi ise "ziyâdesi" olacak biçimde kaydedilmiştir. -UG	
		Nıfs-ı Kirmastı sükkanından Hancı Hacı Mustafa	Bu dahi mürur ve ubur edenlerin hayvanat me'kûlâtı için alınan alef ve şa'ir baha ve şair bahası 10'u 12,5 hesabına gelmiş ve zeha'ir-i mezkûre buna alınıp tahvili verilmiş olduğu	220	25%	90	310	Aynı borç	
		Karye-i mezbûr muhtar evla Ali	Meblağ-ı mezbûr bilâ-devr geçen sene alınıp tahvili verilmiş olduğu	950	15%	142,5	1092,5		
Dere-i Kebir	Harmanda Defaten	Yörükândan Ahmed oğlu Hacı Ali	Meblağ-ı mezkûr geçen kasımda bilâ-devr alınıp tahvili verilmiş olduğu	750	20%	150	900		2184
		Manyas kazasında bulunan yörükândan diğer Hacı Ali	Geçen harmanda bilâ-devr alınıp tahvil verilmiş olduğu	700	20%	140	840		
		Kirmastı kasabasında sâkin Trabzonlu kalaycı Memiş	Bu dahi	370	20%	74	444		
Harmanda		Kasaba-i mezkûrda şehir kethüdası Süleyman	Geçen şevval şerifinde alınıp tahvil verilmiş olduğu	1150	20%	230	1380		
		Yine kasaba-i mezkûrda sâkin Kemaslı Emir	Meblağ-ı mezkûr bu sene bilâ-devr alınıp tahvil verilmiş olduğu	400	20%	80	480		
		Kaza-i mezkûrun sandık emini Yusuf	Meblağ-ı mezkûr geçen şevval-i şerifinde bilâ-devr alınıp tahvil verilmiş olduğu	500	20%	100	600		

Ada	Harmanda Defaten	Durumtay çiftliği üzerinde bulunan Latif	Meblağ-ı mezkûr işbu muharremde alınan şair baha olup bu dahi alınan fiyatla râyiç fiyatı muvazene olundukta 10'u 18'e doğru gelmiş ve bu vechile tahvil verilmiş olduğu	130	80%	90	220	Aynı borç	3000
		Karyei mebur sükkânından Köseoğlu Süleyman	Bu dahi	130	80%	90	220	Aynı borç	
		Mihaliç'te mütemekkin Karagöz Dimitri	Zikr onunan şair zilkadede alınıp bu vechile tahvil verilmiş ise de bu dahi 10'u 14'ten ziyadeye gelmiş olduğu	65	%40+	35	100	Aynı borç	
Mudan	Harmanda Defaten	Mihaliç ve yöresi tebasından Edhem	Meblağ-ı mezkûr nakden alınmayıp geçen sene alınan şair baha olarak alındığı fiyat ile fiyat-ı râyici muvazene olundukta onu on üçten ziyadeye gelmiş ve şimdiye kadar teslimatlarından başka ikiyüz guruş deynleri kılınmış ise de muhasebesi görülüp tahvili değişmemiş olduğu	750	%30+	250	1000		2340
		Kirmastı kasabasında mütemekkin çoban Ladin	Meblağ-ı mezkûr bilâ-devr olarak bu sene alınıp tahvili verilmiş olduğu	750	20%	150	900		
		Durumtay çiftliği üzerinde bulunan Latif	Zikr olunan arpa mürür ve ubur eden kesanın hayvanatına sarf olunmak üzere vakt-i harmanda tahvili bu mikdara verilmiş ise de bu dahi 10'u 15'ten ziyade hesabına gelmiş olduğu	260	15+	180	440	Aynı borç	
Derecik	Taksitle	Sığırtmaç Deli Mehmed	Meblağ-ı mezbûr geçen kasımda alınıp bilâ-devr tahvil verilmiş olduğu	300	20%	60	360		1735
		Nıfs-ı Kirmastı'de sâkin Hacı Ahmed Efendi	Bu dahi	200	20%	40	240		
		Atranoslu ırgad Koca Osman	Meblağ-ı mezkûr 53 senesi kasımında alınıp tahvili verilmiş ve 54 senesi kasımında yine fâiz zamm ile tahvili tebdil olmuş ve devr dahi olmamış olduğu	500	20%	220	720	120: Defa fâiz	
		Nıfs-ı Kirmastı'da sâkin kanlı uzun kara Mustafa	Meblağ-ı mezkûr geçen sene bilâ-devr alınıp tahvil verilmiş ve gayr-ez teslimat bu sene yine bu kadara ma fâiz tahvili değişmiş olduğu	300	20%	190	160	230: Teslim	
		Minayez? Karyesi'nde sâkin Mahmud damadı Osman	merkûmdan akçe alınmayıp işbu muharremde 255 guruşa bir tefe ipek alınmış ve 197 guruşa satılmış olduğundan bu dahi 10'u 13'ten ziyadeye gelmiş ve ol vechile tahvili verilmiş	197	%30+	58	255		
Kavaklı	Harmanda Defaten	Kasabada mütemekkin bakkal Fanos	Meblağ-ı mezkûr geçen kasımda bilâ-devr alınıp tahvili verilmiş olduğu	1000	20%	200	1200		1825
		Kasaba-i mezbûrda suylu Midillili Çakir zimmi	Bu dahi	500	25%	125	625		
Güllüce	Harmanda Defaten	Kasaba-i mezkûrda sekban Rumelili Hüseyin	Meblağ-ı mezkûr geçen kasımda bilâ-devr alınıp tahvili verilmiş olduğu	300	20%	60	360		360
Behram	Taksitle	Kirmastı kasabasında sâkin Emin Ağa'ya	Meblağ-ı mezkûr kasımda bilâ-devr alınmış ve henüz tahvil verilmemiş olduğu	310	15%	46	356		971
		Kasaba-i mezkûrda mütemekkin Ermeni papas Nikos zimmi	Meblağ-ı mezkûr bilâ-devr geçen zilhiccede alınıp tahvili verilmiş	200	20%	40	240		

		Kaza-i mezkûrda bulunan çeşmeci Dimitriye	Meblağ-ı mezkûr geçen sene alınıp tahvili verilmiş ve bu sene fâizi verilerek yine bu kadara tahvili tebdil olmuş	300	25%	75	375		
Üçbeyli	Harmanda Defaten	Kasaba-i mezkûrda çeşmeci Midillili Yanni zimmi	Meblağ-ı mezkûr geçen ramazan-ı şerifinde alınıp tahvile verilmiş olduğu	500	25%	125	625		2470
		Yine kasabada mütemekkin papas oğlu Artin	Meblağ-ı mezkûr bilâ-devr geçen kasımda alınıp tahvili verilmiş	600	20%	120	720		
		Karye-i mezkûr muhtarı Hacı Nurah Ağa'ya	Bu dahi	540	20%	105	645		
		Kasaba-i mezkûrda sâkin Minayezli? Yakub	Meblağ-ı mezkûr bilâ-devr işbu muharremde alınıp tahvili verilmiş olduğu	400	20%	80	480		
Gerede	Harmanda Defaten	Kasaba-i mezkûrda dülger Yanyalı Simon zimmi	Geçen kasımda alınıp tahvili verilmiş ve devr olmamış olduğu	250	30%	75	325		325
Demireli	Taksitle	Kasaba-i mezkûrda Hacı Ahmed Efendi	Meblağ-ı mezkûr 51 senesinde alınmış ve beher senede fâizi verilerek tahvili değişmiş olduğu	1000	20%	200	1200		1200
Çördük	Harmanda Defaten	Karaoğlan Karyesi'nde sâkin Hacı Şakir	Geçen kasımda alınıp tahvili verilmiş olduğu	1200	20%	220	1420		1420
İnad	Harmanda Defaten	Kasaba-i mezkûr papası Nikos zimmiye	Geçen kasımda alınıp tahvili verilmiş ve fâizinden başka beher senede dört yük kömüre dahi mukavele olunarak verilmiş	200	20%	40	240		360
		Sancak Kazası yörükândan Hacı Ali oğlu Mehmed	Meblağ-ı mezkûr işbu muharremde alınıp tahvili verilmiş olduğu	100	20%	20	120		
Yaveyli	Harmanda Defaten	Karaoğlan Karyesi'nde Hacı Şakir	Meblağ-ı mezkûr geçen kasımda alınıp tahvili verilmiş olduğu	300	20%	60	360		360
Doğancı	Harmanda Defaten	Yine merkûma	Bu dahi	400	20%	80	480		480
Yamanlı	Harmanda Defaten	Yine merkûma	Bu dahi	200	20%	40	240		364
		Kasaba-i mezkûrda dülger Yanyalı Simon	Bu dahi	120	20%	24	144		
Uzgun	Taksitle	Kasaba-i mezkûrda sâkin ve karye-i mezkûrda çiftliğe mutasarrıf ashab-ı kudretten kasabanın muacelat nazırı vekili Hacı Kâtip	52 senesi kasımında bilâ-devr 500 gurus alınıp tahvili verilmiş ve geçen kasımda gayr-ez teslimat hesab görülüp yine bu mikdara tahvil verilmiş olduğu	285	20%	57	342		877
		Yine kasaba-i mezkûrda çeşmeci Nikola	Geçen kasım bilâ-devr alınıp tahvili verilmiş	155	20%	30	185		
		Karye-i mezkûrda Koca Veli	Meblağ-ı mezkûr geçen kasımda alınıp tahvili verilmiş olduğu	300	20%	60	360		
Kayıkcı	Harmanda Defaten	Kasabada sâkin Bayram	bilâ-devr geçen kasımda alınıp tahvili verilmiş	100	20%	20	120		120
Tepecik	Harmanda Defaten	Karye-i mezkûr muhtarı Hacı Mustafa	Bu sene alınmış ise de fâiz zamm ile henüz tahvili verilmemiş	1400	20%	0	1400		1400
	Harmanda	Karye-i mezkûr muhtar-ı sânisî İbrahim	Geçen kasımda bilâ-devr alınıp tahvili verilmiş	1500	25%	370	1870		

Karapürçek	Harmanda Defaten	Karye-i mezkûr sâkinlerinden Reşid Ağa	Meblağ-ı mezkûr geçen şevval-i şerifde alınmış olan harir baha olup 500 guruşa satılmış ve bu mikdara ol vakit tahvili verilmiş olduğuna nazaran 10'u 12 hesabına gelmiş idüğü	500	20%	100	600		2470
Sünlük	Harmanda Defaten	Mihaliç'te mütemekkin Salmalı Agop zimmiye	Geçen kasımda alınıp tahvili verilmiş	300	20%	60	360		840
		Kasabada Esrarı? Mahallesi'nde sâkin reçber Deli Ali	Bu dahi	400	20%	80	480		
Azatlı	Harmanda Defaten	Kasabada bulunan çeşmeci Kostanti zimmiye	Geçen kasımda bilâ-devr alınıp tahvili verilmiş olduğu	1200	20%	240	1440		1920
		Kasaba-i mezkûrda sâkin Taşufaris zimmiye	Bu dahi	400	20%	80	480		
Kadı	Harmanda Defaten	Karye-i mezkûrda sâkin Binaş? oğlu Ali	Geçen kasıma alınıp tahvili verilmiş	1200	20%	240	1440		1800
		Mihaliç'te Yoraboğlu zimmi	Bu dahi	300	20%	60	360		
Göntü	Harmanda Defaten	Kerdeme çiftliğinde ırgad Ali	Meblağ-ı mezkûr geçen kasımda fâizine bedel ahali-i merkûma kendü tarlalarına bir kile bir şinik seyrek imece ile ekmek şartıyla alınmış ve bu dahi 10'u 20 hesabına geleceği ifade kılınmış olduğundan ve imece ..? mugayir-i rıza-i ali idüğünden mezkûr seyregin imece ile ekilmesi ve fakat harmanda merkûmun yalnız akçesi ita kılınması huzur-ı şer'ide muhtaranına tenbih ettirilmiş olduğu	300			300		540
		Somalı bezci Halil	İşbu muharremde alınıp tahvili verilmiş olduğu	200	20%	40	240		
Sarıbey	Harmanda Defaten	Karye-i mezkûrda ırgad Hasan	Geçen kasımda alınıp tahvili verilmiş	500	20%	100	600		720
		Mihaliç'e duhancı Mahmud kavas	Geçen zilhicce-i şerifde alınıp tahvili verilmiş olduğu	100	20%	20	120		
Dönberiz	Harmanda Defaten	Mihaliç'te arabacı dokuz piştovlu Ali	Geçen senede alınıp tahvili verilmiş	150	20%	30	180		
Yumurcak	Harmanda Defaten	Kasaba-i mezkûrda hacı Hasan oğlu Ahmed	Geçen kasımda harir alınıp 770 guruşa tahvil verilmiş ve alınan 630 guruşa satılmış olduğuna nazaran bu dahi 10'u 12 hesabına gelmiş olduğu	635	20%	135	770		1744
		Melde karyesinde reçber Kara İsmail	Geçen kasımda alınıp tahvili verilmiş olduğu	500	20%	100	230	370: Tenzil	
		Sekban Rumelili Hüseyin	Geçen kasımda alınıp bilâ-devr tahvili verilmiş olduğu	500	20%	100	600		
		Defa merkûm Hüseyin	Bu dahi	120	20%	24	144		
Durumtay	Harmanda Defaten	Karye-i mezkûrda kain çiftlikte bulunan Latif	Geçen kasımda alınıp tahvili verilmiş	130	20%	39	169		1094
		Sekban Bayram	İşbu muharremde alınıp tahvili verilmiş olduğu	300	20%	75	375		
		Çaallar Karyeli Celil oğlu Mehmed	Meblağ-ı mezkûr nakid olmayıp geçen kasımda alınan iki tefe ipek baha olarak tahvili verilmiş ve 400 guruşa satıldığına nazaran 10'u 10'dan ziyadeye gelmiş olduğu	550			550		
Harmanda	Harmanda	Rumeli sekbanı Hüseyin	Geçen ağustosta alınıp bilâ-devr tahvili verilmiş olduğu	500	30%	150	650		
		Yine biz karyeli Koca Ahmed	Geçen kasımda alınıp bilâ-devr tahvili verilmiş olduğu	400	30%	120	520		

Paşalar	Harmanca Defaten								1975
		Konakta kunduracı Hüseyin	İşbu muharremde alınıp tahvili verilmiş	250	30%	75	325		
		Defa merkûm kunduracı Hüseyin	Geçen harmanda alınıp tahvili verilmiş ve râyic nazaran 10'u 20'den ziyadeye doğru gelmiş idüğü	260	%100+	220	480	Aynı borç	
Kasaba-i mezbûr Ahalisinin Kasabacak Olan Deynleri	Taksitle	Kaza-i mezbûr ve yöresi esbak Hacı Hasan Ağa	Meblağ-ı mezbûr 47 tarihinde alınıp tahvil verilmiş ve beher sene 6'şar 1000 guruştan 54 senesine değin 7 senede 42.000 guruş fâizi verilmiş ve durûr dahi olarak tahvili değışmiş olduğı	40000	15%	6000	46000		87046.5
		Kasaba-i mezkûrda sâkin saraç Emir oğlu sabi Haşim	Meblağ-ı mezbûr 50 tarihinde alınmış ve beher sene fâiz verilmiş ve tahvili yoğ ise de sicil-i mahkemede mukayyed bulunmuş olduğı	870	15%	127.5	997.5		
		Yine kaza-i mezkûrda sâkin diğere saraç Emir oğlu meczub İsmail	Meblağ-ı mezbûr 47 tarihinde verilmekte bulunmuş ve bunun dahi tahvili bulunmamış ise de sicil-i mahkemede mukayyed bulunmuş olduğı	7038	15%	1055	8093		
		Kavaklı karyesinde sâkine Alile Rabi Hatun	Meblağ-ı mezbûr kadimden alınmış ise de Hacı Musa oğlu kerimesi Sebile vefat etmiş olduğundan varisi mezbûreye kalmış ve onun üzerine 51 senesine devr ile kayd bulunmuş ve kezalik tahvili yoğ ise de mahkemede mukayyed bulunduğı	14382	15%	2157	16539		
		Çeltikçi karyesinde sâkin Mizrak oğlu sabi Hasana	Meblağ-ı mezbûr 47 tarihinde alınmış ve şimdiye kadar beher sene fâizi verilmiş ve kezalik tahvili bulunmamış ise de sicil-i mahkemede mukayyed bulunmuş olduğı	2129	15%	319	2448		
		Celil oğlu sabi Celil	Meblağ-ı mezbûr 49 tarihinde alınmış ve beher sene fâizi verilmiş ve kezalik tahvili bulunmamış ise de sicil-i mahkemede mukayyed bulunmuş olduğı	1200	15%	180	1380		
		Mısri Arap Seyid Hasan oğlu sabi Hasan	Meblağ-ı mezbûr 50 senesinde alınmış ve beher sene fâizi verilmiş ve bunun dahi tahvili bulunmamış ise de kezalik sicil-i mahkemede mukayyed bulunmuş olduğı	2795	15%	419	3214		
		Kavaklı karyesinde imam Hasan oğlu sabi Hasan	Meblağ-ı mezbûr 47 tarihinde alınmış ve beher sene fâizi verilmiş ve bunun tahvili bulunmamış ise de kezalik sicil-i mahkemede mukayyed bulunmuş olduğı	7300	15%	1095	8395		

TEŞEKKÜR

Bu tezin ortaya çıkmasındaki en büyük pay sahibi elbette hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Alp Yücel KAYA'dır. Kapısına gittiğim ilk lisans günlerimden bugüne dek benden esirgemediği değerli vakti ve engin bilgisi için kendisine ne kadar teşekkür etsem eksik bir şeyler bırakmış olacağım. Her türlü sorumu beni ciddiye alarak cevaplaması ve en zor zamanlarda bana duyduğu güveni hissettirmesi bütün bu süreçteki en büyük yardımcım oldu. Üzerimdeki emeği çok büyüktür, O olmasaydı böyle bir çalışma ortaya koyamazdım.

Prof. Dr. R. Funda BARBAROS'a da büyük bir teşekkür borçluyum. Ege Üniversitesi'nde kendisinden aldığım lisans ve lisansüstü dersler hem iktisada hem tarihe bakış açımı büyük ölçüde genişletti ve zenginleştirdi. O'nun bana verdiği motivasyon da girdiğim yolda adımlarımı daha sağlam atmamı sağlamıştır.

Hacettepe Üniversitesi'ne geldiğim ilk günden itibaren bana hem akademik hem sosyal hayatta verdikleri desteklerden ötürü değerli hocalarım Doç. Dr. Muammer KAYMAK ve Doç. Dr. Özgür TEOMAN'a da ayrı bir parantez açmam gerekiyor. Özellikle tezin yazım sürecinde kapılarını epey bir aşındırdım, her türlü soruma büyük bir sabırla cevap verdikleri ve son derece faydalı öneriler sundukları için kendilerine teşekkür ediyorum.

Değerli dostum Ali Onur PEKER'e de kütüphanelerde beraber harcadığımız tüm mesailer ve ardından bitmek bilmeyen tartışmalarımız için çok teşekkür ederim. O çalışma ve tartışma günlerindeki dostluğu benim için ayrı bir yeredir. Sevgili Eray TOPÇUOĞLU ve Özlem YÜCESOY'a da özellikle Osmanlı Türkçesi öğrendiğimiz günlerdeki yardımlaşmalarımız için ayrıca teşekkür ediyorum.

Aileme de tüm bu süreçte bana verdikleri destek ve gösterdikleri sabır için çok teşekkür ederim. Sorgusuz ve karşılıksız sevgilerini hissetmek en büyük yardımcım oldu.

Son ve en büyük teşekkürlerden birini de kuşkusuz sevgili Tuğba YILDIRIM hak ediyor. Varlığı bile yeterliyken süreç boyunca gösterdiği sınırsız anlayış ve desteği her zaman hissettirdiği için kendisine teşekkür ediyorum.

Tüm bu desteklere rağmen çalışmada eksik kalanlar ve mevcut hataların sorumluluğu ise elbette tümüyle bana aittir.

ÖZGEÇMİŞ

Umut Gündoğdu

İLETİŞİM:

e-posta: umutgundogdu@hacettepe.edu.tr

ÖĞRENİM DURUMU:

Lisans: Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, 2010 - 2016

Yüksek Lisans: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, 2016 - 2019

BİLDİĞİ DİLLER:

İngilizce, Osmanlı Türkçesi.

AKADEMİK İLGİ ALANLARI:

- Siyasal İktisat
- İktisadi Tarih
- İktisadi Düşünce Tarihi

PROFESYONEL İŞ DENEYİMLERİ:

Hacettepe Üniversitesi, İktisat Bölümü, Araştırma Görevlisi, 2018-devam ediyor

AKADEMİK ÇALIŞMALAR – YAYINLAR:

Bildiriler:

“Emeğin Özgürlük Sorunu: Kapitalizm ve Özgür Olmayan Emek İlişkisi”, 14. Türkiye Üniversite Öğrencileri Bağımsız İktisat Kongresi, 2016, İzmir.